

HELYS

2/2002

Опитвам се да правя черно-бяла фотография, като използвам похвати от монохромната: тониране и други специални техники. При черно-белите снимки използвам хартия с вариращ контраст и чрез желатинови филтри променям градацията на отенъците и различното звучене на всяко изображение. Фотографът е ловец на мигове и се стреми да пресъздаде и покаже красотата, покрай която другите минават всеки ден, но не винаги забелязват или не са в състояние да видят. Много ме вълнуват детайлите, макрофотографията, структурите и поляризацията на светлинните отражения, пречупването светлината на през лъчите, невидими за обикновеното око. Според една вьетнамска поговорка “Когато ученикът е готов, учителят сам идва”. Ако ние сме подготвени да бъдем част от мига пред нас, имаме шанса да бъдем едно цяло с вселената, красотата и безкрая, които ни заобикалят. Затова човек трябва да е добър чрез мисълта си и да е буден за всеки миг от живота си, да вярва в себе си. Тогава светът ще стане по-добър, а ние ще сме част от светлината, която всеки носи в своето съзнание и която всеки ден ни закриля и помага да следваме целеустремено собствения си път.

Константин Петров,
фотограф-художник

Фекете-фехър фенъкэпет пробáлок кэсзítени, еххез а мо-
нокрóм фенъкэпнэл алкaмaзoтт мóдсзeрeкeт хaсзнáлом:
а тóнусбeállítáст és мáс спeциáлис тeхникáкaт. А фeкeтe-фe-
хэр фенъкéпeкхeз вáлтoзó кoнтрaсztú пaпíрт хaсзнáлок, és
а зsелaтинсзűрöк сeгíтсéгéвeл вáлтoзтaтoм миндeн eгyес
кép árнyалaтaинaк és кýлöнбöзö мoндaндóжáнaк фoкoзá-
сáт. А фeнъкéпész а пillaнaт вaдáсzа, és árрa тöрeксzик,
hogy újrateremtse és megmutassa azt a szépséget, amely
mellett mások nap mint nap elmennek, de nem mindig ve-
szik észre vagy képtelenek meglátni. Engem nagyon iz-
gatnak a részletek, a makrofelvétel, a fényvisszaverődés
szerkezete és polarizációja, a fény törése a sugarakon ke-
resztül, ami szabad szemmel nem látható. Egy vietnami
közmondás szerint „Amikor a diák felkészült, a tanár ma-
gától jön”. Ha készek vagyunk az előttünk álló pillanat ré-
szévé válni, lehetőségünk van eggyé válni a minket körül-
vevő világmindenséggel, szépséggel és végtelennel. Ezért
az embernek a gondolatain keresztül kell jónak lennie, és
ébernek élete minden pillanatában, hinnie kell önmagá-
ban. Így jobbá válik majd a világ, mi pedig azon fény ré-
szévé válunk, amelyet mindenki a tudatában hordoz, amely
minden nap oltalmaz minket és segít céltudatosan követni
saját utunkat.

Konsztantin Petrov
fotóművész

Genát Andrea fordítása

СЪДЪРЖАНИЕ TARTALOM

Илко Димитров: Едно	3	Ilko Dimitrov: Egy
Борис Минков: Почивки и пътувания	4	Borisz Minkov: Szabadságok és utazások
Андраш Черна-Сабо: Малка българска гастрономия	14	Cserna-Szabó András: Kis bolgár gasztronómia
Тошо Дончев: Спомен за едно пътуване	23	Doncsev Toso: Egy utazás emléke
Гюла Ийеш: Дванайсет дни в България	30	Illyés Gyula: Tizenkét nap Bulgáriában
Димитър Русев: Докосването	34	Dimiter Ruszev: Az érintés
Илко Димитров: Стихотворения	42	Ilko Dimitrov: Versek
Жолт Ланг: Българската кондукторка	45	Láng Zsolt: A bolgár kalauznő
Иван Русков: Парадокси на националната емблематика	49	Ivan Ruszkov: A nemzeti jelképrendszer néhány paradoxona

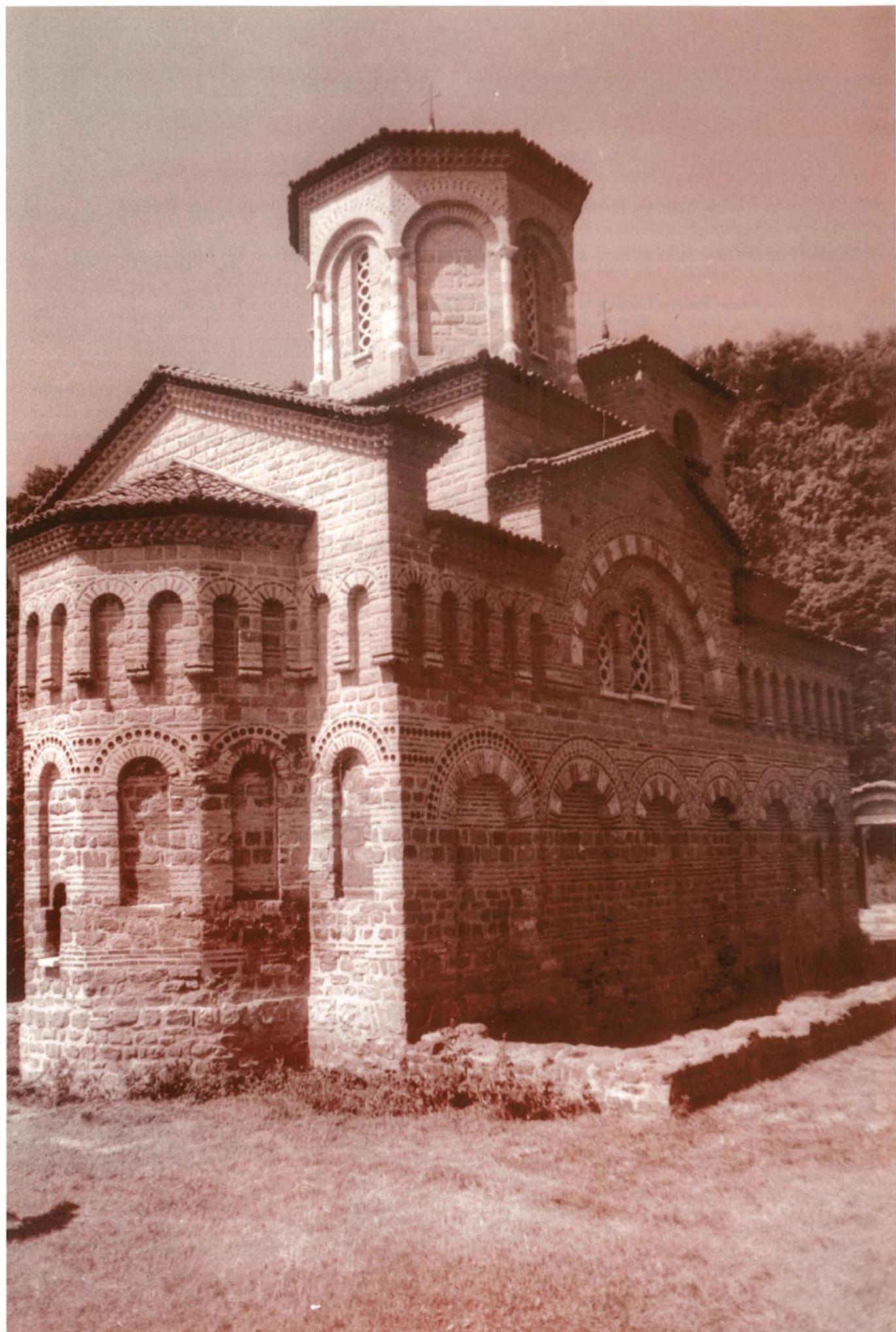
Фотографиите в броя са на фотограф-художника
Константин Петров

A fotográfiák Konsztantin Petrov fotóművész
munkái

HAEMUS ©

SINCE 1991

ИЛКО ДИМИТРОВ

ЕДНО

Седя върху скалата на зелените и жълти хълмове
като стъпка върху влажен морски пясък,
обливан от солена пяна и преплитащи се водорасли.
Повече от слънчевата светлина сега е тя самата
и около мене няма нищо,
което да не се разтваря в нея
с решителност, доведена до бяло.

Това е

гордият сезон на летните коледии. Сега предстои
тържественото изграждане на земните богове, закачени
по клоните на дърветата или въргалящи се между
буци пръст и цветна листна шума.

Това е

и страстният сезон на бляскавите августии,
когато падат от смокинов одър небесните тела,
но не остава диря по ливадите, а трепва само въздухът
като след внезапно отворена врата.

ILKO DIMITROV

ЕГЫ

A zöld és sárga dombok szikláján ülök,
akár nyirkos tengeri fövényen egy lábnym,
mit sós tajték és hinárfonadék formált ki.
A napfénynél is több most ő maga,
és körülöttem nincsen semmi,
mi fehérbe érő határozottsággal
szét ne oldódna benne.

Ez a

a nyári karácsonyok gögös szezonja. Most jön sora
az ágakra aggatott vagy göröngyök
és hímes levéllomb között hempergő földi
istenek ünnepélyes megteremtésének.

Ez a

a tündöklő augusztusok szenvedélyes szezonja is,
mikor hullanak a fügenyoszolyáról az égitestek,
de a réteken nyomuk nem marad, csak a levegő rebeg,
mintha váratlanul nyíló ajtó után.

Szondi György fordítása

БОРИС МИНКОВ*

ПОЧИВКИ И ПЪТУВАНИЯ

„А знаете ли, господине”, продължаваше сеньорита Анхелина, „тук само милионерите ходят на курорт. А в Пловдив е друго. Нали, господине? Да, в Пловдив е друго...” Там всеки отивал на курорт. Пък и планините били близко. Затова нейната майка обичала толкова Пловдив. Трябвало да ѝ обясня, че и в България животът е станал тежък и скъп. Че и там само милионерите ходят по курорти.

(Борис Шивачев, Из „Изобретателят”, 1931)

1.

Със сигурност децата още събират по краищата на морето мидички, обработени от водата камъчета и различни охлюви. Даже това със сигурност важи не само за децата от бреговете на Черно море, сигурно е така и с децата, намиращи се по ръбовете и на останалите морета. Може да се предположи, че събирането на мидички не е практикувано само от децата занимание, то е удоволствие и за хора, които съзнателно искат да овътрешността почивката си, да съпреживеят собствения си отдиш, представяйки си го някак съвсем предметно – като съдържащия се в морския рапан шум – внушителен, но и крехък.

Спомням си морето от времето, в което отдавна поизбледнялата меланхолична практика със събирането на предмети от морето си имаше едно практическо оправдание: мидичките се събираха винаги с цел да бъдат занесени на някоя баба, която никога не била виждала морето. Оправданието действаше безотказно, можеше да

BORISZ MINKOV*

SZABADSÁGOK ÉS UTAZÁSOK

„És tudja, uram”, folytatta seňorita Angelina, „itt csak a milliomosok járnak üdülıhelyekre. Plovdivban másképp van. Nem igaz, uram? Igen, Plovdivban másképp van...” Azt mondják, ott mindenki jár üdülıhelyekre. És a hegyek is közel vannak. Az édesanyja azért szereti annyira Plovdivot. El kellett neki magyaráznom, hogy Bulgáriában is nehéz és drága lett az élet. Hogy ott is csak a milliomosok járnak üdülıhelyekre.

(Borisz Sivacsev, részlet a Feltaláló című regényéből, 1931)

1.

Biztos, hogy a gyerekek még mindig gyűjtik a tengerparton a kagylókat, a vízmosta kavicsokat és a különféle csigákat. Sőt ez bizonyára nemcsak a Fekete-tenger partján lévő gyerekekre igaz, hanem nyilván ugyanez a helyzet a más tengerek mellett nyaraló gyerekekkel is. Feltételezhető, hogy a kagylógyűjtés nem csak a gyerekek által űzött foglalatosság, hanem élvezet azon felnőttek számára is, akik tudatosan akarják bensőségeesebbé tenni pihenésüket, mélyebben átélni saját nyaralásukat, valahogy teljesen tárgyiasan képzelve el azt – a tengeri csigakürtök morájához hasonlóan – tiszteletet parancsoló, de törékeny élményként.

Abból az időből emlékszem a tengerre, amikor a tengerparti gyűjtögetés régóta elhalványult melankolikus gyakorlatának volt egy gyakorlatias ürügye: a kagylókat mindig azzal a céllal gyűjtötték, hogy elvigyék egy-egy nagymamának, aki állítólag még sohasem látta a tengert. Az ürügy kifogástalanul működött, láhattuk, ahogy a

* Борис Минков е роден през 1971. през 1995 г. завършва българска филология в СУ „Св. Климент Охридски”. Предстои му защита на дисертация в Института по литература за новелата през 20-те и 30-те години. Издал е белетристичните книги „Ловци на балади” (1999) и „Животът в очакване на портокаловата топка” (2001). Редактор в сп. „Страница”. Текстът е написан специално за сп. „Хемус”.

* Borisz Minkov (1971) 1995-ben fejezte be a bolgár nyelv- és irodalomszakot a szófiai Szt. Kliment Ohridszki Tudományegyetemen. A szófiai Irodalomtudományi Intézetben a közeljövőben fogja megvédeni a 20-as és a 30-as évek kisregényeivel foglalkozó értekezését. Eddig megjelent prózakötetei: Balladavadások (1999) és Narancslabdára várakozva élni (2001). Minkov a Sztrаница folyóirat szerkesztője. Az itt közölt elbeszélést a Haemus felkérésére írta.

се види как всякакви произволно събиращи се по плажовете деца събираха и окрупняваха събраното, замислени сериозно върху случая: как така не е виждала морето. Разстоянието между виждалия и невиждалия морето изглеждаше такава колосална разлика, която не може да се изглади по никакъв начин. – Не въпрос на поколения или на различни стереотипи на ежедневието, виждалите и невиждалите морето обитаваха завинаги различни пространства и това разделяне може би хвърляше дружелюбните по природа деца в същата тъга, която възрастните капитализират като „мирова скръб“. Така мидичките – тези знаци на непрекъснато девалвиращата меланхолична романтика, бяха онази проба от повърхността, от която можеше да се очаква да се извлече минимално необходимото знание за другия свят.

Май вече няма такива баби. А значи го няма и опитът на този свят – света на невиждалите море. И сигурно децата имат други оправдания за събирането на мидички.

Пропуснах нарочно в горния цитат от романа на Шивачев едно изречение, в което става ясно, че майката на тази сенъорита Анхелина е починала. Даже три точки в квадратна скоба не сложих на това място, както приличието го изисква в такива случаи. Няма никакво важно отношение към романа, нито към моите ваканционни пътувания. Но към санаториумната тема има. И към струпването на почиващи индиферентни тела едно до друго, което първите десетилетия на XX век превърнаха в свое откритие.

2.

Една от най-приятните ми почивки на море беше преди няколко години в Балчик. Може би защото никак не прилича на курортно място. Балчик си е обикновено градче с подчертано не-български облик, твърде дуранкулашко, населено място, което изглежда се отнася с безразличие към потребностите на разглеzenia летовник и има достатъчно основания за това. Почти няма плажна ивица. Но пък си има дворец и ботаническа градина. Преди двадесет години в ботаническата градина и терасите на двореца човек не можеше да се размине, а сега (това „сега“ е лятото на 1999) беше направо безлюдно. И не защото само милионерите бяха дошли на море, а защото изведнъж никак си се оказа, че хората (или поне в България и в този исторически сегмент от време) отиват да почиват там, където могат да се покажат на другите, а не където я ги види някой, я не. И това не е непременно рефлекс на парвенюшкия опит, а може би някаква източна разновидност на феномена на фланьорството, при която въз-

strandokon véletlenszerűen összeverődő gyerekek gyűjtögettek, és az összegyűjtött kupac egyre nőtt, ők pedig komolyan elgondolkoztak azon, hogy lehet, hogy a nagymama nem látta még a tengert. A tengert látottak és nem látottak közötti távolság olyan mérhetetlen különbségnek tűnt, amelyet sehogyan sem lehet eltüntetni. – Nem nemzedékek vagy a mindennapok különböző sztereotípiáinak kérdése volt, a tengert látottak és nem látottak örökre különböző dimenziókban éltek, és talán ez a megosztás sodorta a természetüknél fogva barátságos gyerekeket ugyanabba a bánatba, amelyet a felnőttek „világfájdalomként“ kapitalizáltak. Így a kagyló – az állandóan leértékelődő melankolikus romantika jele – volt az a felszíni minta, amelytől elvárható volt, hogy a másik világról legalább a minimális ismeretet közvetítse.

Valószínűleg már nincsenek ilyen nagymamák. Tehát már nincs meg annak a világnak – a tengert nem látottak világának – a tapasztalata sem. A gyerekeknek pedig biztosan van más ürügyük a kagylógyűjtésre.

Sivacsev fenti idézetéből készakarva kihagytam egy mondatot, amelyből világossá válik, hogy señořita Angelina édesanyja már nincs az élők sorában. Még kapcsos zárójelbe sem tettem három pontot a kérdéses helyen, ahogy azt ilyen esetekben szokás. A regény szempontjából nincs nagy jelentősége, mint ahogyan az én szünidei utazásaim szempontjából sem. De a szanatóriumi téma szempontjából van. És a közömbös pihenő testek egymás mellé halmozása szempontjából is, ami a XX. század első évtizedeinek a találománya.

2.

Tengerparti nyaralásaim közül az egyik legkellemesebbet néhány éve Balcsikban töltöttem. Talán azért, mert egyáltalán nem olyan, mint egy üdülöhely. Balcsik egy közönséges kisváros hangsúlyozott nem-bolgár arculattal, nagyon is oláh település, amely úgy tűnik, közönyös az el-kényeztetett nyaralók szükségletei iránt, és van is rá ele-gendő oka. Szinte egyáltalán nincs strandhomokja. Van azonban palotája és botanikus kertje. Húsz évvel ezelőtt szinte lépni sem lehetett a botanikus kertben és a palota te-raszain, most pedig (ez a „most” 1999 nyara) szó szerint kihalt volt. Nem azért, mert csak a milliomosok jöttek el a tengerre, hanem azért, mert hirtelen valahogy kiderült, hogy az emberek (legalábbis Bulgáriában ebben a történel-mi időszakban) oda mennek üdülni, ahol meg tudják mutatni magukat másoknak, és nem oda, ahol vagy látja őket valaki, vagy nem. És ez nem feltétlenül az úgazdag tapasztalat reflexiója, hanem talán a kóborlás jelenségének valamilyen keleti fajtája, amelynél nem a másik névtelen-

буждаща е не мисълта за анонимността на другия, а – напротив, потенциалната възможност да откриеш „колко е малък светът” и от реализирането на тази възможност да се почувстваш голям на гърба на нещастния малък и изчерпаем свят. Не е много оптимистична перспективата, но няма какво да се прави: познатият ни космополитизъм все тръгва от еснафския светоглед.

По същото време намиращият се в съседство на Балчик комплекс „Албена” беше пълен с летовници, а на техните услуги висеше и огромно количество „обслужващ персонал”. И не само висеше, но и дебнеше всеки турист от непосредствена близост. Така например кочияшите от импровизираните фиакъри владеят руски език и питат съвсем сериозно: „Хотите разкататъ?”. Чак като разкараш файтонджията от акционния си радиус се сещаш, че искал да те поразходи човекът и че всъщност има даже някакви познания и по морфология. Но на голямата част от компанията, с която бяхме тръгнали за Балчик, много им се хареса отвсякъде да им предлагат да ги разкатават и скоро в Балчик останахме само двамата с Антония. Така изведнъж отпадна необходимостта да се чувствам съ-отговорен за това как върви „общата” почивка. Не знам защо всеки подхожда към ваканцията си с финалната спрямо тази ваканция мисъл „колко добре си прекарахме”. Идеята за „почивката – купон” се оказва само другата страна на представата за „почивката – лукс”. С Антония не търсим нито купона, нито лукса, обичаме да тръгваме към почивката без концепция и с мисълта, че така ще можем да схванем идеята, която самото място ни предлага.

Впрочем Балчик изигра ролята и на убягващото ми до този момент място за романа, който вече бях нахвърлял. Изчезването на 13-годишно момиче от детски лагер; обстоятелствата около търсенето; историческата детерминираност на езика на търсенето; снемането на загадката като меланхолно бягство (или бягство в меланхолието), което пък от своя страна е „разкатано” (тоест разходено с файтон) като близко общуване с кръчмарска певица – тази редица превърна морето в романа ми подходяща проекция и същевременно реплика на градския живот, а и приюти приблизително половината от действието.

3.

Може би нагласата ми към екскурзионното пътуване като прочит на град (независимо от това дали туристическият обект е град или мрежата от планински пътеки) започна от популярните преди години обиколки на страната, носещи обикновено съставни имена, за да се подчертае разнообразието им (например особено популярното „речно-морско” летуване). Вместо две монотонни

сегének a gondolata az izgató, hanem – épp ellenkezőleg – az a potenciális lehetőség, hogy felfedezzük, „milyen kicsi a világ”, és ennek a lehetőségnek a realizálása révén nagyon érezzük magunkat a szerencsétlen, kicsi és véges világhoz képest. Nem túl optimista perspektíva, de nincs mit tenni: ismert kozmopolitizmusunk mindig a nyárspolgári világnézetből indul ki.

Ugyanebben az időben a Balcsik mellett található Albena üdülőkompexum tele volt nyaralókkal, akik körül nagyszámú „kiszolgáló személyzet” is lebzselt. És nemcsak lebzselt, hanem minden turistának a közvetlen közelében ólálkodott. Így például a rögtönzött fiákerek kocsisai beszélnek oroszul, és teljes komolysággal kérdezik: „Хотите разкататъ?”. Csak amikor már elzavartad a fiákerest a hatósugaradból, akkor jössz rá, hogy meg akart kocsikáztatni, és hogy tulajdonképpen még némi morfológiai ismerettel is rendelkezik. De a társaságunk nagy részének, akikkel Balcsikba indultunk, nagyon tetszett, hogy minduntalan meg akarják őket kocsikáztatni, és hamarosan csak ketten maradtunk Antoniával Balcsikban. Így hirtelen már nem volt szükség rá, hogy részt vállaljak a felelősségből a „közös” nyaralás miatt. Nem tudom, hogy miért építi mindenki a nyaralását a „milyen jól telt” végső gondolatra. A „nyaralás – buli” elképzelés csak a „nyaralás – luxus” fogalom másik oldala. Antoniával nem vágyunk sem bulira, sem luxusra, koncepció nélkül és azzal az elgondolással indulunk nyaralni, hogy így meg tudunk ragadni minden ötletet, amit a hely kínál.

Mellesleg Balcsikban megtaláltam végre a színhelyet a regényem számára, amelyet már felvázoltam. Egy 13 éves lány eltűnése egy gyerektáborból; keresésének körülményei; a keresés nyelvének történelmi determináltsága; a rejtély búskomor menekülésként (vagy a búskomorságba való menekülésként) való leképzése, ami viszont a maga részéről olyan „rázós” (vagyis kocsikázós) mint a közeli érintkezés egy kocsmai énekesnővel – ez a gondolatsor a tengert megfelelő vetületté, ugyanakkor a városi élet ellentétjévé változtatta a regényemben, és menedékhelyet nyújtott a cselekmény mintegy felének.

3.

Talán vonzódásom a kirándulásjellegű utazáshoz mint egy város olvasatához (függetlenül attól, hogy a turisztika objektuma város-e vagy hegyi ösvények hálójá) az évekkel ezelőtt népszerű országjárásokkal kezdődött, amelyek általában összetett nevet viseltek, hogy kihangsúlyozzák változatosságukat (mint például a különösen népszerű „folyóparti-tengeri” üdülés). Ahelyett, hogy két egyhangú he-

седмици на морския бряг със задължителните тогава слънчеви изгаряния, полу-заровените в пясъка радиоприемници и разположените в непосредствена близост шумни картаджии, тренажорните игри с монети от двадесет стотинки, ходенето с джапанки из почивните станции и непрекъснато ревящите и изискващи нещо деца, или пък вместо планинските походи, които от своя страна откриваха една специфична изкуствена интимност между хората (защото се знае, че планината свързва по естествен начин) и разговорите за красотата на природата, за находищата на горски плодове и за това как понякога всичката тази красота може да бъде и опасна (нали все се казва, че с планината – както и с морето – шега не бива, което на практика означава, че човек трябва да подхожда сериозно към най-честите си места за почивка) – вместо всички тези монотонни преживявания речно-морските обиколки из страната създаваха навик за гледане. Твърде възможно е обаче това наблюдение да е само мое, защото се основава единствено на една незабравима екскурзия през 1979 с дядо ми и баба ми (може би е по-точно да се каже, че баба ми беше с нас) и със сигурност се дължеше основно на поведението на дядо ми. Без да се прави на маймуна или на екскурзовод (обичайните пози на възрастния човек в поведението спрямо детето), той умееше не само да вижда инварианта във всяко видимо нещо, но и да скицира – не само за другите, но и за себе си – останалите възможности. Пример за подобно поведение са образите, които един изучаващ града пешеходец си създава, намирайки се на кръстовище (силните противници на това поведение са от една страна шляенето, а от друга предначертаните туристически маршрути; от зяпача [badaud] фланьор не става).

Независимо от това, че след това съм ходил много пъти по същите места – Видин, Плевен, Велико Търново, Русе, Варна, Бургас – винаги влизането ми в тях става през вратите на тогавашното. Но още по-любопитно е (при това напълно лишено от фигуративно преувеличение), че и София – градът, в който в последните десет години съм живял най-дълго време, възприемам от мястото, на което преди двадесет години ме заведе дядо ми. И още не мога да свикна, че зоологическата градина я няма в центъра.

4.

Със сигурност преувеличавам пристрастията си към дядо ми, но той (и иначе мълчалив) никога не ми е задавал любимия на много възрастни въпрос: „Доволни ли сте, деца, от екскурзията” – въпрос, който по правило се задава 10 – 15 километра преди точката на връщане. Много мразех

tet töltött volna az ember a tengerparton az olyankor kötelező leéggessel, a félig a homokba ágyazott rádióvevőkkel és a közvetlen közelben hangoskodó kártyázókkal, 20 sztotinkás érméssel való játékokkal, strandpapucsban mászkálással az üdülőben és állandóan bőgő és követelődző gyerekekkel, vagy hegyi túrák helyett, amelyek viszont egy specifikusan mesterséges intimitást hoztak létre az emberek között (mert tudvalevő, hogy a hegy természetes módon összeköti az embereket) és beszélgetéseket a természet szépségéről, az erdeigyümölcs-lelőhelyekről valamint arról, hogy néha mindez a szépség veszélyes is lehet (ugyebar mindig azt mondják, hogy a hegy – a tengerhez hasonlóan – nem tréfadolog, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy az embernek komolyan kell vennie a leggyakoribb pihenőhelyeit) – mindezen egyhangú élmények helyett az országjáró folyóparti-tengerparti körutak kialakították a nézelődés szokását. Nagyon is lehetséges azonban, hogy ez a megfigyelés csak az enyém, mivel egyetlen 1979-es felejtethetlen kirándulásra alapozom, amelyen a nagyapámmal és a nagymamámmal vettem részt (talán pontosabb azt mondani, hogy a nagymamám is velünk volt), és minden bizonynyal elsősorban a nagyapám viselkedésének volt köszönhető. Anélkül, hogy majomkodott vagy az idegenvezető szerepében tetszelgett volna (ezek a felnőttek szokásos pózai a gyerekekkel szemben), nemcsak képes volt meglátni az invariánst minden látható dologban, hanem fel is tudta vázolni – nemcsak mások, hanem saját maga számára is – a többi lehetőséget. A hasonló viselkedésmódot példázzák azok a képek, amelyeket a várost felfedező gyalogos alkot magának, amikor útkeresztződéshez ér (ennek a viselkedésmódnak az egyik legfőbb ellensége a lödörgés, a másik az előre megrajzolt turistaútvonalak; a bámészkodóból [badaud] nem lesz kóborló).

Függetlenül attól, hogy később sokszor jártam ugyanazokon a helyeken – Vidinben, Plevénben, Veliko Tírnóvóban, Ruszében, Várnában, Burgaszban –, amikor odaérek, mindig az akkori élmények kapuján keresztül lépek be. De még érdekesebb az (ráadásul nincs benne semmi figuratív túlzás), hogy Szófiát is – azt a várost, ahol az elmúlt tíz évben a legtöbbet éltem – ugyanazon kiindulópontból fogom fel, ahova húsz évvel ezelőtt vitt el a nagyapám. És még mindig nem tudok hozzászokni, hogy az állatkert nem a város központja.

4.

Biztosan eltúlzom a nagyapám iránt érzett elfogultságomat, de ő (aki egyébként is hallgatag volt) soha nem tette fel nekem a felnőttek kedvenc kérdését: „Gyerekek, elégedettek vagytok a kirándulással?” – azt a kérdést, amelyet rendszerint 10–15 km-rel a hazaérkezés előtt szokás fel-

да се пита така. И не толкова защото въпросът предполагаше отчетност, обикнатата педагогическа „обратна връзка“ или пък защото някак излизаше, че всичкото отминало развлечение се е правило само „заради децата“ (значи правили сме се на маймуни, на екскурзоводи и т.н. и сега си се връщаме в номиналната роля), а защото трябваше да даваме израз на някакви чувства подобно бабите-планинарки, които не спират да възклихват по адрес на красотите на природата. Струваше ми се е, че да обясниш колко са ти харесали Скалните мостове, кулата на връх Снежанка или пък самия живот на палатка – със съгъваеми прибори и джобни фенерчета, с термоси и спални чували – това е вече твърде голямо размекване, нещо като да плачеш пред останалите. Може би това изискване да се харесва екскурзията и да се правят признания, което постепенно започнах да долавям не само десетина километра преди връщането въщи, ускори самоотлъчването ми от семейните екскурзии и летувания и проведе особено отчетливо разграничението между дядо ми и баща ми например. (Разбира се, тук става дума и за различни периоди от време: с дядо ми съм пътувал на осем-девет-годишна възраст, а с родителите ми – на дванадесет-четинадесет. Малко по-късно летните училищни бригади ми се струваха по-интересни от семейните ваканции. И по-свободни. Най-малкото никой не те пита дали ти харесва.

tenni. Nagyon utáltam ezt a kérdést. Nem annyira azért, mert a válasz számvetést tételezett fel, a kedvelt pedagógiai „visszacsatolást”, sem pedig azért, mert valahogy az derült ki, hogy az egész addigi szórakozás csak „a gyerekek miatt” történt (tehát majomkodtunk, idegenvezetőt játszottunk stb., most pedig visszatérünk a nominális szerepünkbe), hanem azért, mert ki kellett fejeznünk bizonyos érzéseket, mint a hegymászó vénasszonyok, akik szakadatlan ujjongással magasztalják a természet szépségeit. Úgy éreztem, megmagyarázni, mennyire tetszettek a Sziklahidak, a Szezsanka-csúcson lévő torony vagy maga a sátorozás – az összecukható evőeszközzel és a zseblámpákkal, a termosokkal és a hálósákokkal – túl nagy ellágyulás, olyan mintha mások előtt sírnál. Lehet, hogy ez az elvárás, hogy tesszen a kirándulás és elismerő szavak hangozzanak el, ami fokozatosan érzékelhetővé vált, nemcsak tíz kilométerrel a hazaérkezés előtt, meggyorsította önkéntes távolmaradásomat a családi kirándulásokról és nyaralásokról, és különösen éles határvonalat húzott a nagyapám és az apám közé például. (Természetesen itt különböző időszakokról van szó: nagyapámmal nyolc-kilenc éves koromban utaztam, a szüleimmel pedig tizenkét-tizennégy éves koromban.) Valamivel később a nyári iskolai építőtáborokat érdekesebbnek találtam a családi vakációknál. És szabadabbnak. Legalább senki nem kérdezte meg, hogy tetszik-e.

Но въпросът на връщането от пътуване не е само въпрос на контролирането на чувствата. С друг вид затруднение на тематично сходен въпрос съм се сблъсквал в училище, с жанра на наблюдението, където вече не става дума непременно за преживявания (въпреки че учителите ги ценяха), а най-вече за преразказване на видяното. Впрочем една от доста устойчивите представи за писателя е така-

De az utazásról való hazatérés nemcsak az érzések ellenőrzését jelenti. Az iskolában másfajta nehézséggel találkoztam egy tematikailag hasonló kérdés kapcsán, a megfigyelés műfajával, ahol már nem feltétlenül az élményekről volt szó (bár a tanárok értékelték azokat), hanem leginkább a látottak elmeséléséről. Egyébként az íróról alkotott egyik legszilárdabb elképzelés az, hogy az író meg-

ва: наблюдава, води си евентуално записки за видяното и после се прибира вкъщи и систематизира наблюденията си върху листа (даже се казва „върху белия лист“, а когато са много листове, писателите обичат да казват „върху белите листа“, за да си пазят връзката с природата). Друго нещо са писмата от летните лагери, написани върху откровено хвърчащи листове: „Тук е много хубаво. Има едно семейство, но изобщо не се страхуваме от него. Май още никой не го е виждал. Учителките казват, че миналата година са изiali едно дете.“ Става дума за „семейство мечки“, с което учителките плашат децата, за да не се отдалечават от мястото на лагера. Както казваше Радичков, какви деца ще са това, ако не ги изплаши човек. В писмата децата и без да ги питат отговарят дали им харесва, може би защото в момента на писането не се намират на петнадесет километра от връщането: „Тук природата е много хубава. Храната също. Само стаите са много мръсни и никой не пази. Като в кочина е. Под едното легло има семки, а под другото разлята лимонада“.

5.

Много ме дразни в последните дни една реклама по местната радиостанция, покриваща района на Боденското езеро: звъни будилник (не знам има ли още такива будилници другаде освен в подобните реклами, хората май предпочитат да се будят с радио, което – щом и от радиото ще им звъни будилник, излиза все същото), млад женски глас проръмжава сънливо и споделя – „Тъкмо сънувах, че заминавам далече...“. Друг глас – мъжки и вече официално рекламен, обявява: „Не сънувай, резервирай!“. Рекламата е на TUI. Реклама като реклама. Само че ти я набиват на следващата седмица след експлозията в Тунис, в която загинаха почти две дузини туристи.

Сещам се за визиите на Ханс Касторп от „Вълшебната планина“ за отделящите се от санаториумното всепристъпие тела (от мястото, където часовникът е излишен) – трупове, които се спускат надолу към равнината с шейни. А една италианска студентка по германистика, която е работила като екскурзовод, ми разказа, че гидовете в Италия полагали много строги изпити по голям конспект. В библиографията към конспекта влизала например новелата на Томас Ман „Смърт във Венеция“. Хигиената на почивката; почивката като зараза, като декаданс и разплитане на ирационалното. Емигриращата в Буенос Айрес сеньорита Анхелина от романа на Шивачев само си мисли, че знае къде са планините; те са винаги някъде другаде. А хилядите хватки, с които пътеводителите трябва да представят своите обекти уж по-развлекателно, оригинално и с чувство за хумор, на практика оцветяват празни места. „Пред вас се намира

figyel, esetleg feljegyzést vezet a látottakról, majd hazamegy, és papíron rendszerezi a megfigyeléseit (ráadásul úgy mondják, hogy „egy tiszta lapon“, és ha több lap van, az írók szeretik azt mondani, hogy „hőféhér leveleken“, hogy megőrizték a kapcsolatukat a természettel). A nyári táborokból őszintén röpködő levelek mások: „Nagyon jó itt. Van itt egy család, de egyáltalán nem félünk tőlük. Alighanem még senki sem látta őket. A tanár nénik azt mondják, hogy tavaly meettek egy gyereket.“ A „medve-családról“ van szó, amellyel a tanár nénik a gyerekeket ijesztgetik, hogy ne mászkáljanak el messzire a tábortól. Ahogy Radicskov mondta, nem is volnának gyerekek, ha nem ijesztgetné őket az ember. A levelekben a gyerekek kérdés nélkül is válaszolnak, hogy tetszik-e nekik a tábor, talán azért, mert az írás pillanatában nincsenek tizenöt kilométerre a hazatéréstől: „A természet nagyon szép itt. Az ennivaló is jó. Csak a szobák piszkosak, senki nem vigyáz. Olyan, mint a disznóól. Az egyik ágy alatt szotyola van, a másik alatt kiömlött üdítő“.

5.

Az utóbbi napokban nagyon idegesít a Bodeni-tó környékére sugárzó helyi rádióadó egyik reklámja: csörög egy ébresztőóra (nem tudom, hogy van-e még valahol ilyen ébresztőóra a hasonló reklámokon kívül, az emberek inkább a rádió hangjára szeretnek ébredni, bár ha a rádióból is ugyanez az ébresztőóra csörög, tökmindegy), egy fiatal női hang álmosan mormog, majd közli – „Éppen azt álmodtam, hogy elutazom messzire... „Egy másik hang – férfi és már hivatalos reklámhang, azt mondja: „Ne álmodj, foglald le!“ A reklám a TUI-é. Hétköznapi reklám. Csak éppen a tuniszi robbantás utáni héten szajkózzák, amelyben majdnem két tucat turista veszítette életét.

Eszembe jutnak a *Varázshegyből* Hans Castorp víziói a szanatóriumi közös jelenlétből kiváló testekről (arról a helyről, ahol az óra felesleges) – a holttestekről, amelyek szánnal ereszkednek le a síkságra. Egy germanisztikát tanuló olasz diáklány, aki idegenvezetőként dolgozott, pedig elmesélte nekem, hogy az olaszországi idegenvezetők nagyon szigorú vizsgákat tesznek terjedelmes jegyzetekből. A jegyzethez tartozó bibliográfiában benne van például Thomas Mann *Halál Velencében* című novellája. A pihenés higiéniája; a pihenés mint fertőzésforrás, mint dekadencia és az irracionális megfejtése. A Buenos Aires-be emigráló señorita Angelina Sivacsev regényében csak azt hiszi, hogy tudja, hol vannak a hegyek; azok mindig valahol máshol vannak. A több ezer fogás pedig, amelyekkel az idegenvezetőknek úgymond érdekesebben, eredetibben és humorosan kell bemutatniuk az objektumokat, a gyakorlatban üres helyeket színeznék ki. „Most a Niagara-víz-

Ниагарският водопад. Ако млъкнете за малко, ще чуете грандиозния шум на този воден ад.”

Без да е специализирана за туристи (а сигурно и без да иска), въпросната радиостанция, бъдеща слушателите си с рекламите на TUI, работи много последователно за каузата на мечтаните почивки. Преди не бях обръщал внимание, че в може би половината от немските шлагери се пее за екскурзионни цели. Пеещият “аз” си спомня за горещи барселонски нощи, за незабравими мигове на атинския Акропол, „Лятна нощ в Рим“ или “Санто Доминго, звездите и ти”, като много послушно следва износените до скъсване емблеми от туристическите брошури и развлекателните романи за жени. Впрочем много от организиращите отпих агенции предлагат и специални почивки в групи от необвързани (несемейни) хора. Така запознаването, което иначе е приоритет на други агенции, става оптимално непринудено сред кулисите на екзотиката, а и първоначалното общуване, с което хората си блъскат най-много главите, става кичозно лесно: “Погледни какъв залез. Колко е красиво потъващото в морето слънце”. Не е като дискурсивния двубой на Сетембрини и Нафта, на който Ханс Касторп попада, след като си е прочел във влака наръчника по корабостроене.

6.

Зоологическите градини са много важно нещо за системата симулации, които един град образува. Също и всевъзможните други атракциони като паркове (с особен акцент на луна-парка), кина, подземни железници. Защото атракционите създават една умалена, екземплярна и игрова представа за града като такава абстрактност, която може да побере в себе си всевъзможни модели и да задава общуването (пак моделно-игрово) според тях. Преди в България в околните градове имаше много хубави зоологически градини, в събота и неделя човек не можеше да се размине от провеждащите своя отпих в зоопарка семейства. Изкъпани, пременени и излезли да видят животните. Слон и змии имаше (доколкото си спомням) само в София (колкото по-голям град, толкова мащаба на абстрактното полагане е по-голям), но в провинцията тези паркове бяха по-големи и стояха почти като нещо съвсем естествено. Сега повечето от тези зоологически градини замряха, софийската вярно се разрастна, но пък я преместиха. Въведоха практика: заможни семейства осиновяват дадено животно, тоест поемат издръжката му, като на клетката редом с табелката с описанието на животното стои и табелка, изясняваща отношенията на осиновяване. И детето, чийто баща е поел тази важна ангажираност към животното, знае, че това е неговият ягуар.

есест лятják. Ha egy pillanatra elhallgatnak, meghallhatják ennek a vízi pokolnak a csodálatos robaját.”

A kérdéses rádióadó, amely a TUI reklámaival ébreszti hallgatóit, bár nem turistákra specializálódott (és valószínűleg nem is szándékosan), következetesen dolgozik az álomutazások ügyén. Régebben nem figyeltem fel rá, hogy a német slágerek mintegy felét kirándulási célzattal énekelik. Az „éneklő” én felidézi a forró barcelonai éjszakákat, a felejthetetlen pillanatok az athéni Akropolisznál, a „Nyári éjszaka Rómában”-t vagy „Santo Domingo a csillagok és te”-t, engedelmesen követi a turistabrosúrák és a szórakoztató női regények rongyosra koptatott kliséit. Egyébként sok üdülést szervező iroda kínál speciális csoportos utakat független (nem családós) emberek számára. Így az ismerkedés, ami egyébként más irodák prioritása, optimálisan fesztelenül megy végbe az egzotikum kulisszái között, és a kezdeti érintkezés is, amely a legtöbb fejtörést okozza az embereknek, giccsesen könnyűvé válik: „Nézd a naplementét! Milyen gyönyörű a tengerbe bukó nap”. Nem úgy, mint Settembrini és Nafta diszkurzív párba, amelybe Hans Castorp azután csöppen, hogy a vonaton elolvasta a hajóépítési kézikönyvet.

6.

Az állatkertek nagyon fontosak az adott város által kialakított szimulációs rendszer szempontjából. Ugyanilyen fontos az összes többi attrakció, például a parkok (különösen a vidámpark), a mozik, a földalatti vasutak. Mert az attrakciók a város kicsinyített, mintaszerű és játékos képzetét keltik, mint egy olyan absztrakció, amely mindenféle modellt képes magába foglalni és azok alapján előidézni az (ismét csak modellált-játékos) érintkezést. Régebben Bulgáriában a megyeszékhelyeken nagyon szép állatkertek voltak, szombat-vasárnap csak úgy hemzsegték a szabadidejüket az állatkertben töltő családoktól. Megfürödtek, kiöltöztek és elmentek megnézni az állatokat. Elefánt és kígyók (ha jól emlékszem) csak Szófiában voltak (minél nagyobb város, annál nagyobb az absztrakt elem), de vidéken ezek a parkok nagyobbak voltak, és szinte teljesen természetesnek hatottak. Mára az állatkertek legtöbbször lassanként elhalt, igaz, a szófiai nagyobb lett, viszont áthelyezték máshova. Bevezettek egy gyakorlatot: a tehető családok örökbe fogadnak egy bizonyos állatot, vagyis gondoskodnak tartásának költségeiről, és ezért a ketrecen az állatról szóló kis tábla mellett ott lóg egy másik tábla is, amely az örökbefogadási viszonyt írja le. És az a gyerek, akinek az apja vállalta ezt a fontos kötelezettséget az állattal szemben, tudja, hogy ez az ő jaguárja.

Ходенето из града и пътешествието сред джунглата имат отдавнашна традиция на успоредяване, същото се отнася и за практиката хората да се оприличават един друг на животни и да въвеждат допълнителни имена за обкръжаващите ги (прякори), най-често с животинска фигуративност. Наблюдаването на животните на живо не представлява само зрелище, но и предполага равнище на обсъждането и коментара, за целите на които е снета една от най-строгите забрани за градското пространство – да се сочи с пръст. Така зоологическата градина става място на засилена комуникация. За разлика от формулата за красивия залез тук присъстват в непосредствена близост множество заредени сюжети, множество “подсещания” за теми на разговор; неусетно се изминава повече път и се изостря вниманието към въпроса за ориентирането (“Още не сме видяли лъвовете”). Ловът – тази претенциозна по отношение на “природното” кръстоска между зоологическата градина и луна-парка – по никакъв начин не се намира по-близо до това “природно”, отколкото пиенето на бира в сенчестия пасаж между клетката на семейството бели мечки и камилите, защото еднопосочната предварителна подготовка стеснява ракурса на ловеца до прицелването. Подобна е страстта към фотографянето – запалените от тази страст хора виждат отпуската си едва когато тя е на масата пред тях във вид на снимки. Впрочем прословутите ловджийски истории са само частен случай на приключенските преमेждия и се отличават от тези за “почти фаталните” измръзвания в планината само по подчинения на мушката поглед.

7.

Толкова приятната тема за почивката и пътуването през почивката има способността да става – постепенно или внезапно – травматична. Защото в нея се отпечатват не само “сериозните” дейности на всекидневието, но и всевъзможните едва забележими зони на интимното. При това, погледнато от страни, личното преживяване в дългоочакваната отпуска изненадващо придобива очертанията на трудовия делник. Самата представа за организирания отдиш отдавна вече не звучи оксиморонно. Напротив, плануваната почивка има статут на легитимна, а импровизираната постепенно започва да се мисли като някаква компенсация: към онова “тръгнахме неподготвени, но си прекарахме много добре”, което трябва да се разказва в последствие. Но ето че и в двата случая – на подготвеното и на импровизираното ваканционно пътуване – има задължително предварително очакване, което – независимо дали го осъзнаваме или не, трови почивката. “Черно море много повече прилича на Средиземно море, отколкото хората си мислят” – така се рекламират на Запад почивките на българското и румънското крайбрежие.

A városban való járkálás és a dzsungelben történő utazgatás párhuzamba állítása régi hagyomány, ugyanez vonatkozik arra a gyakorlatra is, hogy az emberek állatokhoz hasonlíttják egymást és különböző, leggyakrabban állatfigurális neveket (gúnyneveket) alkalmaznak a környezetükben lévő személyekre. Az élő állatok megfigyelése nemcsak látványosság, hanem feltételezi a megvitatás és fejtegetés szintjét is, amelyek céljaira feloldják a városi élettér egyik legszigorúbb tilalmát – az ujjal való mutogatását. Így az állatkert a felerősödött kommunikáció helyévé válik. A szép naplemente formulájával ellentétben itt a közvetlen közelben van jelen egy sor kínálkozó szűzsé, rengeteg „utalás” beszédtemákra; az ember észrevétlenül tesz meg egy nagyobb utat és figyelmét a tájékozódás kérésére hegyezi ki („Még nem láttuk az oroszlanokat”). A vadászat – ez a „természetközelség” szempontjából igényes kereszteződés az állatkert és a vidámpark között – semmiképpen sem áll közelebb ehhez a „természeteshez”, mint a sörívás a jegesmedvecsalád és a tevék kifutója közötti árnyékos sétányon, mivel az egyirányú előzetes felkészülés szűkíti a vadász látószögét a célzáshoz. A fényképezés szenvedélye is hasonló – e szenvedély elkötelezettjei szinte akkor látják először a nyaralásukat, amikor az asztalon van előttük fénykép formájában. Egyébként a híres vadásztörténetek csak a kalandok viszontagságainak egyedi esetei, és a hegyen történt „majdnem végzetes” megfagyásokról szólóktól csak a célgömbre irányzott tekintetben különböznek.

7.

Az ilyen kellemes téma, mint a nyaralás és a nyaralás alatti utazás képes – apránként vagy váratlanul – traumatikussá válni. Mivel nemcsak a mindennapok „komoly” tevékenységei vésődnek bele, hanem az intim szféra mindenféle, alig észrevehető zónái is. Emellett, kívülről szemlélve, a régen várt szabadság alatt átélt személyes élmény meglepő módon a dolgozós hétköznapi körvonalait ölti magára. A szervezett pihenés fogalma már régóta nem hangzik vicces képtelenségnek. Ellenkezőleg, a megtervezett nyaralás státusza legitim, az improvizáltra viszont egyre inkább úgy tekintenek, mint valami kompenzációra: ahhoz a „nem voltunk felkészülve, amikor elindultunk, de nagyon jól töltöttük az időt”, amit a végén el kell mondani. De lám mindkét esetben – az előkészített és az improvizált vakációs utazásnál – van egy kötelező előzetes elvárás, amely – függetlenül attól, hogy tudatosítjuk-e magunkban vagy sem – megmérgezi a nyaralást. „A Fekete-tenger sokkal jobban hasonlít a Földközi-tengerre, mint ahogy azt az emberek gondolnák” – így hirdetik Nyugaton az üdüléseket a bolgár és a román tengerparton.

Пътуването във времето за отдых обаче си стои заседнало отдавна и трайно в мечтите на хората. Всеки би се подразнил, ако на мечтаната му почивка се гледа като на нещо полагаемо му се през определен период от време. Нали това са непосредствени преживявания, спомени, натрупване на положителна енергия. Но има нещо, което би подразнило още повече влюбения в почивката си човек. – Ами като е толкова мечтано нещо, защо почивката представлява такъв индустриален сектор, в който планирането става (средно за оператора и потребителя на почивката) за една година напред? Зад меката възглавница на TUI и мечтаната екзотика, от която не би се отказал и българският почиваш (той също обича да слуша шлагери, в които се пее за преживяванията на море; една малка разлика спрямо западния човек е, че българинът продължава да си слуша същата помия и на самото море), стоят не само алгебрични пресмятания, но и принципи, надграждащи се механично над санаториумния опит от началото на XX век. Такъв е принципът на оптималната редундантност, предполагащ наличието на свободни места (в самолети, влакове, почивни домове, ресторанти и други “общии места”), чрез които от една страна се оставя резерв за така наречените извънредни случаи, от друга се облекчават контактите между хората, а освен това се щади акционният им радиус (това, което услужливите фойтонджии на “Албена” не предвиджат). Но нали и обстоятелството, че дори и извънредните ти случаи на териториите на мечтаното са предварително предвидени, мисълта, че ти не си нищо друго освен акционен радиус, може да дразни?!

8.

Когато стартираше смяната на националните валути с общото евро, Червеният кръст обяви акция “Помогнете ни да помогнем на другите”. Тръгвайки от идеята, че от своите задгранични почивки (интересно, че беше фиксирано точно ‘почивката’, а не някакво ходене в чужбина изобщо) хората връщат голямо количество дребни монети, които вече няма как да използват, акцията апелираше към събирането на тези излизащи от употреба монети, с които смята да помогне на бедстващите деца от Третия свят. Търкалящите се из куфари и джобове монети, които (според вълшебните формули на агенциите) след време биха напомняли за незабравимото, започваха да приличат напълно на мидичките, събирани за невиджалата море баба. Поизтупани от пясъка на нездравия сантимент, те щяха да се окрупнят, за да се опитат да разкажат на някое симпатично негърче какво нещо е морето.

април – май 2002.

Az utazás a pihenésre szánt időszakban azonban régóta megrögzöttén és tartósan jelen van az emberek gondolkodásában. Mindenki bosszankodna, ha álmiai nyaralására úgy tekintenének, mint valamire, ami az idő egy bizonyos szakaszában megilleti őt. Hiszen az közvetlen élmény, emlék, a pozitív energia felhalmozása. De van valami, ami még jobban felbosszantaná a nyaralásába beleszeretett embert: – Hát ha ez egy olyan nagy álom, akkor a nyaralás miért vált ennyire iparággá, amelyben a tervezés (a szervező és a nyaralás résztvevője számára átlagosan) egy évvel előbb történik? A TUI puha párnája és a vágyott egzotika mögött, amiről a bolgár nyaraló sem mondana le (ő is szeret olyan slágereket hallgatni, amelyekben tengerparti élményekről énekelnek; a nyugati emberhez képest csak az a különbség, hogy a bolgár ember a tengerparton is tovább hallgatja ugyanazt a moslékot), nemcsak algebrai számítások, hanem elvek is állnak, amelyek mechanikusan a XX. század elején szerzett szanatóriumi tapasztalatokra épülnek. Ez az optimális redundancia elve, amely szabad helyeket feltételez (a repülőkön, a vonatokon, az üdülőkben, az éttermekben és más „közösségi helyeken”), amelyekkel egyrészt tartalékolnak az úgynevezett rendkívüli esetekre, másrészt könnyebbé válik az emberek közötti érintkezés, és ezen kívül nem sérül az akciósugaruk (az, amivel az albenai szolgálatkész fiákeresek nem számolnak). De ugyebár még az a körülmény is bosszantó lehet, hogy a vágy-álom színhelyén még a rendkívüli esetek is előre tervezettek, az a gondolat, hogy nem vagy más, mint akciósugár!

8.

Amikor elkezdődött a nemzeti valuták lecserélése a közös euróra, a Vöröskereszt meghirdette a „Segíts, hogy segíthessünk” nevű akcióját. Abból az ötletből kiindulva, hogy külföldi nyaralásaikból (érdekes, hogy a ‘nyaralást’ jelölték meg, és nem a bármilyen külföldi utazást) az emberek általában nagy mennyiségű aprópénzzel térnek haza, amit már nem tudnak felhasználni, az akció ezekre a használatból kivonandó pénzürmékre vonatkozott, amelyekkel a harmadik világ szegény sorsú gyermekein kívánt segíteni. A bőröndökben és a zsebekben megbúvó pénzürmék, amelyek (az utazási irodák mágikus fordulatai szerint) egy idő múlva a felejtetlent idézték volna fel, a tengert sohasem látott nagymamának gyűjtött kagylókra kezdtek emlékeztetni. Leporolva róluk az egészségtelen szentimentalizmus homokját, egyre nagyobb kupacot alkotnak, hogy megpróbálják elmesélni egy rokonszenves néger gyereknek, mi is a tenger.

2002. április-május

Genát Andrea fordítása

АНДРАШ ЧЕРНА-САБО

МАЛКА БЪЛГАРСКА ГАСТРОНОМИЯ

(семеино романче в картинки)

1. Черна и Черно море

През 1980 – след успешно завършване на кварталната детска градина – нашият главен герой не щеш ли, се озовава в България. Ето на това място поемаме нишката на разказа.

Още тогава той чувства, че целият „източен блок“ е изпълнен с лъжи. Не само неуредиците на режима на Кадар възмущават героя ни, а и току що направеното откритие, че Черно море е зелено и синьо, следователно ни най-малко не е черно (нещо повече, след двайсет години може да се установи, че върху фотографиите то е станало недвусмислено жълто.)

Нашият главен герой прави всичко, за основното проучване на морето, което е „дефицит“ в родината му, също както гедерманският миксер с подвижна вратичка или многопартийната демокрация. На снимката се вижда как, под острия фокус на водолазните си очила, изследва руса морска вълна, докато баща му пък изследва него под острия фокус на фотоапарата. Наблюдението на наблюдателя, в ход е родителския шпионаж.

* Андраш Черна Сабо е роден през 1974 в Сентеш. Досега са излезли две негов книги: през 1998 „Три и половина“ и през 2001 „Шест и половина“. От 1998 до 2000 е редактор на проза в литературното списание „Змейско биле“. Текстът е написан специално за сп. „Хемус“.

CSERNA-SZABÓ ANDRÁS

KIS BOLGÁR GASZTRONÓMIA

(családi képregényke)

1. Cserna i Cerno More

1980-ban főhősünk – miután sikerrel fejezi be a Hámán Kató lakótelepi óvodát – hogy, hogy nem Bulgáriában bukkan fel. Itt veszszük fel az elbeszélés fonalát.

Már akkor is érzi, hogy az egész „keleti blokk” telve van hazugsággal. Nemcsak a Kádár-rendszer visszasságai háborítják fel főhősünket, de az a friss felismerés is, miszerint a Fekete-tenger zöld és kék, tehát egyáltalán nem fekete (sőt, mint ez több mint húsz év elmúltával megállapítható, a fotográfiákon egyértelműen sárgává lett).

Főhősünk mindent megteszt, hogy alaposan megvizsgálja a tengert, mely hazájában „hiánycikk”, éppúgy, mint a levehető ajtajú NDK turmixgép vagy a többpárti demokrácia. A képen éppen egy szőke, tengeri hullámot vizsgál búvárszemüvegének éles lencséjén keresztül, miközben édesapja őt vizsgálja fényképezőgépének éles lencséjén keresztül. A megfigyelő megfigyelése, folyik tehát a szülői szpiónázs.

* Cserna-Szabó András (1974, Szentes) Eddig két kötete jelent meg: *Fél négy* (1998) és *Fél hét* (2001). 1998 és 2000 között a Sárkányfű című irodalmi folyóirat prózarovatát szerkesztette. Az itt közölt elbeszélést a Haemus felkérésére írta.

Ако се вгледаме по-внимателно в лицето на главния герой, ще видим, че се усмихва само с устни, не и с очи. Лицето му издава скрито напрежение. Под водата се опитва да скъса емблемата на родния "Златен паяк" от банските си, която е адска излагация дори и на шестгодишна възраст (в която и да е точка на света!) А виждате ли как напетите български моряци (без да дават пет пари за изключително напрегнатото международно положение) сърбат чобра върху отплаващия в далечината влекач? Нали усещате аромата на овнешко, целина и джоджен?

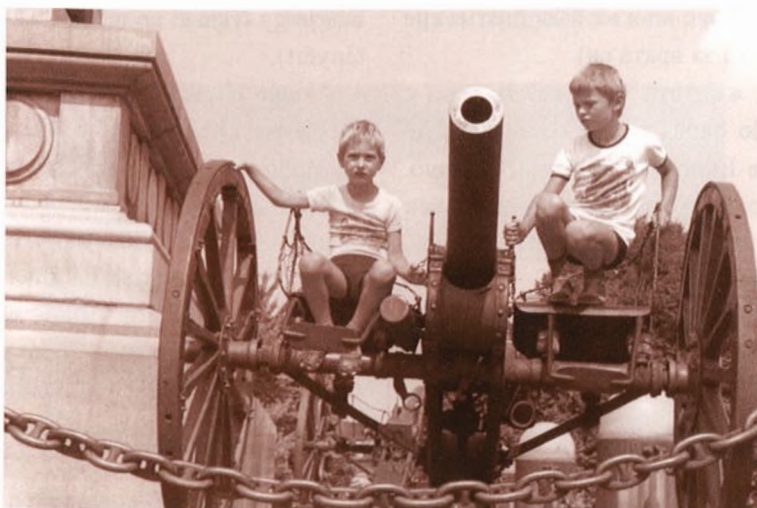
2. Нища кибабчита!

Международното положение се изостря.

Югославяните оплакват маршал Тито, кървава баня в испанското посолство в Гватемала, Съветите повече от половин година кълцат афганските герили и хич не ги интересува, че САЩ им натриса житно ембарго, в Болоня крайнодесни терористи взривяват осемдесет души, в Полша расте напрежението между Солидарност и Реалния социализъм.

През август в българския град Русе нашият герой и големият Къовеш решават, че повече не могат да гледат със скръстени ръце кипящия свят наоколо и застават начело на царската армия. Можем да загубим само веригите си, издава заповедта си големият Къовеш и в името на народа превземат едно оръдие (точно както на времето Ирини и другите са постъпили с пресата в печатницата на Ландерер.) Ала преди да загубим веригите си (една от които се вижда и на снимката), на небосклона на българската революция се появяват възрастни унгарски интелектуалци и приемайки (иначе феодалния по произход) "родителски ранг", слагат край на революцията със следните думи: "Ако не слезете оттам веднага, такива шамари ще ядете, че ще залепнете за топа, да не говорим за нища кибабчита!"

Ето защо нашият герой и бойният му другар са принудени да влязат в компромис с унгарските интелектуалци, а съзирайки мирните им усилия Израел решава да върне Синайския полуостров на Египет, започва опразването на селищата и до април следващата година предава територията.

Ha jobban megfigyeljük főhősünk arcát, látható, hogy csak a szája mosolyog, a szeme nem. Arca valamely titkos erőfeszítésről árulkodik. A víz alatt a fürdőnadrágjáról próbálja leszakítani az Aranypók-emblémát, ami már hat évesen is vércikinek számított (a világ bármely pontján!) És látják, ahogy a háttérben tovaúszó uszályon a hetyke bolgár tengerészek (füttyülve a rettentően feszült nemzetközi helyzetre) csorbalevest kanaliznak?

Ugye érzik a birkahús, a zeller és a menta illatát?

2. Nyista csevabcsicsa!

A nemzetközi helyzet fokozódik.

A jugók Tito marsallt gyászolják, vérfürdő a guatemalai spanyol nagykövetségnél, a szovjetek már több mint fél éve aprítják az afgán gerillákat, s még az sem érdekli őket, hogy az USA gabonaembargót zúdítt rájuk, nyolcvan embert szélsőjobboldali terroristák robbantanak fel Bolognában, és Lengyelországban egymásnak feszül a Szolidaritás meg a Létező Szocializmus.

Augusztusban a bulgáriai Rousse városában főhősünk és Nagyköves arra az elhatározásra jutnak, nem nézhetik tovább ölbe tett kézzel a forrongó világot, s a cári csapatok élére állanak. Csak a láncainkat veszíthetjük, adja ki a parancsot Nagyköves, s a nép nevében lefoglalnak egy ágyút (épp úgy, ahogyan Irínyiék tették a sajtóval a Landerer uram nyomdájában, anno). De még mielőtt láncainkat veszíthetnék (amelyek közül egy a fényképén is látható), magyar értelmiségi felnőttek tűnnek fel a bolgár forradalom égboltján, s bizonyos (egyébiránt feudális eredetű) „szülői rangba” emelvén magukat, véget vetnek a revolúciónak, mégpedig a következő szavakkal: „Ha nem jöttök le onnan azonnal, akkor olyan két fülest kaptok, hogy az ágyú adja a másikat, arról nem is beszélve, hogy nyista csevabcsicsa!”

Így azután főhősünk és harcostársa kénytelen kompromisszumot kötni a magyar értelmiségiekkel, s e béketörekvéseket látva Izrael arra az elhatározásra jut, hogy a Sínai-félszigetet mégiscsak visszaadja Egyiptomnak, elkezd a települések kiürítését, s az átadást jövő év áprilisára be is fejezi.

3. Почти Юго

Възрастните интелектуалци спазват обещанието си.

По все още намусеното лице на нашия герой личи залигане наляво, това е мигът, в който решава, че като порасне ще стане анархист. Оттук нататък гледа на цялото летуване по българското черноморие като на бакунистка експедиция. Забележете само как държи ножа! Селяните на Дожа са държали така изправените коси в ръцете си. В чинията се мъдри една-единствена хапка от кебабче, ала от шопската са останали няколко доматчета, малко овче сирене и краставица, подредени върху чинията в цветовете на националния триколюр (келнерът е искал да прояви внимание към унгарските гости, без да подозира, че сърцето на героя ни вече се разяжда от бацила на безредието!)

Налага се да обърна внимание на още три важни гастрономически елемента. На първо място, майката на героя е тъй сладка, да я схрускаш (по непонятни причини, навярно за да не може мъжът ѝ да ѝ откъдне яденето, е завързала чинията за врата си).

След това, виждате ли жълтата бутилка? Е, това е Швепс! И то оранжада. По онова време го нямаше по унгарско! Но пък имаше в България, неизвестно защо. Когато в лятната вечер на бургаския бряг човек отпиеше от швепса си, загледан в залязващото слънце, си казваше: леле, страхотно е, почти Юго!

И третото нещо: "Филтол"-а на майката на героя. В онези времена младата жена все още пушеше и явно си е имала любима марка. Цял свят хвали българските цигари, но тя си държи на този ментолов продукт, в с Кошаков дизайн.

Ама защо пък е празна гостилницата наред сезона?

3. Majdnem Jugó!

Az értelmiségi felnőttek, lám, betartják ígéretüket.

A főhős még kissé durcás, arcán már látszik a balratolódás, ezekben a pillanatokban határozza el, hogy ha nagy lesz, anarchista lesz. A továbbiakban az egész bulgár tengerparti nyaralást bakunyinista tanulmányútnak fogja fel. Csak nézzék, hogyan fogja azt a kést! Dózsa parasztjainak állt így a kezükben a kiegyenesített kasza. A csevacsi-csából már csak egyetlen falat honol a tányéron, de a sopszkából még van némi paradicsom, kevés juhsajt, na és uborka is, mindez a nemzeti trikolor sorrendjében elrendezve a tányéron (a pincér figyelmes kívánt lenni a magyar vendégekkel, nem sejtve, hogy a főhős szívét már a rendkívüliség kórja rájja!)

Három érdekes gasztronómiai részletre kell még felhívni a figyelmet. Elsőként arra, hogy a főhős édesanyja mily' ennivalóan helyes (valamilyen érthetetlen okból, talán, hogy férje el ne rabolja az ételt, a nyakához kötözte a tányért).

Azután látják azt a sárga üveget? Na, az a Schweppes! Mégpedig Orange. Ilyen akkor magyarhonban nem volt! De Bulgárban igen, nem lehet tudni, miért. Ha belekortyoltál nyári este a burgaszi tengerparton a Schweppesedbe és néztél a lemenő napot, hát azt mondtad magadban: te, ez olyan király, hogy már majdnem Jugó!

A harmadik dolog: főhős anyjának Filtolja. A fiatalasszony ekkoriban még dohányzott, s úgy látszik márkafüggő volt. Egy világ duruzsolja, milyen finomak a bolgár cigik, de ő ragaszkodott ehhez a kassáki külsőbe csomagolt, mentolos termékhez.

De miért üres főszéken a vendéglő?

4. Маркс

В един щастлив, очарователен, български следобед бащата на нашия герой застава в средата на къмпинга, на хавлията зад него летяха гарги или чайки (някакви птици) и въпросният баща каза на въпросното момче: сине, искам да говоря с теб. Искам да говоря с теб, като с мъж.

Ама, татко, аз съм само на шест години, не мислиш ли, че е още рано да дискутираме за секс?

Ала въпросният баща не се смути. Остави вдицата си върху капака на мотора на лекия автомобил марка "Шкода", наричан още "Зизи" (при шкодите май багажникът беше отпред, а моторът отзад?), след това с лява ръка (на която е часовникът) от малкото джобче на тъмночервените си бански (тези джобове на времето ги шиеха на банските, за да можем да си носим ключа от кабинката на съблекалнята и по време на плуване) извади една малка рибка.

След това, като Родолфо, посегна във въздуха и извади оттам една по-голяма риба. По лицето му преминаха вълните на горда усмивка, като миризма на чесън над таратор (което добре се вижда на снимката).

Мили сине, струва ми се, че си достатъчно голям, за да ти обясня как големите риби изяждат малките риби.

4. Marx

Egy bájos, bulgár, boldog délutánon főhősünk édesapja megállt a kemping közepén, mögötte frottírtörülközőn szálltak a varjak vagy a sirályok (mindenesetre valami madarak), és nevezett apa azt mondta nevezett fiúnak: édes fiam, szeretnék veled beszélni. Szeretnék veled úgy beszélni, mint férfi a férfival.

De apu, még csak hatéves vagyok, nem gondolod, hogy kicsit korai lenne még a szexről eszmét cserélnünk?

Nevezett apa viszont nem jött zavarba. Letette pecabotját egy „Zizi” névre hallgató, Skoda márkájú személygépkocsi motorháztetőjére (vagy a Skodánál elől a csomagtartó volt és hátul a motor?), aztán bal kezével (amin az óra van) bordó fürdőnadrágjának piciny zsebéből (ezt a zsebet azért varrták régen a fürdőga-

tyákra, hogy a strandi öltözőszekrény kulcsát magunknál tarthassuk úszás közben is) egy kishalat húzott elő.

Majd, akár Rodolfó, a levegőbe kapott, s onnan egy nagy halat varázsolt elő. Arcán büszke mosoly hullámozott át, akár uborkaleves felett a fokhagyma illata (mint az a fotográfián is jól látható).

Édes fiam, azt hiszem elég nagy vagy már ahhoz, hogy elmagyarázzam neked, hogyan eszi meg a nagy hal a kis halat.

5. Созопол

Ще ви издам нещо: в България всеки кораб се казва Созопол.

Този обичай досущ прилича на онзи, според който в някои области на Унгария газирани напитки вървят под името „кола”. Пепси и Кола са „тъмна кола”, а Фанта, Тоник, Трауби и останалите са „светла кола”. Та в България е същото с корабите. Всеки кораб е „Созопол”, но различаваме „малъксозопол” (вляво на снимката) и „голямсозопол” (вдясно на снимката).

Толкова за корабите.

5. Szozopol

Elárulom, Bulgáriában minden hajót Szozopolnak hívnak.

Ez pontosan olyan szokás, mint hogy Magyarország egyes tájegységein minden üdítőital „kóla” néven fut. A Pepsi meg Coca a „barna kóla”; a Fanta, a Tonic, a Traubi meg a többi a „szőke kóla”. Na, ugyanígy működik ez Bulgáriában a hajókkal. Minden hajó „Szozopol”, ezen belül megkülönböztetnek „kisszozopolokat” (a kép bal oldalán látható) és „nagyszozopolokat” (a kép jobb oldalán).

Ennyit a hajókról.

6. Сарми със зеле а ла “Къмпинг Макондо”

Сцената се развива в български къмпинг, наречен “Макондо”. На снимката се виждат унгарското семейство Буендия и техните приятели. За жалост, те са покосени от безсъницата, заболяване, което се съпровожда с пълна амнезия. Знаят, че могат да се съпротивяват на забравата по един-единствен начин: трябва да напишат имената на нещата, които си заслужава да запомним. Затова на колата е написано “Шкода”, а на консервата върху масата “Сарми със зеле”.

В предната част на снимката се виждат розови походни столчета, които по всяка вероятност символизират щастието (няма нужда да се пише “щастие”, значението на розовите походни столчета не може да бъде забравено). Близко до масата на семейство Буендия и техните приятели работи “бълбучка”, която също напомня забравата. От безсъние вече не помнят дали пък кафето не трябваше да се пие, за да останат будни.

Майката на главния герой весело показва на обектива кибритена кутийка, чието име е забравила, но по всичко личи, че това ни най-малко не я притеснява. Мнозина оспорват веселото настроение на сцената. Не са прави. Вижете само как Шкодата се хили с разтворена уста, вижете щастливите лица! И никъде не е написано: “тъга”.

Главният герой си спомня само, че след направата на снимката в къмпинга пристигна един български циганин, наречен Мелхиадес, даде им да пият някаква течност с приятен цвят, от която в паметта настъпи яснота. Тогава се сетиха, че от две седмици напразно умуват и се маят, какво да правят със зелевите сарми.

Ами да, майката на героя се пресяга за отварячката на консерви, ами да!

И светът отново възвръща очертанията си.

6. Töltött káposzta á lá Camping Macondo

A jelenet a „Macondo” névre keresztelt bolgár kempingben játszódik. A magyar Buendía család és barátai láthatóak a képen. Sajnos megkapták az álmatlanság kórját, amely betegség idővel a teljes felejtést hozza magával. Tudják, a felejtés ellen csupán egyetlen módszerrel lehet harcolni: azokra a dolgokra, amelyekre érdemes emlékezni, rá kell írni a nevüket. Ezért van az autóra ráírva, hogy „Skoda”, az asztalon látható konzervre pedig, hogy „Töltött káposzta”.

A kép előterében megfigyelhetjük a rózsaszín kempingszéket, ami minden bizonnyal a boldogság szimbóluma (nem kellett ráírni, hogy „boldogság”, a rózsaszín kempingszékek jelentését nem lehet elfelejteni). A Buendía család és barátai asztala mellett ún. „kotyogó” működik, ami szintén a felejtést juttatja eszünkbe. Az álmatlanságtól már arra sem emlékeznek, nem kell kávé iganak ahhoz, hogy ébren maradhassanak.

A főhős édesanyja vidáman mutatja a kamerának a gyűfásdobozt, melynek szintén elfelejtette a nevét, de ez láthatóan cseppet sem zavarja. Sokan kétségbe vonták már e jelenet vidám voltát. Nincs igazuk. Nézzék csak, ahogy a Skoda nyitott szájával nevet, nézzék csak a boldog arcokat! És semmire sincs fölírva: „szomorúság”.

Főhősünk az egészsből csak arra emlékszik, hogy a kép elkészülte után megérkezett egy Melchiades nevű bolgár cigány a kempingbe, valami kellemes színű folyadékot itatott velük, amittől világosság gyűlt az emlékezetükben. Ekkor jutott eszükbe, hogy két hete mindhiába kutatják agyukban és lelkükben, mit is kell csinálni a töltött káposztával.

Hát persze, nyúlt a konzervnyitó után a főhős édesanyja, hát persze!

És újra kerek lett a világ.

7. Моцарт на мазането на филия с лънчен мит върху резервната гума на Жигули

Докато е жив героят ни няма да забрави (как би могъл да забрави!), че майка му умееше да маже лънчен мит върху резервната гума на Жигули най-вкусно в целия източен блок (в това число Китай и Куба). Имаше вродена дарба да маже лънчен мит върху резервната гума на Жигули, като никой друг. В епохата на Кадар майката на главния

герой беше Моцарт на мазането на лънчен мит върху резервната гума на Жигули, няма съмнение. Колкото и въпросната майка да се кълне, че никъде не е учила подобна наука. Нито в училище, нито от майка си. Направо е трудно да се проумее! Нашият главен герой всеки път гледаше в захлас майка си, когато тя започнеше да маже филии с лънчен мит върху резервната гума на Жигули. Въпросната майка ставаше сутрин, сресваше се, обличаше се, търсеше някое Жигули и неговата резервна гума из българския къмпинг и започваше да маже лънчен мит. В едната ѝ ръка консервата вече се отваряше, с другата нанасяше масло върху хляба, а върху маслото лънчен мит, и готово. Беше направо вълшебно и винаги се намираше някоя чушка или краставица, евентуално домати. Когато главният ни герой си припомня в наши дни онези български утрини, когато майка му сресана и облечена хубаво, мажеше филии с лънчен мит върху резервната гума на Жигули, очите му се изпълват със сълзи и си мисли: Господи, да можеше всичко да е така гладко...

8. Туристът сънува Синдбад

Снимката явно е правена за шоуто “Скрита камера”, понеже огромната риба е купена от родителите на главния герой (и техните приятели) на някой от пазарите. Макар че в ръката на бащата на главния герой се мъдри вдица. Такъв си е унгарецът, няма как. Попадне ли му под ръка някое по-голямо добиче, моментално се фотографира (това качество вероятно е наследено от първобитната ловно-риболовно-събирателска общност, само че тогава са се рисували с плячката по стените на пещерата).

И какъв е още унгарецът?

Унгарският турист?

7. A Zsiguli-pótkeréken löncshúsos kenyér kenésének Mozartja

Főhősrünk, amíg él, nem felejt el (hogyan is felejlhetné!), hogy édesanyja tudta az egész keleti blokkban (beleértve Kínát és Kubát is) a legfinomabb löncshúsos kenyeret kenni Zsiguli-pótkeréken. Olyan veleszületett tehetsége volt Zsiguli-pótkeréken löncshúsos kenyeret kenni, amilyen senki másnak. A főhős édesanyja a Kádár-korszak Zsiguli-

pótkeréken löncshúsos kenyér kenésének Mozartja volt, ez kétségtelen. Pedig nevezett anyja esküszik, sehol nem tanulta ezt a tudományt. Se iskolában, se az anyjától. Egyszerűen érthetetlen a dolog! A főhős mindannyiszor csak bámulta az anyját, amikor az nekiállt Zsiguli-pótkeréken löncshúsos kenyeret kenni. Nevezett anyja felkelt reggel, megfésülte a haját, felöltözködött, azzal keresett a bulgár kempingben egy Zsigulit, azon egy pótkeréket és nekiállt löncshúsos kenyeret kenni. Egyik kezében már nyílt a konzerv, a másikban vaj került a kenyérre, aztán a vajra a löncshús, és már kész is volt. Egyszerűen varázslatos volt, és mindig akadt hozzá egy kis paprika vagy uborka, esetleg paradicsom. Amikor főhős mostanában fel-felidézi magában azokat a bolgár reggeleket, mikor édesanyja megfésülködve és szépen felöltözve Zsiguli-pótkeréken kente a löncshúsos kenyereket, hát mindig könnyű szökik a szemébe, s arra gondol: Istenem, csak minden ilyen flottul menne...

8. A turista Szindbáddal álmodik

A kép minden bizonnyal a Kész Átverés Show számára készült, hiszen főhősrünk szülei (és az ő barátaik) a fotón látható méretes halat valami piacon vásárolták. Mégis ott figyel főhősrünk édesapjának kezében a pecabot. Mert ilyen a magyar, kérem. Ha valami nagyobb jószág kerül a kezébe, rögtön lefotóztatja magát vele (ezt a tulajdonságát valószínűleg még az ősközösség halszó-vadászó-gyűjtő-géti életmódjából hozta magával, csak akkor még a barlang falára rajzolta magát a zsákmánnyal).

Na és milyen még a magyar?

A magyar turista?

Една седмица го интересуват изключително местните специалитети. В понеделник, запленил от българската кухня, се натъква с домати, пълнени с ориз. Във вторник любовта все още трае: зеленчукова чорба, крем от патладжани, крокети със сирене. В сряда се заклева, че няма да си тръгне докато не пробва цялата балканска кухня: нагъва баница с месо, шишчета, къпополу. През нощта вече сънува паприкаш, но не казва никому, в четвъртък, давайки пример, напук си поръчва сух таратор в сенчестата градина на ресторанта, след това пиле-пилаф и чушки, пълнени с царевица. В петък вече и жена си би продал за една затворническа порция яхния от свински крачета, но продължава да се държи, стиска зъби и си поисква печена пуйка с кисело мляко по български, халва за десерт и ябълка в червеното вино. Съботата е първата стъпка към предателството. Тайно ходи до колата за скритите в багажника консерви със зеле по секейски, а в неделя (след като цяла нощ е сънувал сърбация гореща кокоша супа Синбад) се разгневява и купува от пазара ей-такава голяма риба.

Унгарецът е гастроним! (Царството за парче лют колбас!) Няма нищо срамно, моля ви се. Още чичко Калман Миксат е казал, че „сърцето може да се отегчи и да се изпепели, мозъкът да се изврати от какви ли не криви умувания, ала стомахът ще казва: унгарец съм, унгарец ще остана“. Кое то означава, че стомахът не може да бъде изигран нито от сърцето, нито от ума. Можем да сме космополити до дупка, да сме международни туристи до пръсване, не можем се освободи от стомаха си, той ще си крещи това, което му повелява родината. Ето например Янош Кадар, дете по служба е бил задължен да бъде интернационалист, и той не е могъл да устои на националната храна. Но според мен и с Тодор Живков не е било по-различно.

В тази снимка може да се търси и причината, поради която главният ни герой (вдясно от рибата), макар и анархист, и до днес не може да се отърси от идеята за свински крачета с шкембе.

Egy hétig érdeklik csak a helyi specialitások. Hétfőn még rajong a bolgár kosztért, és degeszre eszi magát rizszel töltött paradicsommal. Kedden még mindig tart a szerelem: cscit rendel bolgár módra, padlizsánfelfűjtat, túrókrokkettet. Szerdán megfogadja, addig nem megy haza, amíg végig nem eszi a balkáni konyhát: hússal töltött banicát burkol, siskebabot, köpolu-salátát. Éjszaka már paprikással álmodik, de nem árulja el senkinek, csütörtökön csak azért is példamutatóan rakott uborkát rendel a vendéglő árnyas kerthelyiségében, aztán csirkepiláfot és kukoricával töltött paprikát. Pénteken a feleségét már eladná egy zónaadag körömpörköltért, de még mindig tartja magát, összeszorítja fogait és bolgár módra készített joghurtos pulykasültet kér, desszertnek szultánszeletet és almát vörös borban. A szombat már az árulás kezdete. Titokban rájár a kocsi csomagtartójában eldugott székelykáposztakonzervekre, aztán vasárnap (miután éjjel a forró tyúkhúsleveset kanalazó Szindbáddal álmodott) dühbe gurul és vesz egy kurva nagy halat a piacon.

Hát ilyen ínycenc a magyar! (Országomat egy gyulai lókolbászért!) Nem szégyen ez, kérem. Már Mikszáth Kálmán bácsi megmondta, hogy „lehet elfásult, kiégett a szív, lehet mindenféle ferde okoskodással szaturálva az elme, de a gyomor azt fogja mondani: magyar vagyok, magyar maradok“. Ami annyit jelent, hogy a hasat nem csapja be se a szív, se az ész. Lehetünk olyan kozmopoliták, mint a ház, lehetünk olyan nemzetközi turisták, mint az állat, a hasunktól nem szabadulunk, az kiabálni fog azért, amit megkövetel a haza. Ott van példának okáért a Kádár János, hát neki már csak hivatalból internacionalistának kellett lenni, mégsem bírt ellent állani a nemzeti kosztoknak. De szerintem Todor Zsivkovval sem lehetett ez másként.

S hogy főhősünk (a haltól jobbra) anarchista létére mégsem tud a mai napig szabadulni a körmös pacal ideájától, ennek oka is ebben a képben keresendő.

9. Българско Психо

Неколцина историографи дълго време считаха, че тази фотография изобразява кървавото потушаване на някое от българските селски въстания.

Нищо подобно. Това са приготовления за унгарска рибе-на чорба в един български къмпинг. Че унгарците не са изпаднали в амок, нито са садистични масови убийци (моите уважения на изключенията!), най-вероятно се дължи на рибената чорба. Тъй като при приготвянето ѝ унгарецът може да задоволи всичките си хорористични страсти.

Вижте тази идилия! Истина е, че по време на летиуванята бащата на главния герой често споменава: туристът трябва да е кален! Ама чак пък толкова! Вижте тази риба в оранжевия леген! Как няма креши горката сред ужасни мъки. Как майката на главния герой тъпче по найлона с цветни пластмасови чехли, с нож в ръката и гняв в сърцето ("защо не можа да издържи още една седмица тоя унгарец с ужасния си търбух – отгоре на всичко е баща на детето ми – на мусака от патладжани и салата с целина").

Нашият главен герой, който по това време вече е анархист, при вида на ужасната сцена разбира веднъж винаги: цената на нечие щастие винаги е нещастieto на друг. И още: за добрия комат е нужно да се убива. (Покъсно главният герой среща една певица вегетарианка, която пък му каза, че не яде нищо, което си има майка. Главният ни герой бе особено възмутен от подобна позиция. Защото от нея следва, че ако нещо си няма майка, на часа можем да го накълцаме и да го излапаме. Горките сирачета, горките житни зрънца...)

9. Bulgáriai Psycho

Néhány historikus sokáig azt hitte, hogy ez a fotográfia az egyik bolgár parasztlázadás vérbefojtását ábrázolja.

Nem, szó sincs róla. Tiszai halászlé előkészületei folynak egy bolgár kempingben. Szerintem az, hogy a magyarok még nem lettek ámokfutók és szadista tömeggyilkosok (tisztelet a kivételnek!), minden bizonnyal csakis a halászlének köszönhetik. Mert a hallé elkészítésénél a magyar minden horrorisztikus vágyát kielégítheti.

Nézzék csak ezt a csendéletet! Igaz, főhősünk édesapja gyakran emlegette nyaralások alatt: a turista legyen edzett! Na, de ennyire! Nézzék csak azt a halat a narancsszín lavórban! Ahogy szegény szörnyű kínok között némán ordít. Ahogy a főhős édesanyja színes műanyagpapucsával a véres nájlondon tapos, kezében kés, szívében harag („ugyan miért nem bírt már ki még egy hetet ez a szörnyű gyomrú magyar férfi – ki ráadásul gyermekem apja – rakott padlizsánon és zellersalátán”).

Főhősünk, aki ekkor már anarchista volt, e szörnyű jelenet láttán jól eszébe véste: az egyik boldogságának mindig a másik szenvedése az ára. És azt is: a jó falatért gyilkolni kell. (Később főhősünk találkozott egy vegetáriánus énekesnővel, aki azt találta mondani neki, hogy semmit nem eszik meg, aminek mamája van. Főhősünket nagyon felháborította ez a hozzáállás. Hiszen ebből az következik, hogy aminek nincs mamája, azt rögtön levághatjuk és megehetjük. Szegény árvák, szegény búzaszemek...)

10. Чайките махат за сбогом

Сцена по Хичкок. Бунтът на птиците. Под въздействие на уханието на вече готовата унгарска рибена чорба българските чайки загубват ума и дума и нападат един “малъксозопол”, смятайки, че омайното ухание идва оттам. Ала по това време чорбата вече отдавна бълбука из корема на бащата на главния герой. Чайките обаче (без да знаят това) пращат хабер на царя, че са възмутени, херингата им е писнала, както и всякакви морски балъци-бръмбазъци, отсега нататък искат рибена чорба, иначе ще прекратят приятелското си държание спрямо туристите (по онова време те махаха с крила на посетителите, с което значително увеличаваха ефективността на българския туризъм).

От емиграция царят предаде на чайките: да ви схрускам с все перцата, милите ми български птиченца, нима морето не е една огромна рибена чорба?

След което настъпи мир и покой.

Превод: Светла Кьосева

10. Ágyót intenek a sirályok

Hitchcock-i jelenet. A madarak lázadása. A bulgár sirályok a közben elkészült tiszai halászlé illatának hatására elvesztik fejüket, s megrohamoznak egy „kisszozopolt”, azt hiszik ugyanis, onnan jön a bűvös illat. Pedig az a halalé ekkor már régen főhősiünk édesapjának hasában bugyog. De a sirályok (mindezt nem tudván) feliratot küldenek a cárnak, hogy fel vannak háborodva, elegük volt a heringből, meg a tengeri herebereherkentyűkből is, hallevet akarnak ezután, különben a továbbiakban beszüntetik turista-barát magatartásukat (szárnyaikkal integettek akkoriban a vendégeknek, amivel erősen növelték a bolgár idegenforgalom teljesítményét).

A cár a sirályoknak mindössze annyit üzent az emigrációból: egyem meg a szíveteket, kicsi bolgár madárkáim, hát a tenger tulajdonképpen nem más, mint egy hatalmas hallé.

Erre aztán szent lett a béke.

ТОШО ДОНЧЕВ*

СПОМЕН ЗА ЕДНО ПЪТУВАНЕ

Иван Вазов: Витоша

Сърдито Витоша се йоще ежи
под зимната си пелена и мраз
и час по час фъртуната я мрежи,
и тръпки ледни праща чак до нас.

А от небето сладко слънце грее.
Поля, долини топло дъхат веч –
поток шуми, врабче приветно пее
и вика: пролетта не е далеч!

Едната Витоша нехай: сърдита
фучи кат звяр наежен, мразовита,
фъртуни дига с вой, реве, пищи.

Напразно, Витошо, лудуващ бясно:
на стола ми се смей кокиче прясно,
донесено от твоите плещи.

1893

За 11 януари 1977 г. Гюла Ийеш пише следното в дневника си:

“След дълго телефониране двама чиновници от българското посолство (или института?) – според визитните им картички Ралев и Дончев – ми донасят за подписване възвешане. В текста има грешки, поправяме го, за да добие смисъл. Започва с “Je m’adresse” и завършва в множествено число. Минава половин час докато се разберем, макар че говорят добре унгарски с безупречно белналите се ченета.

* Тошо Дончев (1944, Будапеща) е завършил българска филология в университета “Йотвюш Лоранд” в Будапеща. От 1970 публикува литературно-критични материали. Превел е няколко български романи и разкази. През 1984 защитава дисертация на тема “Проблеми на етническия идентитет на българите в Унгария” в Института по социология при БАН. В статии и студии изследва българите в Унгария, както и унгарските малцинства. Негови избрани студии и есета бяха издадени в сборника “Българи от ново време” (София, 2000; Будапеща, 2001).

DONCSEV TOSO*

EGY UTAZÁS EMLÉKE

Ivan Vazov: Vitosa

Dúl-fúl odafönn a Vitosa egyre;
Takarója még téli: csupa jég.
Borul óránként hófürgetegckbe;
Fújja felénk fagyos leheletét.

De édesen süt már a nap az égen,
Lebeg a völgyből föl meleg vigasz,
Patak fut, veréb csiripel serényen,
Azt kiabálja: közel a tavasz.

Csak a Vitosát nem érinti ez: bög,
Mint a vadállat; forognak a felhők,
Szinte attól, hogy nő s nő a dühe.

Hiába szórod Vitosa az átkod –
Az asztalomon üde hóvirágok –
A te válladról kerültek ide.

Illyés Gyula fordítása

1977. január 11-éről Illyés Gyula a következőket jegyezte le naplójában:

„Hosszú telefonálás után a bolgár követség (vagy intézet?) két tisztviselője – itt hagyott névjegyük szerint Ralév és Doncsev – fölhívást hoz aláírásra. De hibásan van fogalmazva, itt javítjuk át úgy, hogy értelmes legyen. „Je m’adresse”-szel kezdődik, és többesben végződik. Jó félóra, míg megértjük egymást, noha jól beszélnek magyarul, a hibátlanul ragyogó fiatal fogsorukkal.

* Doncsev Toso (1944, Budapest) bolgár nyelv- és irodalomszakon végzett az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 1970 óta publikál műkritikát. Számos bolgár regény és elbeszélés jelent meg fordításában. A Bolgár Tudományos Akadémia Szociológiai Intézetében 1984-ben védte meg kandidátusi értekezését *A Magyarországi bolgárok etnikai identitásának kérdései* címmel. Tanulmányai és cikkei a hazai bolgársággal és a magyarországi kisebbségekkel foglalkoznak. Válogatott tanulmányait és esszéit *Új idők bolgárai* címen adta közre (Szófia, 2000; Budapest, 2001).

После Матяш Домокош с машинописния вариант на стихосбирката – “Странен завет”.

После Дьорд Гера. Нов план за “световнолитературния успех” на литературата на народите с малки езици.”

За споменатите в дневника личности е необходимо да се уточни, че в откъса става въпрос за Матяш Домокош, критик изследовател, тогавашен редактор на издателство “Сепиродалми”, Дьорд Гера, писател и преводач, родом от Орадеа, за Стоян Ралев, културен аташе в българското посолство, както и за мен, преводача на посолството.

На 10 март 1977 г. на първа страница на Литературен форум, орган на Съюза на българските писатели, излязоха 69 подписа. Български, датски, съветски, кубински, канадски, американски, гръцки, турски, румънски и унгарски писатели, поети, изтъкнати творци на стария и новия свят, се обръщаха с възвание към всички писатели на Земята. Бяха формулирали, бяха излели в слова строгото предупреждение на съвестта: дом на човечеството е светът, единен и неделим, залог за щастието в него е мирът, а писателят е посланик на мира. Мнозина виждаха призиването на литературата, отговорността на пишещите именно в това. Ето защо подписаните предлагаха на останалите творци да се организира среща в България, за да обсъдят в един широк и открит диалог значението на писателската дейност в защита на мира и хуманизма, за съхраняването и умножаването на културните ценности.

Идейната предпоставка на събитието бе европейската среща за сигурност и сътрудничество през август 1975 г.; практическото осъществяване започна през юли 1976 в Берлин. Тогаваше поредното, 13-то съвещание на председателите на писателските съюзи от социалистическите страни. Българското усърдие се прояви и тук: академик Пантелей Зарев, председател на Съюза на българските писатели предложи организирането на международна писателска среща на тема “Писателят и мирът: духът на Хелзинки и дългът на творците”. Предложението намери отзвук и с подкрепата на осем страни българският съюз незабавно се зае с подготовката на мащабното събитие. Лично или с писмо търсеха видни представители на съвременната литература, които бяха съгласни да се обърнат с общо възвание към колегите си от страните, подписали заключителния акт в Хелзинки или от други страни, и вземаха присърце опазването на мира.

Така в началото на 1977 г. посолството трябваше лично да връчи подписаните от председателя писма-покани на Имре Добози, председател на Съюза на унгарските писатели, и на Бела Илеш, който благодарение на двете издания на трилогията си “Тиса гори” бе познат в България като верен партиен и просъветски настроен автор.

Aztán Domokos Mátyás a verskötet – a *Különös testamentum* – legépelt másolatával.

Aztán Gera György. Újabb terv a kis nyelvű népek irodalmának „világirodalmi” sikeréért.”

А наплóбан szereplő személyekről a pontosság kedvéért talán annyit szükséges közölni, hogy a bejegyzés Domokos Mátyásról, a tudós kritikusról, a Szépirodalmi Kiadó akkori szerkesztőjéről, Gera Györgyről, a nagyváradi születésű íróról és műfordítóról, továbbá Sztojan Ralevről, a Bolgár Nagykövetség kulturális attaséjáról és végezetül rólam, a követségi tolmácsról tesz említést.

1977. március 10-én a *Literaturen Front*, a Bolgár Írók Szövetsége hetilapja címdalán 69 aláírással jelent meg. Bolgár, dán, szovjet, kubai, kanadai, amerikai, görög, török, román és magyar írók, költők, az ó- és újvilág kiemelkedő alkotói felhívással fordultak a Föld valamennyi írójához. Megfogalmazták, szavakba öntötték a lelkiismeret intő figyelmeztetését: az emberiség otthona a világ, amely egy és oszthatatlan, ebben az otthonban a boldogság záloga a béke, az író pedig a béke követője. Sokan éppen ebben jelölték meg az irodalom küldetését, az írástudók felelősségét. Ezért javasolták alkotótársaiknak az aláírók, hogy rendezzenek találkozót Bulgáriában, széles körű és nyílt párbeszéd során vitassák meg, mi a jelentősége az írók tevékenységének a béke és a humanizmus védelmében, a kulturális értékek megőrzésében és gyarapításában.

Az esemény eszmei előzménye 1975 augusztusa, az európai biztonsági és együttműködési értekezlet volt; gyakorlati valóra váltása pedig Berlinhez, 1976 júliusához kötődött. Ekkor rendezték meg a szocialista országok írószövetségi vezetőinek soros, 13. tanácskozását. A bolgár buzgalom itt is megmutatkozott: Pantelej Zarev akadémikus, a Bolgár Írók Szövetségének elnöke „Az író és a béke: Helsinki szelleme és az alkotók kötelessége” elnevezéssel nemzetközi írótalálkozót kezdeményezett. A javaslat visszhangra talált és nyolc ország támogatását élvezve a bolgár szövetség nyomban a nagyszabású rendezvény előkészítéséhez fogott. Levélben vagy személyesen keresték fel a kortárs irodalom azon elismert képviselőit, akik készek voltak közös felhívással fordulni a helsinki zárárokmányt aláíró országokban, illetve más államokban élő társaikhoz, akik egyaránt szívügyüknek érezték a béke megőrzését.

Így jött el 1977 eleje, amikor az elnök által aláírt felkérő leveleket a követségnek kellett személyesen kézbesítenie Dobozy Imrének, a Magyar Írók Szövetsége elnökének és Illés Bélának, aki „Ég a Tisza” c. trilógiája kétszeri kiadása révén ismert párthű, szovjetbarát szerzőnek számított Bulgáriában.

С последния проблемът беше само този, че три години преди поканата беше починал. Никой в София не искаше да поеме отговорност за скандала, за странната метаморфоза на гоголевите мъртви души, за пренаписване на писмото. Посланикът получи нареждане да се справи със ситуацията, т.е. да намери подходящ известен автор, който е съгласен да подпише и възванието. Посланикът възложи задачата на културния аташе и на мене да измислим нещо, понеже работата не търпи отлагане. Аз предложих Гюла Ийеш, който с цялостното си творчество, с поведението си в обществения живот бе безспорно една от най-видните личности в унгарския духовен живот, при това бе един от малцината, издал цикъл от стихотворения за преживяванията си в България, и някои от произведенията му: „Народът на пустата“, „Петьофи“, „Унгарски народни приказки“ бяха издадени и на български, пък и домът му на хълма Йозеф се намираше на централно място, в непосредствена близост до вилата на Кадар и резиденцията на посланика. Един такъв съсед може, даже е редно да се спечели за възвишената цел. Аргументите оказаха въздействие и се роди положително решение, оставаше да убеди и поета.

Започна дълго телефониране, трябваше да вкарам в действие цялата си убедителност, защото Ийеш в началото се дърпаше, позовавайки се на заетостта си, на здравословното си състояние, намери за странно и това, че искаме да измъкнем съгласието му да се присъедини предварително, още преди да е прочел текста. След това се предаде, навярно пред него бяха оживявали старите спомени, и това, че българите са упорити и неотстъпчиви. Уговорихме се за 11 януари. Поправихме Бела на Гюла и с известно облекчение, но все още напрегнати прекарахме прага на къщата. Поради някои угризения говорехме прекалено обстоятелствено и объркано. Поразсъждавахме известно време върху трудностите при транскрибирането на латинските букви на кирилица, тъй като унгарското „gy“ е всъщност меко „д“ а, между впрочем, и Gyula често се изписва на български ту придържайки се към буквата „г“, ту според произношението. Тъй се опитвахме да обясним следите от поправки върху гланцовата хартия. Ийеш направи забележка единствено за грешките във френския текст на писмото, за лошия стил. Помолихме го да наблегне на съдържанието. Все пак, верен на писателското си призвание, той подписа документа едва след поправянето на грешките. Посрещайки кафето за гости, разговорът се насочи към пътуването му из България преди трийсет години. Разпитвахме го за някогашните му преживявания, какво го е очаровало, кои са най-приятните му спомени. Облегнат назад, в паметта му се нижеха Витоша, Мусала, високите очертанията на българските планини, виещите се улици на Търново, и отново, и отново непосредствеността на човешките жестове. Попитахме го за 1 юни 1947 г., когато тричленната унгарска делегация е била приета от Георги Димитров. В онази, малко хладна вечер те пили кафето си в градината на двореца Враня. Пили кафе и

Az utóbbival csupán az volt a bökkenő, hogy már három évvel a felkérés előtt elhunyt. Szófiában senki sem akart felelősséget vállalni a botrányért, a gogoli holt lelkék sajátos metamorfózisáért, a levél újraíratatásáért. A nagykövet hazulról megkapta az ukázt, hogy saját hatáskörben intézkedjék, azaz találjon megfelelő, neves szerzőt, aki hajlandó alá is írni a felhívást. A nagykövet kiadta a feladatot a kulturális attasénak meg nekem, hogy találjunk ki valamit, mert az ügy nem tűr halasztást. Én Illyés Gyulát javasoltam, munkássága, művészi, közéleti magatartása révén vitathatatlanul a magyar szellemi élet legkiválóbb személyiségei közé tartozott, ráadásul ama kevesek egyike volt, aki bulgáriai élményeiről versciklust adott ki, több műve: „Puszták népe“, „Petőfi“, „Magyar népmesék“ bolgáru is megjelent, és József-hegyi otthona kiemelt helyen, a Kádár-villa és a nagykövetségi rezidencia tőszomszédságában húzódott meg. Egy ilyen szomszédot meg lehet, sőt illik megnyerni a magasztos ügynek. Az érvek hatottak, és így megszületett az igenlő döntés, most már csak a költőt kellett meggyőzőm.

Hosszas telefonálás kezdődött, minden rábeszélőképességet be kellett vetnem, mert Illyés kezdetben szabódott, elfoglaltságaira, egészségi állapotára hivatkozott, meg azt is furcsállhatta, hogy mi már látatlanban, mielőtt még elolvashatta volna a szöveget, ki akarjuk csikarni előzetes beleegyezését a csatlakozáshoz. Aztán megadta magát, talán felidéződtek benne a régmúlt élmények, sejtette, hogy a bolgárok kitartóak és rámenősek. Megállapodtunk január 11-ében. Most már átjavíthattuk a Bélát Gyulára és kissé megkönnyebbülten, de izgalommal telve léptük át háza küszöbét. Az enyhe lelkiismeret-furdalás miatt túl sokat és zavarosan beszéltünk. Egy kicsit elfilozofálgattunk a latin betűk cirill átírásának nehézségeiről, hiszen a „gy“ a magyarban valójában lágy „d“ és sok egyébgel együtt például a Gyulát bolgáru hol betűhíven g-vel, hol meg kiejtés szerint írják át. Így próbáltuk megmagyarázni a műnyomó papíron látható kaparásnyomokat. Illyés csak a franciául fogalmazott levél hibáit, rossz stílusát kifogásolta. Mi arra kértük, hogy csak a tartalomra ügyeljen. Azért ő írói hivatásához híven csak a hibák kijavítása után írta alá a dokumentumot. A vendégeknek járó kávét kortyolgatva a harminc évvel korábbi bulgáriai útra tereltük a szót. Hajdani élményeiről faggattuk, mi ragadta meg, mire emlékezik szívesen. Hátradőlve elmerengett, lelki szemei előtt a Vitosa, a Muszala, a magas bolgár bércek vonulata, Tirnovo kanyargós utcái jelentek meg újra, a szívélyes, közvetlen emberi gesztusokat idézte. Aztán 1947. június 1-éről kérdeztük, amikor háromjukat, a magyar íróküldöttség tagjait fogadta Georgi Dimitrov. Azon a kissé hűvös vasárnap estén a vrányai kastély kertjében kávéztak. Kávéztak és beszélgettek a nemzetkö-

разговаряли за международното положение, за впечатленията си от България и за Лайпцигския процес. В края на срещата Димитров въвел гостите си в една от залите на някогашната царска резиденция. В странната царска, по-точно правителствена съкровищница било прибрано всичко, което Георги Димитров получавал като подарък от чужбина или от България.

Сред изобилието от предмети си избрах един колан, съшит от парченца кожа – рече Ийеш развеселен. – Добър избор – похвали ме първият човек на България – ето, и аз нося такъв колан, след хранене се разтяга от само себе си, не трябва да се разкопчава токата. “И досега пазя колана в Ти-хан – добави Ийеш – ако ви трябва за музеен предмет, с удоволствие ще ви го предоставя. Докато се съпротивлявахме, влезе госпожа Флора, която с любезната строгост на съпруга и милосърдна сестра предупреди мъжа си, че за днес има и други посетители и трябва да си почине преди това. Думите ѝ се отнасяха косвено и за нас. Можехме спокойно да се сбогуваме, тъй като бяхме изпълнили задачата си и държахме в ръцете си поправеното и подписано възвание.

Международната писателска среща се състоя между 7 и 14 юни 1977 г. На възванието се отзоваха 170 писатели от всички краища на света. През първите три дни пленарните заседания бяха организирани в намиращия се в българската столица хотел “Москва”, а след обиколка из страната съвещанието продължи във Варна. Участниците имаха възможност да установят лични контакти с колегите си, а любителите на литературата, благодарение на издадените в чест на срещата голямо количество преводи, получиха по-широка представа за съвременната чужда литература. Основни теми бяха връзката между писателя и мира, препоръките от Хелзинки и отговорността на твореца. Диалогът обаче далеч не се ограничи върху тях, Съюзът на българските писатели бе предложил още 23 теми за обсъждане. Две от тях се занимаваха непосредствено с проблемите на превода, сочейки, че книгата е посланик на мира, свързващ народите, а преводачът е творец-строител на мостове, които свързват националните култури.

През 1997 г. в издателството на Софийския университет "Св. Климент Охридски" излезе дневникът на Георги Димитров, който петдесет години е бил пазен в архива на комунистическата партия като строго секретен материал. Неотдавна попадна в ръцете ми този дебел том от 600 страници, голям формат. Разлистих го с любопитство, интересувахе ме какво Димитров е сметнал, че заслужава да се отбележи за 1 юни 1947 г. Ето:

1 юни, 1947

Заминаване на Трайчо за Москва.

Брантинг със съпругата си у нас.

zi helyzetéről, bulgáriai benyomásairól és a Lipcsei per-
ről. A találkozó végén Dimitrov a hajdani cári nyári rez-
idencia egyik termébe vezette vendégeit. Különös királyi,
jobban mondva kormányfői kincstárba zsúfolták mindazt,
amit Georgi Dimitrov külföldről és Bulgáriából ajándék-
ként kapott.

A tárgyak özönéből apró bórdarabkákból összevarrott övet választottam – mondta Illyés derűsen. – Jót választott – dicsért meg Bulgária első embere – lám magam is ilyen szíjat hordok, evés után önmagától tágul, még a csaton sem kell igazítani. „Az öv még most is megvan Tihanyban – fűzte hozzá Illyés – ha kérik múzeumi tárgynak szívesen felajánlom. Miközben mi udvariasan tiltakoztunk, bejött Flóra asszony, aki a feleség és az ápolónővér kedves szigorával figyelmeztette férjét, hogy ma még más látogatókat is vár és addig pihennie is kellene. A felszólítás közvetve nekünk is szólt. Nyugodtan búcsúzhattunk, hiszen a feladatot teljesítettük a felhívást kijavítva és aláírva magunkkal vihettük.

A nemzetközi írótalálkozót 1977. június 7. és 14. között tartották meg. A felhívásra a világ minden tájáról százhetven író válaszolt. Az első három nap plenáris üléseit a bolgár főváros Moszkva nevű szállodájában rendezték meg, majd országjáró körutazás után Várnában folytatódott az eszmecsere. A résztvevőknek lehetőségük nyílt arra, hogy személyes kapcsolatokat teremtsenek kollégáikkal, az irodalomkedvelők pedig a találkozó alkalmából megjelentetett nagyszámú fordítás révén kissé tágabb képet kaphattak a kortárs külföldi szépirodalomról. A központi téma az író és a béke kapcsolata, Helsinkii ajánlásai és az alkotók felelőssége volt. A párbeszéd azonban korántsem korlátozódott csupán erre, hiszen a Bolgár Írók Szövetsége további 23 témát javasolt megvitatásra. Ezek közül kettő közvetlenül is foglalkozott a műfordítás kérdéseivel, utalva arra, hogy a könyv a béke követe, a népek közötti összekötő kapocs, a fordító pedig a nemzeti irodalmak közötti híd művészi építője.

1997-ben az Ohridi Szent Kelemen Tudományegyetem kiadójának gondozásában megjelent Georgoi Dimitrov Naplója, amelyet ötven éven át szigorúan titkos minősítéssel őriztek a kommunista párt archívumában. Nemrég került a kezembe az A4-es méretű 600 oldalas vaskos kötet. Kíváncsian lapoztam fel, érdekelt, hogy 1947 június 1-ről Dimitrov mit tartott lejegyzésre érdemesnek. Íme:

1947. június 1.

Trajcso elutazása Moszkvába.

Branting és felesége nálunk.

Става дума за заместник-председателя на Министерския съвет и член на Политбюро Трайчо Костов, който през 1949, подобно на Ласло Райк, е екзекутиран след концепционно дело, и за Георг Брантинг, шведски юрист, социалдемократ, председател на шведско-българското дружество за приятелство, член на международната комисия за разследване на подпалването на Райхстага, и неговата съпруга.

Ийеш показва психологически дар и способността си да съпреживява, когато в стихотворението, посветено на срещата, изобразява прецизно поведението на политика, скритите му помисли:

„Дали бе уморен? Със свити устни, с притворени клепачи.
То бе изписано върху лицето, по широкото чело.
„Досадни думи. Но съм свикнал да понасям
всичко, което има връзка с длъжността,
както например и това"... Седяхме
в градината на Враня. С кафе пред себе си.”

Гюла Ийеш, Тибор Барабаш и Йозеф Фодор прекарват дванайсет дни в България във време, когато все още не е рухнала вярата на хората в справедливостта, когато и в България управлява все още коалиционно правителство. Сталин и сателитите му още не са преценили, че е дошло време за окончателна разправа. Лозунгите са за мир, приятелство, демокрация, тясно сътрудничество между южнославянските народи. Ала на 5 юни парламентът лишава от имунитет лидера на земеделците Никола Петков и на 23 септември, една седмица след влизането в сила на мирния договор, той бива екзекутиран по фалшивото обвинение за опит за въоръжено сваляне на властта.

Не след дълго комунистическият звяр започва да изяжда собствените си изчадия.

Четен със съвременен поглед, дневникът, съставен от 27 стихотворения, може да изглежда въодушевен, добронамерен, с донякъде игрив тон, понякога забавен. Огледало, което не просто наблюдава България през унгарската оптика, а в което авторът прави признания: какво е открил, какво го е въодушевило, какво го е трогнало. Жанрът е необичаен: старомоден римуван пътепис, гротескно географско описание в стихове, декламативна социография, политически репортаж. Публикуваните в броя преводи демонстрират лирическите постижения в творбата. Както и да се погледне, тези стихотворения не се нареждат сред най-доброто в творчеството на Ийеш. Документ на епохата, черта или бръчка от портрета на автора и част, брънка от системата на българо-унгарските взаимоотношения. Смятам, че припомнянето на тези потънали в мъглата на забравата епизоди не е израз на неуважение към паметта на поета, в годината когато отбелязваме стогодишният юбилей от рождението му.

Trajcsó Kosztovról, a Minisztertanács elnökhelyetteséről, a Politikai Bizottság tagjáról a Rajk Lászlóhoz hasonlóan koncepciós perben 1949-ben kivégzett kommunista politikusról van szó illetve Georg Branting svéd szociáldemokrata jogászról, a svéd-bolgár baráti társaság elnökéről a Reichstag felgyújtását vizsgáló nemzetközi bizottság tagjáról és feleségéről történik említés.

Illyés beleérző képességét, pszichológusi tehetségét mutatja, amikor a találkozóáról írt versében a politikus viselkedését, rejtett gondolatait pontosan ábrázolja:

„Fáradt volt? Zárt ajk, félig lehunytt pilla.
Ez volt az arcra, a nagy homlokra írva.
„Unom a szót. De elviselem most már
ezt is, mint mindent, mi a szakmával jár,
mint ezt például”... A vrányai kertben
ültünk. Előttünk kávé.”

Illyés Gyula, Barabás Tibor és Fodor József akkor töltöttek tizenkét napot Bulgáriában, amikor még nem rendült meg az emberek hite az igazságban. Sztálin és csatlóssai még nem látták elérkezettnek az időt az ellenfelekkel való végső leszámolásra, még koalíciós kormányzás volt Bulgáriában is. Béke, barátság, demokrácia, a délszláv népek szoros együttműködése volt a jelszó. De június 5-én a parlament már felfüggesztette az ellenzéki kiscgazdavezér Nikola Petkov mentelmi jogát, és szeptember 23-án egy héttel a békeszerződés érvénybelépése után fegyveres hatalomátvétel hamis vádjával ki is végezték.

És nemsokára rá a kommunista fenevad elkezd felfalni saját fajzatait is.

Mai szemmel olvasva ez 27 költeményből álló úti napló lelkesnek, jóhiszeműnek, részben játékos hangvételűnek, olykor mulatságosnak tűnhet. Olyan tükör, amely nemcsak Bulgáriát láttatja magyar optikával, hanem a szerzőről vall legfőképpen: mit fedezett fel, mi lelkesítette, mit talált megszívlelendőnek. A műfaja is különös: avítt a rímes útleírás, groteszk a természeti földrajz versbeszédese, a szavalható szociográfia, a politikai riport. Másrészt egy-egy darabja lírai erényeit az itt közölt fordítások is szemléltetik. Nos, mi tagadás ezek a költemények nem alkotják Illyés műveinek legjavát. Kordokumentum, egy vonás, vagy ránc a szerző portréjához és a bolgár-magyar kapcsolatrendszer része, láncszeme. Úgy hiszem, nem kegyeletsértés, ha e kevésbé ismert, már a feledés homályába merült epizódokat elevenítjük fel a költő születésének századik évfordulóján.

ГЮЛА ИЙЕШ*

ДВАНАЙСЕТ ДНИ В БЪЛГАРИЯ

Първият гостенин

Пръв посетител, първият ми гостенин,
българинът, който пръв в просъница,
в леглото призори, другар един,
нахлу не през вратата – през прозореца
на стаята, разбуди ме с усмивка
след уморителния път, два дена бит:
огромна някоя си планина-гърбуша,
о, Витоша! С власи, пребрадени в сняг.
Не мога поздрава ѝ да потуша,
нито дара: напомни ми тя как
ме будеше тъй някой всяко лято.

Звезда

С разтворени очи на юг се възрях
по залез на граничната бразда.
Очаквах жадно новия простор.
Какво видях? Вечерница-зорница –
двойна – да грее над върха и долу,
сред пияната на буйния поток.
Стоеше гордо горе – дух безсмъртен,
долу – задъхана от живия живот.
Звезда ме съпроводи из България
сред храсти и чукари, верен пес.
Бдеше над мен, препускаше без вест,
като съдба, като любов всевечна,
потъваше под мостове чевръсто,
за да изгрее вярна и по-прелестна!

* Гюла Ийеш (1902-1983), поет, драматург, романист и преводач. Започва творчеството си като сюрреалист, но произведенията му, посветени на съдбата на нацията свидетелстват за една реалистична гледна точка. С епичните си поеми обявява унгарската поезия. Пише социографски очерци, дневници, драми, проявява се и в областта на художествения превод. Една от емблематичните фигури в народническото направление и значителен представител на унгарската литература от XX век.

ILLYÉS GYULA*

TIZENKÉT NAP BULGÁRIÁBAN

Az első látogató

Az első látogató, első vendég,
az első bolgár, félig álomban még
reggel az ágyban, első jóbarát,
aki bedugta képét a szobámba,
nem is az ajtón: az ablakon át
és mosolyával máris indulásra
keltett, másfél nap fáradt utasát:
egy vén hegy volt, a hegyek óriása,
a Vitosa! Hó földte vén fejét.
Nem feledem ma sem üdvözlétét
és ajándékát: eszembe juttatta,
ki ébresztett így nyaranta hajdanta.

Csillag

Táguló szemmel néztem dél felé.
Alkonykor értünk a határ elé.
Vártam szomjún az új látnivalót.
Mit láttam? Az est-hajnal csillagot;
de azt duplán is: fent, egy csúcs fölött
s lent egy folyócska habjai között.
Ottfent büszkén állt, mint az örök lélek,
ittlent zihálva nyargalt, mint az élet.
Kísért a csillag, jött Bulgária
bérce és bokra közt is, hű kutya.
Állt felettem és vágatott vélem,
mint végzetünk, mint a hű szerelem;
el-eltűnt, fürgén hidak alá bújva,
annál hívebben, szebben tűnt fel újra!

* **Illyés Gyula** (1902–1983) költő, dráma- és regényíró, műfordító, esszéista. A kezdeti szürrealista hatásokat levetkőzve műveit a nemzet sorskérdéseinek szenteli. Realista szemlélete erről tanúskodik. Epikus költeményeivel megújította a magyar elbeszélő költészetet. Szociográfiákat, naplójegyzeteket, színműveket írt, mint műfordító is kiváló. Illyés a népi írók mozgalma jeles képviselője és a XX. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb személyisége.

В средновековния град

О, Търново, Търново, ТЪРНОВО!
 Мечта си ти, мечтателят съм аз!
 Действителност ли? Или приказка! Откак
 колата ни се втурна от върха,
 от Шипка, в надпревара с вихъра,
 с диво бучащия поток, понесъл
 и камъни, и кал, и пръски
 край нас – току ни изпреварваше! –
 към долината... Отвъд, над пропастта
 надничат – с двеста, с триста етажа! –
 безброй скалисто-червени къщи,
 лястовичи гнезда, взрени в небесата –
 - цветна картинка от книжката с приказки! –
 облени в светлина от вечерния свод.
 Действителност ли си, Търново? Дивата
 Янтра пише главоломни осмици
 и бяга сред натъпкани с къщи
 червени захарни калпаци;
 както нявга, в очакване на царя,
 половин град стои на речния бряг,
 половин град вади от придошлата
 вода риба – с кошарки, с ръце!
 Действителност ли си? Не, не си истина!
 Стоя между небето и пенливата река
 на големия мост (където тя кънти)
 и се вирам отсреща в стръмната скала
 (огреяна от слънце), където Петя сочи:
 Кулата, в която Балдуин е страдал
 и е живяла унгарска кралска дъщеря...
 И къщата, където Петя се родил
 и страдал; падна вечерта, над следващата
 пропаст минах, по следващия мост
 за Царевец: към крепостта...
 Но горе (с напредването на нощта)
 сред героичните останки не видях
 аз друго нищо, освен светулките,
 и то безброй! Полетели до една
 с мъждукащата светлинка
 (подарък от Търново, понеже
 подобно нещо аз не бях мечтал):
 златни иглици за шев, със стотици
 бодяха небето с надежда, хиляди
 точици и чертици: пробягващ морз,
 малки въртележки, детски самолетчета
 и както се множаха и тъмнееха,
 с тях отлетяха цъфтящите звезди,
 завъртяха се пламнали прозорците,
 България, и Търново, и всички
 народи и държави: всичко,
 свенливо се завърташе Вселената,
 не вярвам да е от горчилка!

A középkori fővárosban

Ó, Tirnovo, Tirnovo, ТЪРНОВО!
 álom vagy máris, én meg álmodó!
 Való volt? Mese! Attól fogva, hogy
 kocsink a Csipke-csúcsról lefutott
 versenyt a nyomunkban hörgő viharral
 s azzal a vadul-őrjöngő patakka,
 mely sarat-követ forgatva-fröcsölve
 loholt mellettünk – de folyvást előzve –
 a völgybe... Túl, a szakadék felett
 ott tárja, – kétszáz, ötszáz emelet! –
 ott tárta a sziklaváros temérdek
 házát, megannyi partifecske-fészket
 az égnek – színes mesekönyvi kép! –
 Mert rá fényt lövellt még az esti ég.
 Valóság voltál, Tirnovo? A vad,
 Jantra szédítő-gyors 8-asokat
 írva futott a házakkal tömött
 piros cukorsüveghegyek között;
 mint rég a járdán, ha várta a cárt,
 a félváros a folyóparton állt,
 a félváros ott szedte a dagadt
 vízből kosárral, kézzel a halat!
 Valóság voltál? Nem voltál való!
 Álltam az ég s a tajtékzó folyó
 közt a nagy hídon (itt már zuhogott)
 s fürkésztem, mit szemközt a meredek
 (még napos) hegyen Petya mutatott:
 a tornyot, hol Balduin szenvedett,
 hol egy magyar királylány élt ... S amott
 a házat, hol ő, Petya született
 és szenvedett; és bealkonyodott
 s átmentem még egy szakadék felett
 egy másik völgyhídon, a Cárevec:
 a vár felé ... De fent (az est haladt)
 nem láttam már a hős romok körül
 egyebet, mint szentjánosbogarat,
 de azt rengeteget! és mind röpült!
 fölillantva és kioltva a fényt,
 (mintegy Tirnovo ajándékeként,
 mert sose láttam még ilyet): pici
 aranyvarrótkák fürge százai
 fércelték reménnyel az éjt, ezer
 pont és vonás: szaladó morse-jel,
 apró körhinták, kisdud repülők
 s ahogy mindez sokasult-nyüzsgött,
 vele szállt szinte mind a kinyílt csillag
 és vele forgott mind a kigyúlt ablak
 és Tirnovó és Bulgária és
 valahány ország és nép: az egész,
 forgott az egész mindenség serényen,
 dehogy hittem, hogy keserű levében!

Между Търново и Видин

“Унгарският път”, и Хуняди, и
Ласло минавали с ратта си тук,
с развети знамена на юг!... А после –
Султанът с вълчите си орди.
Голямата артерия, където
пулсирала световната история –
двуметров път. От ручейче изваян.
Преливали вълните на съдбата
из долината към родината.
И канара могла е да ги спре:

Тук тънела, разсипана в праха,
течала от сърцето, хладното,
на труп опънат, кап-кап-капела
останалата след Вилагош армия.

1947

Превод: Светла Кьосева

Tirnovó és Vidin között

Ez a „magyar út”, itt járt Hunyadi,
itt jártak László büszke hadai,
itt vitték délnek azt a zászlót!... – Aztán
itt hozta toportyán hadát a Szultán.
Ez volt a nagy verő-ér valaha,
itt folyt a történelem árama –
Ölnyi-széles út. Patak vájta ki.
Itt áradtak a sors hullámai,
e szűk völgy-úton, kis hazád felé.
Egy ledőlт szikla elrekesztené.

Itt szívárgott el, mint leterített,
itt folyt porba, mint padra fektetett
tetem hideg szívéből, cseppre-csepp,
Világostól a maradék sereg.

1947

ДИМИТЪР РУСЕВ

ДОКОСВАНЕТО

Да се пише есе е трудно и в зряла възраст. На мен не ми се удава особено. Макар че непрекъснато руша мисловната дисциплина, опитвам да се вместя в определен радиус, обърнат от ежедневноното към празничното. Всъщност, според възможностите си, се стремях да обхвана всичко, което ми хрумна по въпроса не в кристална структура, а в едно по-разлато преливане на образите. Изхождайки от хоризонталната, географска конвенция за докосването като поздрав (по-късно неизбежно засягайки и други въпроси), ще се спрем и на вертикалните взаимоотношения в рамките на различните обществени слоеве и помежду им и след бегъл анализ, нахвърляйки накратко предмета на докосването по чисто емоционални мотиви, няма да се спираме, докато не разнищим въпроса от екзистенциална гледна точка с известно залитане към философията. И всичко това, естествено, съвсем дилетантски.

В западните култури основна форма на поздрав, съответно на установяване на контакт е реализирането на определен краткотраен физически контакт: ръкостискане, целуване на ръка, целувка, потупване по гърба, прегръщане през рамо и др. Според дарвинисткото схващане, което възприема битието като арена на борбата за оцеляване, която от своя страна е еволюционно средство за успешно възпроизводство и (естествен) подбор, проявяващо се във възпитанието на потомците, целта на гореспоменатите ритуали за поздрав, почти без изключение, е да убедят партньора в добронамереността или поне неутралността на извършителя. Тъй като подавайки някому празната си, предназначена за труд, иначе казано: обезоръжена (най-често дясна) ръка, ние му поднасяме въплътеното си доверие, поставяйки се донякъде в зависимост; като изключим някои крайни (например, едната страна не иска да се помири, въпреки помирителните намерения на другата) или патологични (определен вид психоза или невроза) случаи, това се оказва достатъчно, за да "обе-

DIMITER RUSZEV

AZ ÉRINTÉS

Esszét írni érett korban is nehéz. Nekem nem nagyon sikerült. Bár a gondolati fegyelmet minduntalan felrugom, megkíséreltem egy bizonyos íven maradni, mely a hétköznapiából mutat az ünnepi felé, letről halad felfelé. Igazából a merev, kristályos struktúra helyett képességeimhez mérten próbáltam egyfajta lágyabb áttünésen keresztül felölelni mindazt, ami a kérdéssel kapcsolatban felmerül bennem. Kiindulva az érintés, mint köszönés horizontális, földrajzi konvencióból (közben óhatatlanul is érintve későbbi kérdéseket) áttérünk különböző társadalmi rétegeken belüli, s azok közötti vertikális viszonyokra, melynek röpké elemzése után kurtán vázolva a tiszta érzelmi indíttatású érintés tárgykörét meg sem állunk a kérdés létszükségleti taglalásáig bizonyos csekély filozófiai kitekintéssel. Mindezt persze elég kontár módon.

A nyugati kultúrákban a köszönés, s ezáltal a kapcsolatteremtés alapvető formája bizonyos időleges fizikai kontaktus megvalósítása: kézfogás, kézcsók, puszi, hátbaveregetés, váll átkarolása stb. A darwinista szemlélet szerint, mely a létet a fennmaradásért folytatott harc színtereként, amelynek pedig evolúciós eszközeként a sikeres reprodukcióban és utódnevelésben kiteljesedő (természetes) szelekciót fogja fel, a fent említett köszönési rítusok szinte kivétel nélkül arra hivatottak, hogy a partnert meggyőzzék gyakorlójuk jóindulatáról, de legalábbis semlegességéről. Hiszen azáltal, hogy munkavégzésre alkalmasabb üres, más szóval fegyvertelen (általában jobb) kezünket, megtestesült bizalmunkat valakinek odanyújtjuk, bizonyos mértékben ráhagyatkozunk, s néhány szélsőségesen konfliktusos (például egyik fél, dacára a másik közeledési szándékának, nem hajlandó békülni), illetve patológikus (valamilyen fajta pszichózis, vagy neurózis esetén) kivételtől eltekintve ez elegendőnek bizonyul ah-

* Димитър Русев е роден през 1980 г. в Будапеща. В момента е студент в Института за външна търговия. Това е първата му публикация.

* Ruszev Dímíter (1980, Budapest) a Külkereskedelmi Főiskola hallgatója. Ez az első publikációja.

зоръжи противника” (разбира се, във фехтовката съществува напълно противоположен обичай; вероятно по практични съображения, състезателите – в непрекъснатата симбиоза с оръжието си – да не се разделят с него и да се ръкуват с “послабите” си крайници.) При “взаимен допир на лице или устни” страните отново предлагат една от най-уязвимите части на тялото си (главата), нещо повече, тъй като практически “губят от поглед другия” (понеже зрителното поле се изпълва с повече или по-малко ирелевантен терен – слепоочие, ухо и т.н. – докато областите, които от гледна точка на сигурността би трябвало да са под наблюдение – ръцете, – попадат извън него), като се отказват от една от важните си наблюдателници за самозащита. Факт е, че прекалената близост, може да създаде своеобразно патово положение, да стесни сферата на действие и на двете страни (един меч под плаща, да речем, може да се окаже ефектен). От изследваните по-горе елементи тук стигаме до характерната импликация, тъй като проблемът всъщност има и сериозни проксимални отношения: в случай, че не сме оборудвани с телескопични, пружиниращи ръка или врат, нахлуването в личната, дори интимната сфера на другия се оказва неизбежно. С други думи, заключителната част на сложния танц, инициращ разговора, която в някои случаи би могла да се пропусне (понякога е достатъчно установяването на контакт с очи, открита стойка на тялото и т.н., за да ни приемат), в други случаи обаче се оказва неизбежен етап (ако бъдещият ни партньор в разговора е с гръб към нас и искаме да увеличим, намалим или просто да променим ефекта от преднамерената изненада, тогава обикновено слагаме ръка на рамото, с потупване на ръката маркираме присъствието си, съответно желанието си за разговор), и осветява прехода от потенциалното, въображаемо състояние в конкретна, реална интерперсонална фаза. Естествено, че реагираме на стреса, трябва да се знае, че моделите за поздрав при отделните народи и култури (и тук става дума не само за невербалните сигнали на докосването), жестикулационната система и символиката ѝ са различни, един ескимо едва ли би могъл да проумее знака за искрена почит на един пигмей, но дори и на нашия стар континент могат да се наблюдават смушаващи различия. Разбираемо е различията да бъдат разгледани през (досадно) добре познатата опозиция север-юг (засега, за известна лекота, ще изследваме създаването на симетрични съподчинени отношения): южните, медитерански народи са всеизвестни с по-буиния си темперамент и поради това те по-лесно и с по-голямо удоволствие установяват контакти и по-бързо се задълбочават в тях, прегръдките им са пототални, осъществяват се в повече точки, целувката им е по-искрена, не е разсеяна, умерена или отправена във въздуха, а в някои ситуации целувката по устните е лишена от каквато и да било сексуалност, бидейки израз просто на една по-пламенна привързаност. Всъщност тази страст и

hoz, hogy „ellenfelünket is lefegyverezze” (persze a vívásban éppen ellenkező a bevett szokás; valószínűleg praktikus okokból a versenyzők mintegy fegyverükkel permanens szimbiózisban élve, attól meg nem válva, „gyengébbik” végtagjukkal szorítanak kezet.) Az „egymás orcájának kölcsönös, ajakkal való illetésénél” is a felek testük egyik legsérülékenyebb részét (a fejüket) kínálják fel, sőt mi több, azáltal, hogy a másikat gyakorlatilag „szem elől tévesztik” (hiszen a látómezőt egy jobbra irreléváns terület – halánték, fül stb. – tölti ki, míg az egyébként biztonsági szempontból megfigyelendő területek – kéz – a látóhorizont alá szorulnak), egyik legfontosabb önvédelmi megfigyelőrendszert adják fel. Az is igaz, hogy ha túl közel kerülnek egymáshoz, sajátos patthelyzet alakulhat ki, mindkét félnek leszűkül a mozgástere (mondjuk egy palást alá rejtett tör azért hatásosnak bizonyulhat). És itt elérkeztünk a fent vizsgált elemek egy sajátos implikációjához, tudniillik a kérdésnek markáns proximikai vonatkozása is van: hacsak nem vagyunk teleszkopikus, rugós kézzel vagy nyakkal felszerelve, elkerülhetetlen egymás személyes vagy akár intim terébe való behatolás. Egyszerűen a bonyolult beszélgetéskezdeményező táncnak ez a befejező, esetenként elengedhető (néha elég a szemkontaktus felvétele, a testtartással való nyitás stb. ahhoz, hogy befogadják), esetenként pedig egyenesen nélkülözhetetlen szakasza (ha jövőendőbeli beszélgetőtársunk háttal áll nekünk, s a hatást szándékozott váratlanságunk függvényében fokozni, csökkenteni vagy egyszerűen megmástani akarjuk, akkor általában a vállára helyezett, csapott kezünkkel jelezzük jelenlétünket, illetve párbeszédigényünket), szentesíti az áttérést a potenciális, elképzelt helyzetből a konkrét, megkötöttetett interperszonális fázisba. Természetesen, hogy a felütésre visszautaljunk, meg kell jegyezni, hogy a különböző népek és kultúrák köszönési mintáinak (és itt nem kizárólag és feltétlenül az érintés válfajába tartozó nonverbális jelzésekről van szó) gesztusrendszere és szimbolikája más, egy eszkimó nehezen tudná mire vélni egy pigmeus őszinte tisztelésének jelét, de még jó öreg kontinensünkön is zavarba ejtő különbségek figyelhetők meg. Kézenfekvő az eltéréseket a legerősebb végletek példáján keresztül megfigyelni, a jól (untig) ismert észak-dél oppozíciójában (egyenlőre a könnyedség kedvéért szimmetrikus, mellérendelt viszony fennállása esetén vizsgálódva): a déli, mediterrán népek köztudottak hevesebb vérmérsékletűkről, ezáltal ők könnyebben, szívesebben létesítenek kapcsolatot és hamarabb is mélyülnek el benne, ölelésük totálisabb, több ponton történik, csókjuk is őszintébb, nem ámító, mesterkélt vagy légbeszóló, s bizonyos helyzetekben egymás szájon csókolása meg van fosztva mindenfajta szexualitástól, pusztán egy magas hőfokú szívéllyesség megnyilvánulása. Egyébiránt ez az indulat és hév negatív előjellel sem csekélyebb,

разгорещеност са не по-малки и с негативен знак, хванат ли се за гушите с някого, не са склонни, само заради формата, да продължат да си бърбят любезно. Навярно за децата на Юга подхожда най-вече поговорката “каквото ми е на сърцето, това ми е на устата”, и понеже сърцето им е безбрежно, устата (и телата) им са разюздани. Обърнем ли поглед на север, забелязваме, че буйността се пречупва, има “по-малко” темперамент. Груповото общуване тече изключително в руслото на етикета, докосването е мигновено и в никакъв случай фамилиарно, извисеният дух под ръка с безупречния морал се оттегля в кулата от слонова кост, отричайки се от блудната си тленност. (“Какво си ме запрегръщал? Да не сме италианци!” – сепва се северноирландският гангстерски вожд при една по-силна емоционална атака във филма на Джон Бурман “Генералът”.) Не е прилично да се ровиш с любопитен поглед, който е сякаш трета ръка, тяло, а не просто удължение на спиритуалното аз. Северняците са значи по-лицемерни, фасадата им е прясно боядисана, дори когато зад нея има само развалини. След всичко това, що се отнася до т.нар. “карта на докосването”, изглежда вероятно на юг картината да е по-хомогенна, докато на север се очертават ясно разграничени, конвенционални райони. Естествено, не бива да забравяме, че тази картина се нуждае от прецизиране и то поне по три причини: най-напред не бива по краен начин да се обвързваме с един от типове (в случая с южния), тъй като и той има своите недостатъци (зависимост от емоциите, били те позитивни или негативни), както и другият има предимства (чист ум и ясен поглед, “свобода” на преценката – макар че това би могло да се опровергае от психолозите с твърдението, че и без това сме функция на подсъзнателното; отричането на собствените ни демони само усложнява положението); от друга страна, географските различия се проявяват и на микроноиво, т.е. и в рамките на една държава ситуацията се променя в зависимост от това дали изследваме рурална или урбанна среда; на трето място можем да изтъкнем, че в реалния свят моделите на общуване-докосване само в най-редки случаи могат да се наблюдават в по-горе описания чист вид (и тук все още думата е само за хоризонталното деление, тъй като в определени субкултури обобщението важи с още по-голяма сила), благодарение на широките информационни канали на потребителското общество и на общите културно-глобализационни тенденции.

Нека сега да се обърнем към другия вид анализ, който изхожда от вертикалните аномалии. Най-общо може да се каже, че колкото е по-голяма разликата между двете страни (в отношенията на подчиненост), толкова повече намаляват правата на подчинената страна и съответно се разширяват на висшестоящата. Вертикалните отношения се влияят от множество фактори: обществения статут (общественото

ha egyszer valakivel összeakasztják a bajszt, nem hajlandóak csupán a forma kedvéért udvariasan bájcsvegni. Valószínűleg a Dél gyermekeire illik a leginkább az „ami a szívemen, az számon” mondás, s mivel a szívük parttalan, a szájuk (és testük) is zabolátlan. Amint tekintetünk Északra téved, észrevesszük, hogy az emberek temperamentuma betörettetik, ők vérmérsékletre inkább „kevesebbek”. A társas érintkezés kizárólag az etikett medrén belül folyhat, az érintés csak röpke lehet és csöppet sem bizalmaskodó, a fennkölt szellem, karján makulátlan erkölcsével felvonul elefántcsonttornyába, kitagadva tékozló porhüvelyét („Most meg mit ölelgetsz itt? Nem vagyunk mi olaszok!” – döbben vissza egy északír gengszterfőnök egy nagyobb érzelmi roham során John Boorman „The general” című filmjében). Furcsamód tekintettel sem illik matatni, mintha az egy harmadik kar, a test és nem csupán a spirituális én meghosszabbítása lenne. Az északiak tehát hipokritábbak, homlokzatuk akkor is frissen meszelt, ha netalán mögötte rom már minden. Ezek után valószínűsíthető, hogy ami az ún. érintési térképeket illeti, délen homogénebb képet mutatnának, míg északon világosabban elkülönülő, konvencionális régiók rajzolódának ki. Természetesen ne felejtjük el, hogy ezt a képet árnyalni kell, mégpedig három okból: először is, nem szabad ennyire szélsőségesen elköteleznünk magunkat az egyik típus (jelen esetben a déli) mellett, hiszen annak ugyanúgy megvannak a hátrányai (érzelmeinknek való kiszolgáltatottság, legyenek azok negatívak, vagy akár pozitívak), mint ahogy a másinak az előnyei (a tiszta fej és szem, az ítélkezés „szabadsága” – bár ezt a lélek mélybúvárai valószínűleg megcáfolnák, mondván, hogy amúgy is tudattalanunk függvénye vagyunk; az, hogy démonainkat letagadjuk, csupán a helyzetet súlyosbítja); másodszor is, a földrajzi eltérések mikroszinten is jelentkeznek, azaz egy országon belül is más a helyzet aszerint, hogy inkább rurális vagy urbánus területet vizsgálunk; harmadszor is pedig kijelenthetjük, hogy a való világban az érintkezési-érintési minták ma már felettébb ritkán figyelhetők meg a fenti, tiszta formájukban (és itt még mindig csak a horizontális eloszlásról van szó, hiszen bizonyos szubkultúrákban az általánosítás még erősebb érvényű), köszönhető ez a materialista társadalmakra jellemző széles távközlési csatornáknak és az általános kultúrglobalizációs tendenciáknak.

És most akkor lássunk neki a másik, nevezetesen a vertikális anomáliák nézőpontját érvényesítő elemzésnek. Általánosan elmondható, hogy minél nagyobb az eltérés a felek között (alá-fölérendeltségi viszonylatban), annál inkább leszűkülnek az alsóbbrendű fél jogosultságai, illetve tágulnak a felsőbbrendűéi. A vertikális viszonyt sok tényező befolyásolja: a mindenkori társadalmi státusz (a jó-

стъпало, заемано според благосъстоянието – доходност и престиж на професията); конкретната речева ситуация (възможно е предишната гледна точка да не се реализира в рамките на семейството, на някаква забава, при лекаря); характера на съобщението, комуникираната информация (напр. избликът на ревност под формата на романтично насинено око не признава обществената “йерархия” – което за съжаление често е зле обяснявано, освен това по всяка вероятност бихме пренебрегнали буквата на етикета, ако, да речем, ни се наложи да отместим кралска особа от пътя на приближаващия се влак); ала бихме могли да говорим и за такта на подателя, за способността му да прецени ситуацията – която би могла временно да се повлияе и от степента на развеселеност (например, всяващият ужас у загорелите на слънце образ на митичен тип, който ги тупа по гърба, или пък изпадналият в перманентна хигиенна криза чешит, който фамилиарничи без да подбира.)

Въз основа на гореказаното, нека вземем два типични случая, абстрахирайки се от крайностите:

- **Комплементарно** отношение или двете страни на медала:

Характерно е за работната среда, тъй като там груповото общуване се регулира от обективни институции и конвенции. Висшестоящата страна има изключителни привилегии, що се отнася до докосването тя (би могла да) го инициира, а на подчинения му се налага да търпи. Самият факт на докосване е израз на определено уважение, било то съвсем прагматично (прави се единствено от интерес, за да запази рацио-

лети ранглéтрán elfoglalt fok magassága – a hivatás jövedelmezősége és megbecsültsége); a konkrét beszédhelyzet (az előző szempont lehet, hogy nem érvényesül a családon belül, egy kötetlenebb hangulatú bulin, az orvosnál); a kommunikálандó információ, üzenet jellege (pl. a féltékenységi roham regényes monokliaggató megnyilatkozásában nem ismer társadalmi „hierarchiát” – amelyet egyébként sajnos gyakran félreértelmeznek, továbbá valószínűleg eltekintenénk az etikett betűjétől, ha teszem egy királyi személyt kell arrébb mozdítani egy robogó gyorsvasút útjából); de akár beszélhetnénk a feladó tapintatosságáról, a helyzetfelmérési készségéről – amit illumináltsági állapota is befolyásolhat időleges jelleggel (így például az összes napbarát által rettegett, mitikus házbaveregető pacák alakja, vagy akár a permanens higiénias válsággal küszködő, válogatás nélkül bizalmaskodó fráter.)

A fentiek alapján vegyünk például két tipikus esetet, eltekintve a szélsőségektől:

- **A komplementer** viszony, avagy egy érme két oldala:

Jellemző közeg a munkahely, hiszen itt objektív intézmények, konvenciók szabályozzák a társas érintkezést. A fölérendelt félnek kizárólagos privilégiumai vannak, az érintést illetően ő kezdeményez(het), a beosztottnak pedig tűrnie kell. Az érintésnek a pusztá ténye valamilyen fokú megbecsülésre utal, lett légyen az haszonelvű (ha csak pusztá érdekből is teszi, önnön racionalitás-konzisztenciá-

налната си консистенция, все пак уважава за нещо другия), или знак на искрена почит (нуждата човек да си извоюва подобно положение е илюстрирана с израза „подавам ти ръка, не копито“). Има някои форми, на които заслужава и трябва да се отговори с взаимност (ръкостискане – абстрахирайки се от концепцията за умрялата риба), докато на други, „патриархални“, снизходителни жестове може да се отговори само с доброволно отказване от позициите. Тук можем да установим най-общо, че докосването е средство за въздействие и колкото по-малко подчинената страна осъзнава това, толкова по-зле за нея (да следи доминантното ръкостискане и евентуално да обърне процеса), макар че не е изключено някой да успее с цената на дребни, незабележими машиниции да се издигне над ситуацията и да я превърне в метакомплементарно отношение (като самоосъзнала се марионетка, която досега е следвала волята на господаря си на конците (на съдбата), а сега тайно превзема властта и оттук нататък не е ясно дали Чуанг Ци сънува пеперудата). Тихата вода бряг рони.

• **Симетрично** отношение или едната страна на две монети:

Характерна среда са приятелските, роднински, семейни, любовни кръгове в частния живот. На първично ниво съподчинеността означава, че е в сила (наред с другите и) конфуцианският принцип, според който ми е позволено всичко, което бих изтърпял от другите, и ако изследваното по-горе комплементарно отношение се основава на кастовостта, то това пък – на демокрацията. Това е необходимо условие. Но дали е достатъчно? Има нужда от известно уточнение. Струва ми се, че подобна чиста и перманентна равнопоставеност е рядка птица дори и в най-благородните ни отношения, в приятелството. Възможно е сумата от моменти да дава в крайна сметка очаквания резултат, симетричното отношение, ала смятам, че ако изследваме отделните моменти ще получим една вълнообразна крива (вярно с по-умерена амплитуда, отколкото при открита подчиненост). С други думи, отново ни влияе с капризния си гъсталак лабиринт от фактори, неволно се оставяме да ни изкуши ролята на патрона (стига да ни се удаде случай), но и слабостта ни идва добре, да оставим другия да даде израз на любовта си чрез етиката на съпреживяването. Ако в случая може да се говори за равновесие (за равнопоставена комуникативна тежест на страните), то може да бъде определено единствено като динамично, тъй като поради бездействието (инерцията) си, страните съумяват да следват и да се приспособят към промяната на ситуацията с фазисно закъснение.

• **Като цяло**, не е изключено да издребнявам, но ми се струва, че всичко е въпрос на разчленяване: стига да е достатъчно фино, на достатъчно малки интервали от време, всяко взаимодействие може да се възприеме като комплементарно отношение, дори бих рискувал да кажа, че системата, наречена първоначално комплементарна е свързана с това, че една от страните постоянно надраства ролята си,

янак megőrzése végett egyvalamire legalább becsüli az illetőt), vagy az őszinte tisztelet jele (ennek a kivívására jelentkező igényre utal az „itt a kezem, nem disznóláb” szólás). S míg léteznek formák, amelyeket viszonyozni lehet és kell (kézfogás – eltekintve a döglöttthal-konceptiótól), addig más, „atyáskodó”, leereszkedő gesztusokra csupán önkéntes megadással illik felelni. Tehát durván itt azt lehet megállapítani, hogy az érintés a befolyásolás eszköze, s ennek minél kevésbé van a tudatában az alárendelt fél, annál rosszabb neki (a domináns kézfogásra odafigyeleni és esetleg megfordítani azt), bár az sincs kizárva, hogy valakinek sikerül apró, észrevétlen machinációk árán úgy felülkerekedni a helyzeten, hogy egy metakomplementer viszonyrendszerbe viszi át (öntudatra ébredő bábként, mely eladdig (sors)fonalai végén követte gazdája akaratát, most titkon átveszi a hatalmat, s többé már nem világos, hogy Dzsuang Dszi álmodja-e a lepkét). Lassú víz partot mos.

• **A szimmetrikus viszony**, avagy két érme egy oldala:

Jellemző közeg a magánélet baráti, rokoni, családi, szerelmi körei. Primer szinten a mellérendelés azt jelenti, hogy érvényesül az a (többek között) konfuciusi elv, mely szerint nekem mindent szabad, amit mástól eltűrnék, ha a fentebb vizsgált komplementer viszony kasztrendszer, akkor emez pedig a demokráciát veszi alapul. Ez egy szükséges feltétel. De elégséges-e is? A dolgokat pontosítani szükséges. Azt hiszem, hogy ritka madár az efféle tiszta és permanens egyenrangúság, még kapcsolataink legnemesebbikében, a barátságban is. Lehet, hogy a mozzanatok összege végső soron kiadja a remélt eredményt, a szimmetrikus viszonyt, de úgy vélem, az összetevő momentumokat elemezve inkább egy hullámfüggvényt (igaz, egy nyílt alárendeltségnél mérsékeltabb amplitúdójút) kapnánk. Más szóval, újból tényezőik tömkelegének kényes szövevénye befolyásol minket, óhatatlanul engedünk a patrónusi szerep csábításának (ha alkalom nyílik rá), de gyengének lenni is jól esik, hagyni, hogy a másik a szeretetét a részvét-etikán keresztül éreztesse. Tehát ha egyáltalán lehet bármiféle egyensúlyról itt beszélni (a felek egyenlő kommunikatív súlyáról), akkor az csupán dinamikusként jellemezhető, hiszen a helyzet változását felek tehetetlenségük (inercia) miatt csak fáziskéséssel tudják követni, alkalmazkodni hozzá.

• **Összességében** lehet, hogy szőrszálhasogatásba torkollok, de azt hiszem, minden csak felbontás kérdése, ha elég finoman tesszük, eléggé kicsi időintervallumokon, minden interakciót fel lehet fogni komplementer viszonyként, sőt, talán azt is megkockáztatnám, hogy az eredetileg komplementernek nevezett rendszer néha azzal jár, hogy egyik fél tartósan túlnő a szerepén, a két fél már nem

така че двете страни вече не се „допълват“, а излизат извън рамките на единството или не го чувстват, и отношенията се израждат. От това все пак следва, че истинското комплементарно отношение е симетрично, тъй като то (стига да бъде осъществено) осигурява равновесието за дълго време, а евентуалните малки отклонения могат чудесно да се урівновесят и да се създаде единството.

“...както разговаряхме, крайчецът на слънчобрана ми се допря до най-долното копче на шлифера му. Сякаш ме докоснаха с нажежено желязо.”

(Стивън Лийкок: Развитието на една самотна душа)

И до този момент, в хода на аматьорския анализ на докосването като поздрав и общуване, не успяхме да избегнем да се повлечем по водите на чувствената комуникация. Това е естествено, тъй като с когото и за разговаряме, не можем да избегнем оформянето и предаването на определен емоционален атиюд. Нека да направим едно кратко отклонение към мястото, което Вонигът нарича „reich für zwei“ в „Майка нощ“.

Може да се твърди, поне за „цивилизования свят“, че интимното ни поведение следва един универсален модел. Естествено има нации, които са предмет на постоянна завист поради изтънчените си любовници и чувствените си жени (понякога процесът е двупосочен – т.е. тревата на съседа е ви-наги по-зелена), други се различават по склонността си към разните степени на декаданс, трети осъществяват, изопачават в различно съотношение еманципацията между половете, и можем да изреждаме до безкрайност. И все пак общочовешкото в любовта изисква релативна униформизация на обичаите. Какво е значението на докосването, когато зад него стои натрупаният емоционален интензитет (ако се абстрахираме от изопачаването на човешките взаимоотношения, от експлоативната псевдо-любов, водена от интереси)? Да успокои и да развълнува, да подкрепи и да разколебае, да победи и да спомогне за победата. Докосването може да бъде егосцентрично, когато дава да се разбере, че подателят се стреми да сподели собствените си емоционални осцилации, за да си ги получи след това обратно подсилени и т.н., или пък алтруистично, когато застанала на дълбоко емпатична платформа едната страна приема като адресат вълнообразните криви на другата и възприемайки ги облекчава, разтапя дисонансите. Двете не се изключват, преливат едно в друго като стъклца в калейдоскопа, яка му гърбина на този, който успее да надникне не само зад собствената си маска, но и зад чуждите.

*“Когато ме зарязаха,
Когато носех покосен душата си,
Тихо и неочаквано
ме прегърна Бог.”*

Според мисълта на френския философ екзистенциалист Жан-Пол Сартр в очния контакт намира израз отчуждението на личната свобода или индивидуализмът на непониманата космическа самота се свързва с онази копринена

„егезъти ки“ egymást, hanem túlmegy az egységen vagy el se éri azt, s így a viszony eltorzul. Ebből akkor az is következnék, hogy az igazi komplementer viszony a szimmetrikus, hiszen az (ha legalábbis sikerül megvalósítani) hosszú távon biztosítja az egyensúlyt, s még az esetleges csekélyebb ingadozások is tökéletesen kiegyenlítődnék, az egység megteremtődik.

„...ahogy beszélünk, a napernyőm vége hozzáért a könyve legalsó gombjához.

Mintha tüzes vassal érintettek volna.”

(Stephen Leacock: Egy magányos lélek fejlődése)

Idáig sem tudtuk teljesen elkerülni köszönési, társasági érintkezés amatőr boncolgatása során, hogy át ne sodródjunk érzelmi kommunikáció vizeire. Ez természetes, hiszen bárki légyen beszélgetőpartnerünk, valamilyenfajta érzelmi attitűd kialakulását és továbbítását elkerülni nem tudjuk. Tegyük akkor most egy rövid kitérőt arra a helyre, amit Vonnegut az Éjanyánk-ban „reich für zwei”-nak nevez.

Elmondható, legalábbis a „civilizált” világról, hogy intím viselkedésünk egy univerzális mintát követ. Persze vannak nációk, amelyek örök irigység tárgyai kifinomult szeretők és érzéki asszonyaik miatt (néha ez kölcsönös is – azaz a szomszéd gyepe mindig zöldebb), mások pedig különböző fokú dekadenciára való hajlamukról ismer-zenek meg, a nemek közötti emancipáció más-más arányú megvalósulásának, torzulásának jegyeit hordozzák magukon harmadikok, és még lehetne sorolni. Mégis, a szerelem egyetemessége megköveteli a szokások relatív uniformitását. Mi is a célja az érintésnek, amikor a mögötte érzelmi intenzitások tornyosulnak (eltekin-тve az emberi viszonyok megcsúfolásától, az éredekorientált, ex-plotatív pseudo-szeretettől)? Megnyugtatni és nyugtalanná tenni, megerősíteni és elbizonytalanítani, legyőzni és legyőzet-tetni. Az érintés lehet **egocentrikus**, amikor érékeltetni akar, a feladó önnön lelki, érzelmi oszcillációit szeretné megosztani, majd azokat felerősítve visszakapni és így tovább; illetve **altruisztikus**, egy mély, empatikus plat-formon állva címzettként fogadja be a fél a másik hullám-fodrait, s magára vállalván őket enyhíti, kioltja a disszonanciákat. A kettő nem zárja ki egymást, elegyedik, mint üvegcsерép a kaleidoszkópban, ember legyen a tal-pán, akinek sikerül átlátnia nemcsak saját, de más maszk-jain is.

*„Mikor elhagytak,
Mikor a lelkem roskadozva vittem,
Csöndesen és váratlanul
Átölelt az Isten.”*

A Forgács által felelevenített francia egzisztencialista filozófus, Jean-Paul Sartre gondolata szerint a szemkon-taktusban megnyilvánul a személyes szabadság elidegene-dése, vagyis az elviselhetetlen kozmikus magány individu-

нишка, която е опъната над двете бездни, между двете огледални души. Ала Мартин Бюбер (и други разбира се) вдъхва живот на феята-въжеиграчка, която уравновесява между двата субекта и вътре в тях едновременно. Според теорията на персонализма повърхностното, малко “аз” на индивида, е един вид бент за вселенското, голямо “аз”. И колкото е по-малко пространството, завладяно от дребното, егоистичното, толкова по-пълноводно прелива универсалната идея, общността; сковаващото отношение Аз-То бива заменено с братското Аз-Ти.

За жалост препятствията се увеличават. Както светлинното замърсяване в големите градове замъглява блясъкът на звездите, по същия начин избледнява в нас и кантовият морален закон, категоричният императив. Вече е почти безнадеждно, че някога ще стигнем до него. Цивилизационните щети, вторичният продукт на втория свят, разпадането на общността на индивиди, изпадането на народа до тъпла. Както пише Бела Хамваш, живеем във време на вертикално нахлуване на варварството. Изглежда, че повече от комуникационните канали, след като легитимираха ужасни престъпления, губят сила и се компромитират и по този начин стават неспособни за препредаване на автентичните човешки отношения. Докосването е един от последните спасителни пояси на откровеността. И в случая е валиден III закон на Нютон, принципът акция-реакция: с битието си искаме да оставим на света следа, но как да го направим, след като светът е нетраен, за корените е нужна здрава почва, за да може растящото стъбло да се извиси в далечините на сътворението. Показано е чрез експерименти с шимпанзета, че малките, подрастващите, трябва да се гаят, да се милват, ако бъдат откъснати от възпитателя си, колкото и да ги обслужват, настъпва истинска лудост, по-лошо е от ампутация, тъй като тук осакатеното тяло и осакатеният крайник заедно вият един за друг, и ако не ги съединят отново, едновременно с болката угасва и животът. Не можем да изхвърлим просто някого от гнездото в безтегловността, трябва най-напред да почувства топлия скут на началото, да му бъде показано, че там е Другият (Ти, а не неодушевеното То), и да не го бърка с празнотата (иначе ще потръпва при докосване, с усещането, че през него преминава нищото) и след като е вече готов за многократното огъване на житейския клон, тогава вече може да излезе напред, заразявайки и другите със своето наследство. Понеже ако наследството му е оскъдно, ако е напрегнат и не може да се ориентира кое е горе и кое долу, няма да успееш да го докоснеш.

“Не с фанфари

дойде, с истинска, няма, прегръдка...”

Ендре Ади: Божието пришествие

ализмуса köttetik meg azon a selyemfonálon keresztül, amely ott feszül a két mélység, a két lélektükör között. De Martin Buber (s persze mások is) életet lehel abba a tündér-kötéltáncosnőbe, mely ott egyensúlyoz a két szubjektum között, s bennük is egyszerre. A perszonalizmus tanítása szerint az individuum a felszínes, a kis-én, csupán torlasz az egyetemes, a nagy-én számára. S minél kevesebb tért hódít az apró, az önző, annál teljesebben árad az univerzális eszme, a közösség; a dermesztő Én-Az viszonyt felváltja a testvéri Én-Te viszony.

Sajnos elszaporodtak a gátló tényezők. Ahogy a nagyvárosi fényszennyezés elhomályosítja a csillagok fényét, velük együtt halványul bennünk a kanti erkölcsi törvény, a kategorikus imperativus. Már-már reménytelen, hogy valaha is meglegjünk. A civilizációs ártalmak, a második világ másik produktuma, a közösség szétaprózódása egyénekké, a nép lealjasodása tömeggé. Ahogy Hamvas Béla írja, a barbárság vertikális betörésének korát éljük. Úgy látszik, a legtöbb kommunikációs csatorna, miután szörnyű büntetteket legitimált, kiapadt és kompromittálódott, immáron alkalmatlan autentikus emberi kapcsolatok tolmácsolására. Az őszinte viszonyok egyik utolsó mentsvára az érintés. Itt is érvényes Newton III. törvénye, az akció-reakció elve: létünkkel nyomot szeretnénk hagyni a világban, de hogy tegyük ezt, ha a világ nem tart meg, kell a szilárd talaj a gyökereknek, hogy a szár majdan szökellve elrugaszkodhassék a teremtés távlataiba. Hiszen csimpánzkísérleteken is megmutatták, hogy a kisdedet, a palántát simogatni, dédelgetni kell, ha elzárják nevelőjüktől, lássák bár továbbbra is őket, az maga az örület, rosszabb, mint az amputáció, mert itt csonka test és csonkolt tag együtt sikoltznak egymás után, s ha újra nem egyesítik őket, a fájdalommal együtt az élet is kihuny. Nem lehet valakit csak úgy kihajítani a fészkeből a súlytalanságba; élvezze csak először az origó meleg ölet, mutattassék meg neki, hogy ott van a Másik (a Te és nem Az), s azt is, hogy ne keverje össze az ürrel (különböztetve dideregni fog az érintéstől, azt vélvén, hogy csak a semmi járja át), s ha már kész van az élet-ágak többszörös feszítésére, ki-lephet, örökségét tovább sugározva. Mert ha ez az örökség csorba, szorongani fog, nem tudja hol van a fent és a lent, megérinteni őt nem lehet.

Nem harsonával,

Hanem jött néma, igaz öleléssel...”

(Ady Endre: Az Úr érkezése)

Будапеща, 2000

2000, Budapest

Превод: Светла Кьосева

ИЛКО ДИМИТРОВ

Из цикъла "Летните съдържания на светлината"

Десет

Наистина не би трябвало,
но лятната светлина е центърът на света,
началото и краят на Големия карнавал.
Тя не позволява нищо да я измести,
нито да я засенчи.
Непостижимо слънчева,
лятната светлина
няма нужда от нищо, освен от себе си,
тя е надменна, своенравна и капризна.
В началото на светлината е
призивното блееене на петлите,
в средата са
скакалците (динозаврите без самочувствие),
а в края – шумоленето на светулките.
Излизаш от кошарите на нощта
и скачаш върху наклонените ливади на светлината.
В дъното им е
манастирският двор с крушата в центъра.
Около крушата бръмчи стадо пчели,
всяка по на хиляда години. Пчелите носят
в хоботчетата си тризъбци,
с които те натирват под Одразд – водопада.
Светлината поднася пред лицето ти водните пръски
и ти ставаш шуплеста скала. В единия край
водната струя е тънка като брада на китайски мъдрец.
Водата те свлича в корените на ясените,
които висят в небето на млечнозелени възли.
Дърветата са пълни с въздух,
който опъва кората до пукване.

Лятна светлина, слънчево колело, смях на вещици.

ILKO DIMITROV

A fény nyári tartalmi ciklusból

Tíz

Valóban nem kellene,
ám a nyári fény a világ közepe,
a Nagy Karnevál kezdete és vége.
Nem engedi, hogy bármi is kiszorítsa,
sem hogy beárnyákolja.
Elérhetetlenül napsugár,
a nyári fénynek
önmagán kívül semmire sincsen szüksége,
dölyfös, különc és szeszélyes.
Kezdetén a fénynek
a kakasok hívó bégetése,
közepén a
szöcskék (önérzet nélküli dinoszauruszok),
a végén pedig – a szentjánosbogarak suhogása.
Kilépsz az éj karámjaiból
és a fény dúlt rétjeire huppansz.
Mélyükön
a kolostori udvar, középen a körtefa.
A körte körül méhnyáj dönög,
mindegyikük ezeréves. Ormánykájukban
szigonyt hordanak,
mellyel Odraszd alatt elűzik a – vízesést.
Arcod elé emeli a fény a permetet,
te pedig likacsos szikla lesz. Egyik végén
a vízszugár vékony, mint a kínai bölcs szakála.
Kőrisgyökerekhez ragad le téged a víz,
tejzöld csomókban csüngenek az égen.
Levegővel telve a fák,
pukkanásig feszíti kergüket.

Nyári fény, napkerék, boszorkánynevetés.

*Из цикъла "Трите кошници"***Четири**

Преминавайки една ранна сутрин през красивия площад
с двете редици кленови дървета и всичко останало –
гълъбите, фонтаните и забързаните стъпки
през идващия на талази синкав въздух
с оттенъци на току-що изгряло Слънце,
разбрах внезапно,
че винаги ще крача само по измислени площици,
между бордюрите на настрояния
и върху пъзела от спомени.

(Веднъж

към истински площад

сърцето си като овца привързах

и без сърце останах.)

Измисленият площад не ме изненадва

с внезапни ветрове, не ме изхвърля като прашка

през покривите в края на града, не ме разтваря

измисленият площад, не ме прави книга с меки корици,

нито ръжен с тъмни краища,

измисленият площад ме изсушава. Той прави сухи

клетки

стърчащите от мен очи, уши и нос,

запечатва порите на кожата

и мозъка-змия затваря в кръг – от своята опашка

тялото-глава да се нахрани. Измисленият площад

внимателно, но решително изрязва всички

тръпнещи от кръв и нерви пипала,

които си протягаме с намиращото се около мене.

Така, площадът е това, което виждам аз,

а гълъбите стават тъжни, ако аз ги направя такива.

Кой може да ми отнеме всичко това

или възможността да го нямам?

*A három kosár ciklusból***Négy**

Egy kora reggelen a szép téren szelve át,
két sorban jávorfák és minden más –
galambok, szökőkutak és szapora lépések
az éppencsak fölbukó Nap árnyalataival
hullámokban érkező kék levegőben,

hirtelen megértettem,

hogy majd kitalált tereken lépkedek csak mindig
a hangulatok járdaszegélyei között

az emlékek mozaikkockáin.

(Egyszer szívemet,

akár egy báránnyt,

igazi térhez kötöttem,

s szív nélkül maradtam.)

A kitalált tér nem lep meg

hirtelen szelekkel, nem röpít parittyaként

tetőkön át a város peremén, nem old fel

a kitalált tér, nem készít belőlem puhafedelű

könyvet, sem sötét végű piszkavasat,

a kitalált tér szárít engem. Kiálló

szememből, fülemből, orromból aprófát csinál,

bőröm pórusait eldugaszolja,

agykígyómat körbe zárja – farkából

lakjék jól a test-fej. A kitalált tér

óvatosan, de határozottan megnyesi az összes

vértől s idegtől remegő csápot,

melyeket a köröttem találhatóval csak nyújtunk.

Így a tér az, amit látok,

a galambok pedig szomorúak lesznek, ha ilyenekké válnak
miattam.

Ki veheti mindezt el tőlem,

vagy a lehetőségét, hogy ne legyen enyém?

* Илко Димитров е роден през 1955 г. в София, завършил е право. Пише поезия и приказки, първата му книга излиза през 1989 г. Стихосбирки: "Паркът" (1999), "Трите кошници" (2000), "Разчленяване" (2001).

* Ilko Dimitrov (1955, Szófia) jogot végzett. Verseket és meséket ír. Első könyve 1989-ben jelent meg. Verskötetei: *Park* (1999), *Három kosár* (2000), *Feldarabolás* (2001).

Седем

Мечтая, ходейки из града, за компанията на дявола
или на ангел, или изобщо на някакъв безсмъртник,
който ще описва местата, които ме привличат,
без да знам защо, ще ми разказва
историята им.

Този храм е съграден на мястото за приношения.
Онова безформено дърво разлиства
изгнил сред корените му отшелник.
Трептенето на въздуха над този камък сочи
кръгът, сред който
небесните предци са схождали.
А тук са изгаряли вещици.

Всичко това съществува
и сега е там, където се е случило.
Стои неизлечимо, сякаш
обратното ще бъде доказателство
за безсилието на битието.
Земята и водата го възпроизвеждат,
а огънят насища въздуха с енергията му.
Така светла е нощта.
Ще се видя, изгубвайки се,
безследно да се разкъсвам върху скритите гласове,
като върху рогове.

Хét

A várost járva ördög társaságára vágyok,
vagy angyaléra, egyáltalán valami halhatatlanéra,
ki leírja a helyeket, melyek nem is tudom, miért,
de vonzanak, ki elmeséli
nekem történetüket.

Ezt a templomot áldozati helyen emelték.
Azt az ormótlan fát gyökerénél
rothadó remete lombosítja.
A levegő rezsgését e kő fölött jelzi
a kör, amelyben
a mennybéli ősök jártak.
Itt pedig boszorkányokat égettek.

Mindez létezik,
és most is ott, ahol megtörtént.
Áll gyógyíthatatlanul, akárha
a fordítottja a lét gyöngeségére
lenne bizonyíték.
A föld és a víz újrateremti,
a tűz pedig a levegőt energiájával telíti.
Így világos az éjszaka.
Elveszőben nyomtalanul szétszaggatva
látom magam bűvő hangokon,
akárha szarvakon.

Szondi György fordításai

ЖОЛТ ЛАНГ*

БЪЛГАРСКАТА КОНДУКТОРКА¹

Е, попита нетърпеливо граничарят. С копнеж обърнах лице на Изток. Искаше ми се да видя много неща... Най-свършенната православна катедрала, Света София Божествена. И не просто да я видя, а нещо повече, да лежа по корем като истински монах пред иконата на свети Василий, да чуя шепота на камъните и на всяка цена да опитам по-сладката и от баклава безквасна питка. Ще има ли ново земетресение, наведох се към остъклената будка. Да, кимна граничарят, и като взе страхливия ми въпрос за решение, ми подметна паспорта без да му сложи печат.

На връщане от Одрин се бях свил в осветения прозорец на купето като летописец сврян в декоративна винетка. Да кажем на 38 страница на Картинната хроника, където се намира загадъчен абзац със заглавие "Маджарите опустошават България". Горките българи, при тях е станало така, че все едно ние сега да говорехме немски. Или при покръстването да бяхме сменили унгарския с романски. И сега да ругаехме румънците на румънски. Поточно нашият език нямаше да е румънски, а седмия романски... да кажем, щяхме да го наричаме унгаро и, разбира се, щеше да е най-красивия и най-мелодичния, с много е-та. На училището щяхме да казваме ечелеще.

На свиленградския перон влакът изпъшка, когато се появи българската кондукторка. Ниска, слаба, крехка жена; гърдите ѝ бяха натикани в куртката, а косата – под фуражката. Беше обвита в някаква стандартна, но все пак разтърсваща история, виждаше ѝ се; и както подтичваше успоредно на влака видях целия ѝ живот. Много страда, но все пак някак си е щастлива. Не, не е щастлива, но знае какво е щастие. Сърцето ми подскочи... Както когато намерим четирилистна детелина, не, нещо по-чудно от това се случи. Да си представим едно огромно, кирливо туловище, нека бъде партньорът на

LÁNG ZSOLT*

A BOLGÁR KALAUZNŐ¹

На?, kérdezte türelmetlenül a határőr. Vágyakozva Kelt felé fordítottam arcomat. Sok mindent látni szerettem volna... A legtökéletesebb ortodox katedrális, a Hagia tu Theu Szofiát... Nem csupán látni, hanem annál többet, valódi szerzetesként hasra feküdni Szent Vazul ikonja előtt, meghallani a kövek suttogását... és mindenképpen megkóstolni a bakhlavánál is édesebb böjti pogácsát. Lesz-e újabb földrengés?, hajoltam be az üvegbódéba. Igen, bólintott a határőr „csausz”, és döntésnek véve gyáva gyaurlakérdésemet, pecsételés nélkül kidobta útlevelemet.

Edirnéből visszafelé úgy gubbasztottam a kivilágított fülkeablakban, mint egy díszes iniciáléba beszorított krónikás. Mondjuk a Képes Krónika 38. oldalán, ahol „A magyarok pusztítják Bulgáriát” című talányos bekezdés olvasható. Szegény bolgárok, ők úgy jártak, mintha mi most németül beszélünk. Vagy a keresztség felvételekor újlatinra cseréltük volna a magyart. És most románul szidnánk a románokat. Vagyis a mienk nem román volna, hanem egy hetedik újlatin... mondjuk ungarónak neveznék, és persze a legszebb, a legdalamosabb volna, sok e-vel. Eszkele, így mondanánk az iskolának.

A szvilengrádi peronon szuszogott a vonat, amikor a bolgár kalauznő megjelent. Alacsony, vékony, törékeny nő; két melle a sötétkék zubbonyba, haja a tányérsapka alá betuszkolva. Egy szabványos, mégis megrázó történetbe volt belecsomagolva: láttam rajta, ahogy kicsit oldalazva szaporázott a szerelvény mentén, láttam egész életét. Sokat szenved, de valahogy mégis boldog. Nem, nem boldog, de ismeri, mi a boldogság. Megdobbant szívem... Mint amikor négylevelű lóherére bukkanunk, nem, ennél csodálatosabb dolog történt. Képzeljünk el

* Жолт Ланг е роден през 1958 г. в Сатмарнемети (Шату Маре, Румъния). Написал е книгите: Роман-капо (1987), Освобождението на Перени (1993), Животът на човекът-клича (1995), Трансилвански бестариум. Небесните птици (1997). Редактор на унгарското литературно списание "Лато" (Поглед) в Марошвавархей (Търгу Муреш, Румъния).

¹ През 1999 г. по молба на сп. "Хемус" трима български автори написаха свои варианти на "Българския кондуктор" на Дежо Костолани (глава IX от романа му "Корнел Еши"): Алек Попов, Георги Господинов и Бойко Пенчев. По-късно тази поредица беше обогатена с варианти на унгарските писатели Андраш Черна-Сабо, Силард Борбей и Янош Лакфи. В този брой ви предлагаме разказа на Жолт Ланг.

* Láng Zsolt (1958, Szatmárnémeti), fontosabb könyvei: *Fuccsregény* (1987), *Perényi szabadulása* (1993), *A Pálcikaember élete* (1995), *Bestiárium Transylvaniæ. Az ég madarai* (1997). A marosvásárhelyi *Látó* című szépirodalmi folyóirat szerkesztője.

¹ 1999-ben a Haemus felkérésére három bolgár szerző: Alek Popov, Georgi Goszpodinov és Bojko Pencsev változatokat írtak Kosztolányi Dezső Bolgár kalauzára (az *Esti Kornél* c. regény IX. fejezetére). Később ez a sorozat magyar írók: Cserna-Szabó András, Borbély Szilárd és Lackfi János változataival gazdagodott. Jelen számunkban Láng Zsolt verzióját közöljük.

кондукторката, шкембест, прхтящ мъж, чантата му се клати на слабните, по лакираната козирка на фуражката му личат мазните следи от дебелиите му като кебабчета пръсти... да си представим как това тлъсто туловище се тръшва на една цветна поляна... и простенвайки се разплува... дисагите на просмуканите с ракия балкански желания се раздрусват, само толкова се случва, остава неподвижна материя, торба с цимент, тежест. Никаква сласт, никаква надежда. Тогава изпод купчината нещо се раздвижва – опашкуват се лишените от светлина обитатели на поляната, крилати твари прогризват малките пашкули и хвъркват, прххайки с блестящи от влага крилца, сякаш самата поляна се е освободила изпод кирливото тяло и е литнала...

Балканите са място, където виното на желанията ферментира без да кипи, след кратко шупване се разкрива ново измерение и буйното въображение живва без рязко пропадане; земята е затрупана със зловонните и безвкусни плодове на бързо и обилно раждащите дървета; в кошерите отрудени пчели събират мед с оцетна миризма; поповете развалят магии с петльова кръв извън работно време...

Кондукторката мина под прозореца ми и приклепеният във винетката хронист се съживи. Сетих се за една история и реших, че ако успея да я разкажа на жената, ще я изкарам от всекидневието и поне за няколко минути ще забрави кирливия си подчинен, на чийто ревер се мъдрят две звездички по-малко и въпреки това ѝ се перчи като петел.

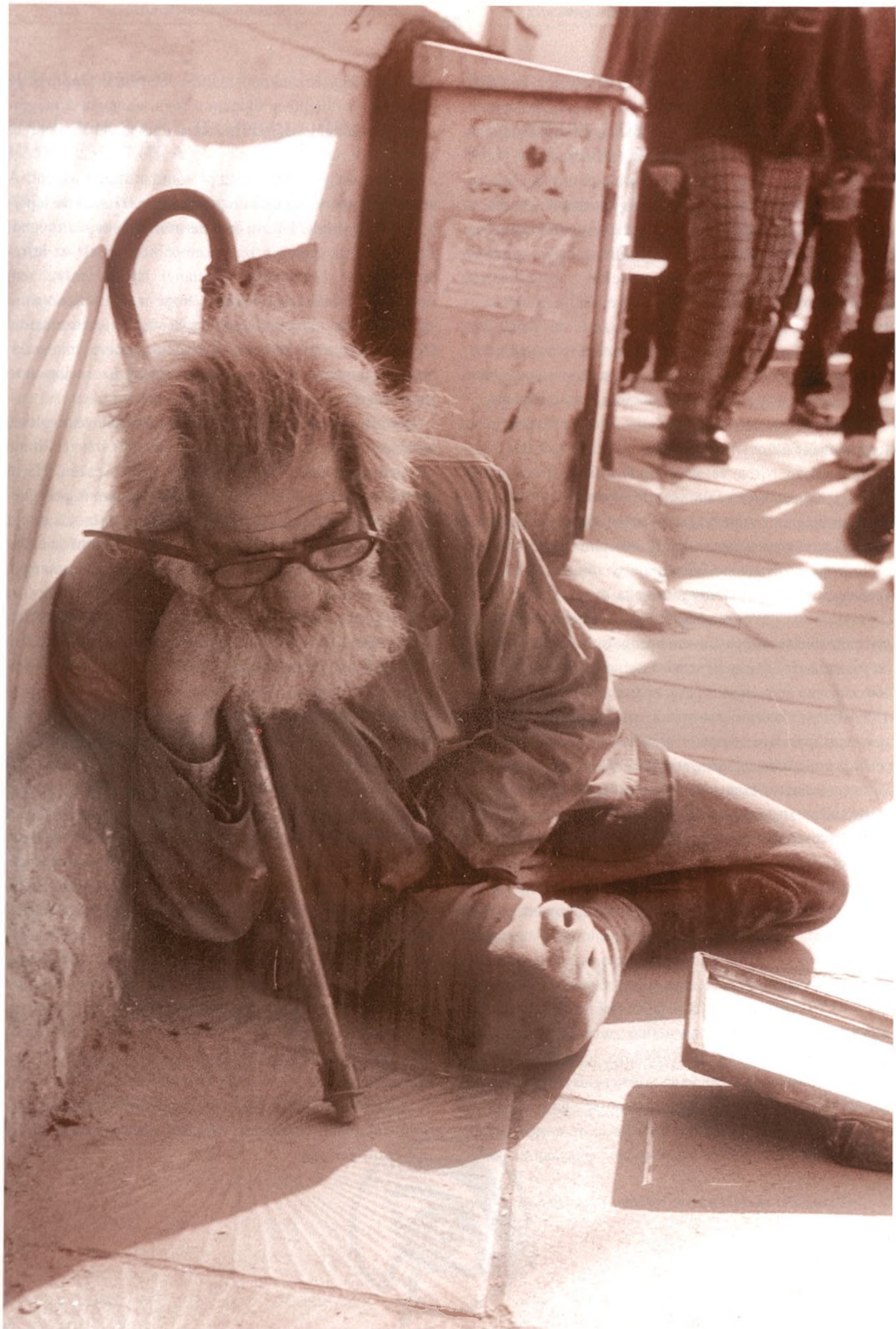
Излязох в коридора и последвах часовете на чакане. Лашкахме се покрай оскъдно осветени селца. Накрая преди да стигнем границата при Русе, сякаш идваше да се сбогува, се появи в края на коридора и се устреми към мен. Така вихрено се приближаваше, че машинално се притиснах до прозореца. Не ме и докосна, но все пак почувствах как трепна, когато мина зад мен. Горещото ѝ инфратяло се отдели от истинското и се закова зад мен. Оранжево червени и наситено лилави израстъци и ярки цветни петна с пулсиращи контури, които се завихрят в спирали с неправилна дебелина. Моего инфратяло вече бе прилепило към нейното, без да обръща внимание на убийствената задуха от изпепеляването на избуелите желания. Цветовете на светлинните кръгове преливаха в нови цветове сякаш всичко се случваше в мистериозното радиооко на едновременнона "Рига"... По-точно, все едно в стъклена бутилка изтича друга, течна бутилка с пулсиращи очертания, които запазват себе си, предавайки простите очевидности на паметта. Промениящият се ежеминутно свят се издигаше над сивотата на делничните неща, навярно не толкова с новите цветове, колкото с ненаатрапващата се смелост на сливането и отделянето. Сякаш долудонавският пейзаж се бе настанил вътре, на коридора, сред наситено зелените валма на копривата потече жълта дъждовна вода и пурпурна тишина изпълни коренищата на синеещите се върбалаци, макар че е грешка да се говори за

egy hatalmas, szutykos testet, legyen ennek a kalauznőnek kalauz társa, pocakos, lihegő férfi, válltáskája ágyéka előtt fityeg, tányérsapkája lakkos ellenzőjén hurkaujjának maszatos nyomai... képzeljük el, ahogy ez a zsíros test bezuhan egy virágos rétre... és nyekkenve elterül... A pálinkaszagú balkáni vágyak iszákja megvonaglik, ennyi történik, és marad a moccsanatlan anyag, a cementzsák, a súly. Semmi kék, semmi remény. Akkor e tömb alatt mégiscsak elindul valami: bebábozódik a rét fénytől megfosztott lakossága, majd az apró bábokat szárnyas lények rágják át, és nedvesen csillogó szárnyaikat zizegtetve fölröppennek, mintha maga a rét szabadulna ki a szutykos test alól, és szállna fel...

A Balkán olyan ország, ahol forrás nélkül érik a vágybora, rövid hortyanással új dimenzió tárul, majd zuhanás nélkül alél vissza a szárba szökkenő képzelet; gyorsan és dúsan termő fák émelyítő, ízetlen gyümölcsökkel fecskendezik tele a földet; a kaptárakba ecetszagú mézet gyűjtnek az elcsigázott méhek; a diakónus kakasvérrel újí el az átkokat a templomi túlórán...

A kalauznő ellépett az ablakom alatt, és feléledt az iniciáléba rekesztett krónikás. Eszembe jutott egy történet, és arra jutottam, ha sikerülne ennek a nőnek elmesélnem, akkor kizökkenteném őt a mindennapokból, legalább néhány percre megfeledkezne szutykos beosztottjáról, akinek két csillaggal kevesebb fityeg gallérján, mégis kakas módjára uralkodik fölötte.

Kiálltam a folyosóra, és a várakozás órái következtek. Szegényesen kivilágított falucskák mellett zakatoltunk el. Végül a ruszei határ előtt, mintha búcsúzni jönne, megjelent a folyosó végén, és sebesen elindult felém. Olyan viharosan közeledett, hogy gépiesen az ablakhoz tapadtam. Nem ért hozzám, mégis éreztem, amikor mögöttem elhaladva, megrezzen. Forró infratesté levált valóságos testéről, és ott ragadt. Narancsvörös és mélylila nyúlványok, az élesebb színfoltok pulzáló kontúrjaival, amelyek szabálytalan vastagságú spirálokban örvénylenek. Az én infratestem már ott csüggött rajta, nem törődve a szárba szökkenő vágyakat követő elhamvadás olykor fojtogató levegőtlenységével. A fénykörök színeiből újabb színek folytak elő, akárha egy régi Riga rádió titokzatos varázsszemében történne mindez... Pontosabban olyan volt, mintha üvegpalackba egy másik, folyékony üvegpalack ömlene, lüktető körvonalakkal, amelyek őrzik önmagukat, miközben feladják az emlékezet szolid evidenciáit. Percről percre változó világ emelkedett a hétköznapi dolgok szürkése fölé, legfőképp talán nem is az új színekkel, hanem az egybefolyás és különválás nem hivatkozott bátorságával. Mintha belülre, a folyosóra költözött volna az al-dunai táj, a csalánmezők mélyzöld bolyhai közé sárga esővíz folyt, és a kéklő fűzfabokrok alját bíborló csend töltötte ki, de hát tévedés csendről beszélni, mert a hangok infra-

тишина, тъй като в инфрасферите на гласовете се различаваше умотелен крясък, който отекна така оглушително, сякаш по замръзналото стъкло пробягва пукнатина, предизвикана от латентните схватки между молекулите.

Това е всичко, въздъхнах, но тогава се случи нещо неочаквано. Преди да стигне до края на коридора, жената забави ход и се обърна. Вдигна черните си очи и ме погледна. Единението на инфрателата, а и всяка друга игра на въображението бяха нищо в сравнение с тези влажно пламтящи очи... Този поглед казваше, че няма нужда от историята ми, за да разбере кой съм и за да ме обича. Тези две блеснали черни очни ябълки бяха като тъмен белег върху тялото, окончателно доказателство за продължилото години издирване: намерили сме своята половина.

Колкото и смешно да звучи: беше много повече от това, което човек би могъл да издържи дълго. Стоях там с разтуптяно сърце, готов, не, не за нещо хубаво, а за бягство. Ако тук сега времето се втурне и започнат да изтичат не песчинки, а да се пропукват огромни блокове, рушейки не само моето или нейното време, а на цялата композиция, на България, Румъния, Унгария, то тогава трябва да се бяга в обратната посока. А ако краката ти се сковат, тогава – да ослепееш. А ако и това не стане, трябва да се обърнеш и вторачен във препусканицата, прозираща по размазаното върху стъклото петно, да се върнеш към обикновения спомен за гарата, към която си тръгнал.

В момента, когато вратата в левия край на вагона се трясна, в другия се отвори: пристигна кондукторът. Премерено се клатушкаше, пръхтеше похапнал добре, на лицето му беше изписана тъпата лакомия на бързай бавно. И когато застана до мене да запали цигара, почна да разказва нещо. Накриви фуражката на челото си, почеса коремчето си под висящата кожена чанта. Въобще не му мина през ума, че не разбирам, какво казва. Почесваше се дълго, с кеф, отърквайки средата на гърба си в дръжката на прозореца, докато разказваше. Отвреме-навреме зашептяваше с пресипнал глас, ухилен се навеждаше по-наблизо, с бавни движения на рамената ми сочеше жената, и току се кикотеше в ухото ми. А аз, с оставането си там, с принудената си усмивка, бях станал солидарен с него, съучастник на всичките перверзни жестове, потрепвания на коляното, сочене на пръст, същински регресирал пубертет, който на четиридесет и четири години още ходи в седми клас, вдига полите на момичетата, плюва по шапките на елегантните дами от втория етаж и рисува вулгарни рисунки по току-що лакираните чинове.

Преведе: преводаческа работилница BG-кондуктор

szférában egy rimánkodó kiáltást lehetett kivenni, hogy végül olyan fültépően sikkanjon tova, ahogyan a megfagyott üvegtáblán végigfut a latens molekulaharcok nyomán támadt repedés.

Ennyi, sóhajtottam, de akkor váratlan dolog történt. A nő, mielőtt elérte volna a folyosó végét, lelassította lépteit, és hátrafordult. Fekete szemeit rám emelte, és megnézett. Ehhez az olajosan izzó szempárhoz képest az infratestek násza, képzeletem megannyi játéka semmi sem volt... Azt mondta ez a tekintet, hogy még a történetemre sincs szüksége ahhoz, hogy tudja, ki vagyok, és szeressen. Olyan volt ez a két feketén ragyogó szemgolyó, mint valami sötét jegy a testen, végső bizonyosság az évekig tartó keresésben: megtaláltuk ikertestvérünket.

Bármilyen nevetségesen hangzik is, sokkal több volt ez, mint amit hosszan ki lehet bírni. Kalimpáló szívvel álltam ott, nem, nem jóra, hanem a menekülésre készen. Ha itt most meglódná az idő, és nem homokszemek peregnének alá, hanem hatalmas tömbök repednének le, megbontva nem csupán az én időmet vagy az övét, hanem az egész szerelvényét, Bulgáriáét, Romániáét, Magyarorszáéét, akkor... akkor futni kell az ellenkező irányba. Vagy ha földbe gyökerezik a láb, hát megvakulni. Vagy ha az sem, akkor el kell fordulni, és az ablaküvegen terpeszkedő folt előhívta láncolatra meredve, visszatérni a célállomás emlékének szokványos ígéreteihez.

Ahogy csattant a vagonajtó balvégén, nyílt a másikon: érkezett a kalauz. Kimérten dülöngélve, jóllakottan fújtatva, ábrázátán a lassan járj, tovább érsz ostoba falánkságával. És amikor mellém beállt, hogy rágyújtson, valamit mesélni kezdett. Sapkáját föltolta homlokára, pocakját megvakarta a fityegő bőrtáska alatt. Fel sem merült benne, hogy nem értem, mit mond. Vakarózott, hosszan, jóízűen, az ablak fogantyújával háta közepét bökdösve, miközben mesélt valamit. És néha suttogóra fogta rekedtes hangját, elvigyorodva közelebb hajolt, tompa vállmozdulatokkal bökdösve a nő felé, bele-belenyerített fülembe. Én pedig a maradásommal, ajkamon a kényszeredett mosollyal, társául szegődtem, cinkosa lettem az összes perverz mozdulatnak, térdrándulásnak, ujjemelgetésnek, mint egy visszafejlődött kamasz, aki negyvennégy évesen még a hetedik osztályba jár, a lányok szoknyáját emelgeti, kiköpdös a második emeleti ablakból az elegáns hölgyek kalapjára, és obszcén rajzokat vés az osztály frissen lakkozott padjaira.

ИВАН РУСКОВ*

ПАРАДОКСИ НА НАЦИОНАЛНАТА
ЕМБЛЕМАТИКА¹(Образи на царството и царствеността в литературата
ни от края на XIX и началото на XX век)

*Наистина едва освободеното човечество овладява напълно своето минало. Това ще рече, че едва освободеното човечество е в състояние да призове всеки момент от собственото си минало. Всеки преживян миг от миналото става актуален за деня цитат, при което този ден е тъкмо сетният.*²

Валтер Бенямин

От Паисий насам съзидателните усилия на родния гений са съсредоточени в следните представителни посоки:

1. Борба за верска и национална свобода, за образуване на самостоятелна държава.

2. Борба за съединение на „триж проклетата родина“ (1878-1944), за велика държава.

3. Борба за „светло бъдеще“ (1944-1989), което „по дефниция“ е равно на комунизъм и изчезване на държавата.

4. След 1989 г. борческата доминанта е свързана с многопосочно себеразкриване чрез периферни комплекси и блян по континентална общност, блян за придобиване статут на „свой“ в многонационалното европейско семейство. Резултатът от тези усилия не подлежи на еднозначно назоваване, но все пак е видно, че темата за възхода и падението вече не е само сюжет от нашето минало, нито само ефективна литературна схема, а перманентно настояще. Обратите в биографията на държавата ни – и случайните,

* Иван Русков е преподавател по българска литература в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Роден е през 1960 година. Научните му занимания са свързани с българската литература след Освобождението – пейзажа в българската лирика, творчеството на Захарий Стоянов и др. В момента е лектор по български език и литература в Будапешта.

¹ Използвана е формата „парадокси“, а не „парадоксите“ не само за да се подчертае непълнотата на предложените наблюдения, а и поради скепсиса (впрочем, съвсем основателен), с който би се посрещнала амбиция за „пълнота“ по подобни въпроси. Съзнателно и тъкмо поради преплитането на широк сноп от смисли предпочетохме „царствеността“ пред „царското“

² Бенямин, В. Художествена мисъл и културно самосъзнание. С., 1989, с. 523.

IVAN RUSZKOV*

A NEMZETI JELKÉPRENDSZER
NÉHÁNY PARADOXONA¹(A cárság intézményének és a cári viselkedésmódnak
megtestesülései a XIX. század végi és a XX. század ele-
jei bolgár irodalomban)

*Múltját ténylegesen csak az éppen felszabadult emberiség uralhatja. Ez annyit jelent, hogy az éppen felszabadult emberiség képes arra, hogy múltjának minden egyes pillanatát felidézze. Minden átélt pillanat a nap aktuális mottójává válik, ráadásul ez a nap egyben az utolsó is.*²

Walter Benjamin

Paisizijtől kezdve a bolgár gényusz alkotó erőfeszítései a következő reprezentatív irányokban összpontosulnak:

1. Küzdelem a vallási és a nemzeti szabadság kivívásáért és az önálló állam létrehozásáért.

2. Küzdelem a „háromszor is elátkozott haza” egyesítéséért (1978-1944), a Nagy Bulgáriáért.

3. Küzdelem a „fényes jövőért” (1944-1989), amely a definíció szerint azonos a kommunizmussal és az állam elhalásával.

4. 1989 után a küzdelem súlypontja egy többoldalú önfeltárást tevődik át, a perifériális komplexusok és a kontinentális összetartozásról, a soknemzetiségű európai családhöz tartozásról szőtt ábrándok útján. Ezen erőfeszítések eredménye nem nevesíthető egyértelműen, de mégis nyilvánvaló, hogy a felemelkedés és a bukás témája már nemcsak múltunk egy eleme vagy hatásos irodalmi séma, hanem állandósult jelen. Államunk történetének viszontagságai – legyenek véletlenek vagy törvényszerűek – alkalmas öngerjesztő ma-

* Ivan Ruszkov bolgár irodalmat tanít a Plovdivi Paiszj Hilendarszki Tudományegyetemen. 1960-ban született. Tudományos munkássága a felszabadulás utáni bolgár irodalmat öleli fel – témái: a tájkép a bolgár lírában, Zahari Sztójanov munkássága stb. Jelenleg lektor a budapesti egyetem bolgár nyelv és irodalom szakán.

¹ Nemcsak azért használtuk a „néhány paradoxon” kifejezést, hogy rámutassunk megfigyeléseink eleve hiányos voltára, hanem azért is, mert az ilyen elemzések „teljességének” kérdését eleve (tegyük hozzá jogos) kételkedés fogadná. Szándékosan (éppen az értelmezések tág spektruma miatt) választottuk a „cári viselkedésmód” fogalmát a „cárság intézménye” helyett.

² Benjamin, W.: *Művészeti gondolat és kulturális identitás*. Szófia 1989, 523.

и закономерните – са удобно вицепораждащо ядро, основа за съпоставки с различни културноисторически ситуации и техните емблемни фигури. В това отношение Алековият Бай Ганьо се оказва най-универсалният термин за сравнение, най-продуктивният баща, чиято оплодотелна сила е респектираща – всеки взривоопасен социокултурен момент намира отдушник и оправдание в националната генна структура, „лошото” в която винаги се приписва на прочутия търговец. Но дали образът на Бай Ганьо ще бъде тълкуван като антиценностен модел (другостта на българския гений), или като нашенския Петър Велики и т. н., това биха били правомерни или странни конкретизации на един достатъчно нецарствен, но с царствени амбиции тип.

Странното, другото, царственият трепет и аристократичното жестикулиране на българина не се изчерпва с определен субект, още по-малко се поддава на еднозначни преценки. През 1887 г. Захари Стоянов отпечатва шокиращ текст: „Чардафон Великий. Биографическа скица в профил”. Изборът на героя – Чардафон, е открито възражение на многобройни концепции по въпроса имаме ли големи хора ние, българите, и кои са те. Пъстър хор от гласове на писатели, офицери, политици³ роптае срещу възвеличаването на Чардафон. Резюмирани, несъгласията на българската политико-идеологическа върхушка от 80-те години на миналия век са следните:

- Защото Чардафон не е симпатичен и интелигентен;
- Защото е с долно произхождение и чин поручик, което е обида за генералския мундир;
- Защото няма нищо общо с Ласал и Чернишевски, социалдемократизма, интернационализма, всемирната революция, освобождението на труда;
- Защото е разбойник и развратник (вж. с. 25-27)

За възразяващите е трудно дори допускането на самата мисъл за „наша своего рода самобитност”. Героят всъщност пак трябва да е „наш”, но от покровителите руснаци, тъй като българите, както и другите славяни, нищо стойностно не могат да имат, дордето не смесят „малко авторитет и от величието на славянската майка Русия” (с. 25). Спорейки за правото на избор на литературен жанр и на основния герой в него, Захари Стоянов предизвикателно демонстрира свобода и независимост при конципирането на историята и „подреждането на човека – „малък” или „голям” – в нея. Той осмива раболепниченето, категорично твърди, че ние, българите, имаме „големи хора, сред които е и Чардафон Великий.

Изразено е решително несъгласие да се приемат за „наши” Гурко, Скобелев, Игнатиев, Цимерман:

got alkotnak, amelynek segítségével összevethetjük a különböző kultúrtörténeti korszakokat és azok emblematikus személyiségeit. Ebben az értelemben Aleko Baj Ganyója a legegyetemesebb összehasonlítási alapnak bizonyult, a legtermékenyebb atyának, akinek termékenyítő ereje lenyűgöző – minden robbanásveszélyes szociokulturális pillanat szelepre és igazolásra talál a nemzeti génfelépítésben, amelyben a „rossz” mindig a hírhedt kereskedő számlájára íratik. De hogy Baj Ganyo alakját értékelenes modellként értelmezzük-e (*a bolgár géniusz mássága*) vagy esetleg honi Nagy Péterként, az már egy legkevésbé sem királyi, de királyi ambíciókkal felruházott típus szabályszerű vagy furcsa konkretizációit jelentené.

A különös, a más, a bolgár ember királyi rezdülése és arisztokratikus gesztusrendszere nem merül ki egyetlen egy személyben, még kevésbé alkalmas egyértelmű értékelésre.

1887-ben Zahari Sztojanov egy igen sokkoló szöveget közölt *Nagy Csardafon* (életrajzi karcolat profilból) címmel. A főszereplő kiválasztása (Csardafon) nyílt kritikája annak a kérdésfelvetésnek, hogy *vajon vannak-e nekünk bolgároknak nagy embereink és kik azok*. Írók, katonatisztek, politikusok³ tarka kórusa zúgolódik Csardafon felmagasztalása ellen. Az 1880-as évek bolgár politikai vezetőségének ellenérvei összefoglalva a következők:

- Csardafon se nem szimpatikus, se nem intelligens.
- Alacsony származása és hadnagyi rangja sérti a tábornoki mundér becsületét.
- Semmi köze Lasalle-hoz vagy Csernisevszkijhez, a szociáldemokráciához, az internacionalizmushoz, a totális forradalomhoz vagy a munka felszabadításához.
- Gazember és erkölcsileg feslett személy (25–27 o.).

A kifogást emelőknek még az is zavarja, hogy egyáltalán felmerülhet a mi „sajátos eredetiségünk” gondolata. A főhős azonban mégiscsak a „miénk” kell, hogy legyen, de az atyáskodó oroszok közül való, hiszen a bolgároknak a többi szláv néphez hasonlóan semmi értéke nem lehet, míg magukba nem fogadnak valamit „a szlávok Orosz Anyácskájának nagyságából is egy kis tekintélyt” (25. o.). Vitatva a főhős és az irodalmi műfaj megválasztásának jogát, Zahari Sztojanov kihívóan demonstrálja a szabadságot és a függetlenséget a történet konceptualizálásában és az emberek „rangsorolásában” (kicsik vagy nagyok) a történeten belül. Kigúnyolja a szolgálalkúséget, és határozottan állítja, hogy nekünk bolgároknak is vannak nagy embereink, közéjük tartozik Nagy Csardafon is. Határozottan ellenzi, hogy Gurkót, Szkobelevet, Ignatievet és Zimmermant a „mieink” közé fogadjuk:

³ Тъй като изданието от 1887 е библиографска рядкост, тук се наложи цитиране от Стоянов, З. Чардафон Великий. Биографическа скица в профил. Пловдив „Хермес” 1995. Понататък, непосредствено след цитиран откъс от тази книга, в скоби посочаваме номера на страницата.

³ Митът за 1887-ас издана библиофил ретикация, ezért Zahari Sztojanov: *Csardafon. Életrajzi karcolat profilból*. Plovdiv. Hermész, 1995-ös kiadásából idéztünk. A későbbiekben minden idézet után zárójelben hivatkozunk az oldalszáma.

Махвайте се отпреди ни холам! – отговаряме ние, – Живейте си вие със своите идеали, възхищавайте се от тях и ги възвеждайте в принцип. Ние ще да си останем при своето. И вие си имате своята публика и кръг, и ние, слава богу, не сме ялови. Силният и знаменитият го хвали и слави мало и голямо, сухо и сурово. И без вас, и без нас, той си е силен и велик. Защо ходите да го джавкате? Похвали сиромашът, когото секи подритва и презира. (с. 27)

Това „Махвайте са отпреди ни холам!“ е колкото речеви жест без определен адресат, толкова и конкретно насочено към Каулбарс, към Иван Вазов – когото Чардафонът е псувал точно два пъти в градската градина (с. 25), към Светослав Миларов, Константин Величков, Димитър Благоев... Биографичният текст влияе в многопосочен пародийен диалог с широкия контекст от политически, идеологически, литературно-художествени, исторически, педагогически и философски езици и културни стереотипи – наши и чужди – през 80-те години на миналия век. Култивира се почит към сиромаша-аристократ Чардафон, поощрява се предизвикателното държане „не по правилата“, непрекъснато се сменя разказваческата (де)героираща стратегия, обновява се обругателният репертоар, релативизират се понятията „врх“ и „дно“, битово-анекдотично и исторично...

Нека обаче разширим контекста и видим царя (княза) и царственото в мрежата от конфронтиращи се оценностявания и двойствената оптика, чрез която литературата изгражда както свещен, така в същото време и интимизиран и дори профанизиран образ на Особата.

Както е известно, възрожденската книжнина често се обръща към славното и велико минало, изпълнено с все така славни и велики юнаци и царе. След като блянът за ново царство (Освобождението) става реалност, литературата е изправена пред проблема за назоваването на чуждия цар, за създаване на ореолност на Особата, за приемането му като „наш“ в културно-психологически смисъл; етническата другост се тушира или чрез изтъкване на общославянския ген, или чрез грандиозни хиперболични построения, които представят руския император като алтерегото на бог, т. е. не само „наш“, но и отец на народите. Историческата му роля на освободител остава първото и най-неутрално приложение към титлата на владетеля: цар-Освободител. Видима е обаче една закономерност: утвърждаващите текстове (има предвид най-вече Вазовите) използват различни стратегии и изразни средства, различни епохални величия и митични личности за съизмерване на цар-Освободителя, но не и сравняване с български царе или юнаци от славното българско минало. Няма мост, няма база за сравнение между авторитетните

„Hé, távozzatok előlünk! – válaszoljuk mi – Éljetek a saját eszményeitekkel, azokat csodáljátok és vezessétek be követendő elvként. Mi inkább megmaradunk a sajátunknál. Nektek is megvan a magatok közössége és köre, és hála istennek, mi sem vagyunk meddők. A nagy és a híres embert kicsik-nagyok, idősek és fiatalok dicsérik. Nélkületek is, nélkülünk is híres és hatalmas marad. Minek ugattok rá? Dicsérjétek inkább a szegényeket, akiket mindenki rugdos és megaláz.” (27. o.)

А „Hé, távozzatok előlünk!“ egyrészt pontosan meghatározott címzett nélküli szóbeli gesztus, másrészt viszont egészen konkrét támadás Kaulbars és Vazov ellen (akit Csardafon pontosan két alkalommal szidalmazott a városi parkban), továbbá Szvetoszlav Milarov, Konsztantin Velickov, illetve Dimitar Blagoev ellen. Az életrajzi szöveg többirányú parodizáló dialógust folytat a politikai, ideológiai, irodalmi, művészeti, történelmi pedagógiai, filozófiai nyelvezetek és kulturális sztereotípiák (hazaiak vagy idegenek) széles kontextusával a 19. század 80-as éveiből. Bevezeti a szegénysorból való arisztokrata Csardafon iránti kultikus tiszteletet, támogatja a kihívó, „szabályszerűtlen“ viselkedési formákat, állandóan változtatja az elbeszélő (de)heroizáló stratégiáját, megújítja a szidalmazó repertoárt, viszonylagossá teszi a „csúcs“ és a „mélypont“ fogalmát, mind familiáris-anekdotikus, mind történelmi vonatkozásban...

Szélesítsük ki azonban a kontextust, és vizsgáljuk meg a cárt (fejedelmet), illetve a cáriságot a konfrontálódó értékrendszerek hálójában, és azt a kettős optikát, amin keresztül az irodalom kialakítja a Nagy Személyiség szent, ugyanakkor mégis intim, már-már profán alakját.

Mint tudjuk, a nemzeti újjászületés irodalma gyakran fordul a dicső és nagyszerű múlt felé, amelyből számos szintén dicső és nagyszerű hős és cár idézhető meg. Miután az új cárságról, a felszabadulásról szőtt álom valósággá válik, az irodalom szembeül az idegen uralkodó megnevezésének, a Nagy Személyiség glóriája létrehozásának problémájával, illetve azzal, hogyan fogadja be őt kulturális-pszichológiai értelemben „sajátként“. Az etnikai máságról elterelik a figyelmet, helyett vagy a szláv gént hangsúlyozzák, vagy olyan nagyszabású hiperbolikus megnevezéseket használnak, amelyek az orosz cárt Isten alteregójaként, vagyis nemcsak a „mi“, hanem a népek atyjaként is bemutatják. Történelmi felszabadító szerepe marad az első és egyben a legsemlegesebb elnevezés, amit az uralkodó titulushoz csatolnak: a Felszabadító Cár. Világosan kibontakozik azonban egy törvényszerűség: a megerősítő szövegek (leginkább Vazov írásai) a legkülönbözőbb stratégiákat és kifejező eszközöket, illetve különböző korszakok dicső és mitikus személyiségeit használgák, hogy a Felszabadító Cárt hozzájuk hasonlítsák, de sohasem mérik össze a bolgár cárokkal, illetve a bolgár di-

български имена-величия и император Александър II. За времето от 1878 г. насетне нещата обаче се изменят – литературата ни не намира величави люде-българи в следосвобожденска България. Наистина Вазов изгражда свръхавторитетен образ за измерване на стойности, емблема на славата, универсум от върхови качества, но това е образът на цар-Освободителя. Той е еманация на великото, но същевременно е пряк, достъпен, естествен, добър; народен цар, пред когото селяните си палят чибучките като пред своя кмет и в умиление мълвят: „Колко харен цар!“ („Царят в Бяла“)⁴. Вече утвърденият авторитетен образ е използван за героико-етичен еталон и коректив на националната мощ и доблест: поколения храбри българи се водят от идеите му през бурните дни на войните след 1912 г. и продължават заченатата от него епопея. Духът на царя е доволен и от гроба праща поздрав (вж. „Велик народ“)⁵. Подобна бащинска загриженост за съдбата на българите не е изненада: още с първите си текстове (вж. бел. 4) Вазов вижда в императора „монарх славен“, „цар-слънце“, „цар-мъченик“ и т. н., но същевременно го именува „добрия баща“, „наш Цар и Татко“, „българският цар“, „славянският цар“, че и „отец“ за всички народи; българските князе от най-новата ни история остават в сянка, просто трябва да следват предначертаното от Него⁶. И така: чуждият става (трябва да стане) наш и като такъв вече, с него няма други равни в световната история, той е по-велик и славен от Цезар, Август, Александър Македонски; той е чудодеен като Христос.

В интерпретацията на Вазов българското винаги е уникално, само че уникалността на историческия трус, „който покърти вселената“, се приписва единствено на чуждия владетел, приет, разбира се, за „наш“:

Те носят кърваво знаме и на него със слунчеви лъчи са написани думите „Освобождение на България“. И всички тоя исторически трус, който покърти вселената, беше дело на неговата воля, лъча на неговата мисъл божествена и прекрасна. Да, тук лежеше великият, богоподобният цар, милостивият наш баща... И не зная защо, някакво срамно и мъчно чувство като угризение, като срам ме нападна; аз се боях да не би невидимата му сянка да ме оттласне грубо от гроба му и да почувствам леденото дишане на гнева ѝ.

цсő múlt alakjaival. Nincsen híd, nincsen összehasonlítási alap a tekintélyes, dicső bolgárok és II. Sándor orosz cár között. Az 1878 utáni időben azonban a dolgok megváltoznak – irodalmunk nem talál magasztos bolgár személyiségeket a felszabadulás utáni Bulgáriában. Igaz, hogy Vazov kiépít az értékek viszonyításához egy hipertekintélyes alakot, a dicsőség jelképét, a felsőbbrendű tulajdonságok univerzumát, de az az alak maga a Felszabadító Cár. Ő a hatalmasság megtestesülése, ugyanakkor őszinte, hozzáférhető, természetes, jó; ő a népi cár, aki előtt a parasztok meggyújtják pipájukat, mint a polgármesterük előtt, és elérzékenyülve mondják: „Milyen jó cár!“ (A *cár Bjalában*).⁴ A már elfogadott, tekintélyt sugárzó alak képezi a hősi-etikai etalont, illetve a nemzeti erő és bátorság jelképét: bátor bolgárok nemzedékei követik eszméit az 1912-őt követő háborúk viharos napjaiban, és folytatják az általa megkezdett hősiessé tetteket. A cár szelleme megelégedve küld üdvözléseket a síron túlról (vö. A dicső nép⁵). Az ilyen atyai aggodalom a bolgárok sorsa miatt egyáltalán nem meglepő: Vazov már legelső szövegeiben (vö. 4. lábjegyzet) a „dicső monarchát“, a „nap-cárt“, a „vértanú-cárt“ stb. látja a cárban, de ugyanakkor „jó atyának“, a „mi cárunknak és atyánknak“, „bolgár cárnak“, „szláv cárnak“, mi több, „minden népek atyjának“ nevezi. Legújabb történelmünk bolgár fejedelmek egyszerűen árnyékban maradnak, kénytelenek követni az általa előre meghatározott utat⁶. Így az idegen a miénk lesz (annak kell lennie) és mint ilyen már senkihez sem mérhető a világtörténelemben, dicsőbb és híresebb Caesarnál, Augustusnál, Nagy Sándornál, csodatevő, mint Krisztus.

Vazov értelmezésében minden különleges, ami bolgár, azonban annak a történelmi földindulásnak a páratlansága, amely „megrengette a világot“, egyedül az idegen uralkodónak köszönhető, akit természetesen a „miénkként“ fogadunk el:

„Véres zászlót hordoznak, amelyre napsugarakkal írták le a következő szavakat: Szabadságot Bulgáriának. És ez az egész történelmi földindulás, amely megrengette a világot, az ő akaratának eredménye, az ő isteni és csodálatos gondolatának fénysugara volt... Igen, itt feküdt a hatalmas, istenhez hasonló cár, a mi irgalmas atyánk... Nem tudom miért, de egy szégyenteljes és súlyos érzés, mint a lelkipurdalás, mint a szégyen támadott meg, féltem, nehogy láthatatlan árnya durván ellökjön sírjától, és megérezzem dühének jeges leheletét.

⁴ Вазов, И. Събрани съчинения в 22 т. Т. I. Пак там са и стихотворенията „Русия“, „Ода на императора Александра II“, „Царят в Свищов“, „Царят в Бяла“, „Царю, добре дошел!“; Т. II. „Царят умря“; Т. III. „Пред гроба на цар-Освободителя“.

⁵ Вазов, И. Цит. Съч., Т. IV, с.64

⁶ Вж. И разсъжденията на Хранова, А. Двете български литератури. П-в, 1992, с.120.

⁴ Vazov, I.: Összegyűjtött művek 22 kötetben. 1. k. Ugyanott található az *Oroszország, az Óda II. Sándor cárnak, A cár Szvistovban, A cár Bjalában, Isten hozot, Cárunk!* 2.k. – *A cár meghalt*; 3.k. – *A felszabadító cár sírja előtt*.

⁵ Vazov, I.: id. mű, 4. k., 64.o.

⁶ Vö. Hranova, A. gondolatait. A két bolgár irodalom. Plovdiv, 1992, 120.

И коленичих, опрях чело до студения мрамор и се молих (Курсивът е мой – И.Р.)⁷

Захари Стоянов обаче коленичи пред друго, съзира великото в своето съвремие – в човек без синя кръв, българин, чието истинско име не се споменава нито веднъж в книгата биография. В контекста на българските имена и титли контаминацията „чарда + фон + великий” звучи пародийно; пародира се аристократичното начало изобщо: от отделните имена на лица, до названия като „великите сили”, „великия цар Освободител”, „великата матушка Русия”, „бащицата на народите” и т. н. От друга страна, името на героя се използва за открита гавра с политическите противници. Фон Дригалски паша⁸, от чието не по-малко странно име гардата е взел немското „фон” и когото гардафон е псувал съвсем официално (с. 27), не крие презрението си към българския неоаристократ. В очите на пашата нашенецът е „Ферфлухтер гардафон – вагабонт” (с. 56). Фратю Попов, известен с опита си да арестува топуза на Голямоконарската камбана, за да лиши съединисткия устрем от емблематичен знак за начало на революцията, е удостоен с правото да целуне ръка на самопровъзгласилия се български цар, пръкнал се в Габрово⁹. Затова провинилият се Фратю коленопреклонно моли за милост и титулува във възходяща градия: „гардафон! Великий войводо! Проща ти искам, братко!” Но тъй като това не сломява коравосърдечния гардафон, Фратю Попов продължава със „славний”, „Ваше Величество” (с. 236).

Но не само гардафон е с амбиции за синя кръв (той поне не скрива иронията си). Маню Бояджиев от с. Шипка, който след Руско-турската освободителна война е на учение в Русия, изправя шипченските общинари пред неразрешим казус. Маню иска писмено потвърждение, че е от стара дворянска фамилия. Така руските аристократи ще го припознаят за дворянин. И нека общинарите не се бавят, защото деленето на „крестян (санким рая)” и „дворяни”, по подобие на Русия, скоро ще стане и в България, а село Шипка „цялото ще бъде дворянско с много дребни изключения”. И Мането получава свидетелство, че е „наследствен дворянин, из селение Шипка”, нищо че баща му имал на потурите „седемдесет и седем ями” (с. 74-75).

És letérdeltem, homlokommal a hideg márványt érintetem, és imádkoztam.” (Kiemelés: I. R.)⁷

Zahari Sztójánov azonban más előtt térdepel, saját korában találja meg a nagyságot – nem kék vérű emberben, bolgárban, akinek igazi nevét egyszer sem említi meg az életrajzi művében. A bolgár nevek és titulusok kontextusában a „nagy + csarda + fon (von)” kontamináció paródiaként hangzik, amely magát az arisztokratikus eredetet parodizálja a különböző személyek neveitől kezdve, a nagyhatalmakon, a nagy Felszabadító cáron, a hatalmas Orosz Mátyuskán át, egészen a népek atyjáig stb. Másrészről a főhős nevét nyíltan használja a politikai ellenfelek kigúnyolására. Von Drigalszki pasa⁸, akinek nem kevésbé különös nevéből Csarda átvette a német 'von' előtagot, és akit Csardafon egészen nyíltan szidalmazott (27. o.), nem rejti véka alá a bolgár újnemes iránti megvetését. A pasa szemében földink „Verfluchter Csardavon”, a vagabundus (56. o.). Fratyú Popov, aki azzal vált híressé, hogy megpróbálta letartóztatni a nagykonarei harang nyelvét, hogy megfossza az egyesülési törekvéseket a forradalom kezdetének jelképétől, abban a kitüntetésben részesült, hogy megszólíhatta a Gabrovóban világra jött önjelölt cár kezét.⁹ A bűnös Fratyú utóbb térdén állva könyörög kegyelemért emiatt, és emelkedő sorrendben dicsőíti őt: „Csardafon! Hatalmas vezér! Bocsánatodért esedezem, testvér!”. Miután azonban ezzel nem lágyítja meg a keményszívű Csardafont, Fratyú Popov így folytatja: „legyőzhetetlen”, „dicső”, „Felség” (236. o.)...

De nemcsak Csardafon dédelget ambíciókat a kékvérűségről (ő legalább nem titkolt iróniával teszi ezt). A Sipka falubeli Manyu Bojadzsiév megoldhatatlan feladat elé állítja a sipkai tanácstagokat. Manyu írásos tanúsítványt kér arról, hogy ősnemesi családból származik. Így az orosz arisztokraták majd felismerik személyében a nemest. Ezért a tanácstagok ne késlekedjenek, mert a parasztokra és urakra történő felosztás, Oroszországhoz hasonlóan, nem sokára Bulgáriában is meghonosodik, maga Sipka falu pedig „kis híján teljes egészében nemesi falu lesz”. És a Mane megkapja a tanúsítványt arról, hogy „örökös nemes a sipkai járásból”, habár apja még 77 lyukat viselt a gatyáján (71-75. o.).

⁷ Вазов, И. Събрани съчинения в 22 т. Т. II, с. 318-319. (Из пътеписа "Извън България", публикуван за пръв път в сп. "Денница", г. II, кн. 1-6 от януари до юни 1891 г.)

⁸ В книгата името му се изписва Драгалски. Тази "грешка" дава възможност фамилията да се осмисли като получена от корена драг. Така народната етимология в случая ражда чудновата немско-българско-турска номинация: фон-драг-паша.

⁹ За да ускори трудното и мъчително раждане, "белберинът" татко Тишко, по съвета на онбашията турчин, гръм в комина. Невероятният гръм помага – раждането става мигом; както се вижда, великите личности, ако не с предназначение, се раждат минимум с гръм и трясък. (Вж. с. 51-53. Коментариите от нас въпрос и в първия вариант на тази статия, четен като доклад на Национална конференция в София, организирана от Института по литература към БАН през пролетта на 1992 г., стана по-късно обект на интересно изследване у Свириев, С. Гудесното раждане на гардафона – фреска от Захари Стоянов. В: "Литературен вестник", г. IV, 1994, бр. 43, с. 14., а също и в книгата му "Гудесното раждане", Шумен, 1995, с. 29-33.)

⁷ Vazov, V.: *Összegyűjtött művek* 22. kötetben. 2. k., 3-18-319. o. (Részlet a *Bulgáriától távol* c. útleírásból, amely először a Dennica folyóiratban jelent meg, 2. évf. 1-6. k. január-június, 1891).

⁸ A könyvben a nevet von Dragalszkiént írják. Ez a „hiba” lehetőséget ad arra, hogy családi nevét a „drag” 'kedves' tőből eredeztessék. Így a népi etimológia egy igen különös német-bolgár-török elnevezést hoz létre: von+drag+pasa.

⁹ Hogy meggyorsítsa a nehéz és gyötrelmes szülés lefolyását, Tiskó papa, megfogadva a török onbasi tanácsát, belelőtt a kéménybe. A jó nagy dörrenés segített – a gyermek nyomomban megszületik. Ebből is látszik, hogy a jeles személyiségek, még ha nem is mindig előjellel, de legalább détreldúrral jönnek a világra. (Vö. 51-53. o. Az általunk vizsgált kérdés még a tanulmány első változatában, amely a Szófiában a Bolgár Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete által 1992 tavaszán megrendezett nemzeti konferencián hangzott el, egy érdekes kutatás elvégzésére ihlette Szava Szivrievet: A Csardafon csodálatos születése – Zahari Sztójánov karcolata. *Literaturen Vesztnik*, 4. évf., 43. szám, 14. o., továbbá a *Csodálatos születés* c. könyvében, Sumen 1995, 29-33. o.)

Изобщо, демитологизацията на царската институция и царската особа, разрушаването на представата за святост и ореолност на великите личности е тотална. „Майката на народа” – Екатерина II, е добра, милостива и великодушна дори и към свещениците, които, ако и да не са богати, бог е надарил с някои телесни добрини, достойни за ложето на матушка всерусийская... (с. 31-32). Все така ласкаво е отношението на Захари Стоянов и на Чардафон към царя Освободител, царя Покровител, княз Батенберг, пианите и крадливи руски офицери, Ремлинген лудия и крадливия и др.

В Калоферския хан (с. 84-85), сред галерия от патриотически картини, най-често се среща нарисован руският цар, а гдето има турци, всички са с изпободени от нашите патриоти очи. На една от картините „били изобразени сичките императори, царове и князъве, които се намират по светът. Руският цар стоял най-отгоре и с най-голяма глава и тяло като бик – нещо, което показвало, че той е най-силният от сички други. На тая последната картина били избодени очите на Султанът, на персийският шах, на английската царица, на Франц-Йосифа и още на един азиатски Емир” (с. 85). Привеждаме цитата не само защото руският цар е наречен бик (на други места той е признат за най-големия караконджо, нихилист, анархист и т. н.) – в края на краищата и Вазов използва хиперболи: „от Цезаря ти си по-славен и силен/и от Александра ти си по-велик!” – привеждаме цитата, защото и днес достолепният навик да се избождат очи по портрети и афиши шестува от жизнен по-жизнен, изписвайки европейските вежди на страната ни. От друга страна, погледнато генетически, а не типологически, няма никакво основание този навик да бъде приписван на Бай Ганьо – последният още не е бил сътворен, когато Чардафон, странствайки из пътищата, наблюдава сътворените от гения на България горепосочени интериори на ханища и кръчми.

Но да се върнем към Особите. Батенберг¹⁰ – най-вече до Съединението – е подиграван не по-малко от руския цар. Освен „Бати-герги” – фамилиарен народноетимологичен превод на името му, той е „нашият хаджия”, „немски поручик”, „шваба.” Гаврата завършва с вписване на името му, заедно с Ернрот, в поменик на умрелите. Впрочем, отношението към Батенберг по ред причини е противоречиво и тук едва ли е уместно те да бъдат коментирани. Стефан Стамболов говори за следния княжески „калпазанлък”:

Ако някога княз А. Батемберг хване да се венчае с титлата „Княз Търновский”, нека тия редовце останат за изобличение на фалшификацията му и за снемане на чула му, защото когато той си присвои титлата, той не беше вече княз български и протокола, ако и да има задна дата, е фалшив и невалиден.¹¹

Егyáltalán, a cári intézmény és a cári fenség sárba tiprása, a hatalmasságok szentségének és glóriájának lerombolása totális. A „nép anyja” – II. Katalin, jószágos, könyörületes és nagylelkű, még a papokhoz is, akik, ha nem is gazdagok, de Istentől néhány olyan testi adottságot kaptak, amelyek méltók a nagyorosz mátyuska ágyához (31-32. o.). Hasonlóan nyájas Sztojanov és Csardafon viszonya a felszabadító cárhoz, a patrónus cárhoz, Battenberg fejedelemhez, illetve a részeges és tolvaj orosz tisztekhez vagy az őrült és tolvaj Remlingenhez stb.

A kaloferi fogadóban (84-85. o.) a hazafias jeleneteket ábrázoló képek tárlatán leggyakrabban az orosz cárral találkozzunk, ahol pedig törökök is fellelhetők, mindegyiknek a mi hazafiaink szúrták ki a szemét. Az egyik képen „mindegyik császárt, cárt és fejedelmet ábrázolták, akik csak a világon fellelhetők. Az orosz cár állt legfelül, neki volt a legnagyobb feje, teste, akár egy bikáé, ami azt mutatta, hogy mind közül ő a legerősebb. E képen kiszúrták a szultán, a perzsa sah, az angol királynő, Ferenc József és még egy ázsiai emír szemét” (85. o.). Nemcsak azért idézzük ezt a szöveget, mert az orosz cárt bikához hasonlítja (máshol a legnagyobb szörnyetegként, nihilistaként vagy anarchistaként jellemzik) – végül is Vazov is használ hipebolákat: „Caesarnál is dicsőbb s erősebb vagy / s még Sándornál is hatalmasabb”. Ezt a szöveget azért idézzük, mert máig is elevenen él az a tisztos szokás, hogy a portrék és plakátok szereplőinek kiszúráják a szemét, ami európaiságunk tükrét tárja elénk. Másrésztől, genetikai és nem tipológiai szempontból, semmi okunk, hogy ezt a szokás Baj Ganyónak tulajdonítsuk, hiszen ez utóbbit még életre sem hívták, amikor is Csardafon az utakat járva megfigyelte a bolgár géniusz eme műalkotásait a fogadók és a kocsmák falain...

No de térjünk vissza a felségekhez. Battenberget¹⁰ – különösen az Egyesítés előtt – majdnem annyit gúnyolták, mint az orosz cárt. A „Bati-Gergi” (Gergi bátyó), ami névének familiáris népetimológiai fordítása – nevezik őt a mi „hadzsinknak”, „német hadnagy”-nak, vagy „sváb”-nak. A gúny csúcspontjaként nevét, Ernroth-tal egyútt – beírják egy halotti anyakönyvbe. Egyébként számos oknál fogva a Battenberg iránti viszony ellentmondásos, ennek okait itt nem tárgyaljuk. Sztrefan Sztambolov egyébként a következő fejedelmi „csibészséget” emlegeti:

„Ha valaha is Alexander Battenberg fejedelem össze találná adni magát a Tirnovói fejedelem címével, maradjanak ezen sorocskák hamisításának bizonyítékaként és csálásának leleplezésére, ugyanis amikor elbitorolta ezt a címet, ő már nem volt bolgár fejedelem, így a jegyzőkönyv, még ha antedatálták is, hamis és érvénytelen.”¹¹

¹⁰ В книгата името се изписва Батемберг.

¹¹ Стамболов, С. Дневник. С., 1991, с.90.

¹⁰ A könyvben neve Batembergként szerepel.

¹¹ Sztambolov, Sz.: *Napló*. Szófia 1991, 90. o.

Що се отнася до руския император, за Стамболов той е „бесната бяла мечка“¹², а не благодетел или покровител.

Царят и царственото е една от темите и на „Под игото“. Тук Краличът първоначално е приет за „руски княз“ и „турски шпионин“ едновременно. Твърде скоро обаче непознатият става „рицар“, а рицарят „граф“; в иронично-подигравателната оптика на Стефчов „графът“ е „кралче“, а селяните от Алтъново се отнасят с него като към „цар“. Дни преди съблимната битка за царството, в едно подигравателно писмо, на „царя“ се подмята да освободи България, та Рада Госпожина да стане „царица“. Но вероятно царската корона не е достатъчно тежка, защото мнимата смърт на Огнянов води до нови титулвания, свързани с неофициалното, но затова по-непосредствено и по-искрено канонизиране: от герой става „мъченик“ и „свещец“, бабичките палят свещ за „великомученика Бойча“ и т. н. Нека резюмираме – пришълецът Иван Кралича се оказва син и брат, бунтовник и рицар, даскал и граф, юнак и мъченик, цар и светец, убиец и любовник, спасител и погубител. Огнянов е съсредоточие на разнородни и разнородни национални идентификации: фолклорно-епични, библийско-религиозни, революционно-патриотични, проповедно-просветителски, светско-европейски; той е художественият синтез на най-достолепните черти на зрящия, осъзнатия, волевия родобудител. В края на романа Огнянов тъжно размишлява за неуспялото въстание. Колебае се накъде да поеме, но все пак решава – към Влашко. По погрешка, отбелязва повествователят, героят се оказва в Стремската долина, при невястаналата Бяла черква. Изведнъж съзира един развят байрак и надеждите му възкръсват. Червеният пряпорец (байракът) е изтълкуван от него като недвусмислен сигнал за бунт. Вярата, надеждата и любовта отново са в хармонично единство, силите и увереността – възврътати. Същото знаме възвръща надеждата и на народа в Бяла черква, но по показателно различен начин. Докато Огнянов се уповава на верните си приятели съзаклятници, то масата народ в градчето тълкува знамето в духа на легендарно чудесното, невероятното. И точно невероятното, колкото и парадоксално на пръв поглед да е това, е основата на възврънатата вяра. Ето в резюме тълкуването на знака знаме от белочерковските семиотици:

1. Няколко хиляди въстаници идат на помощ на Бяла черкова;

2. Тая военна сила се предвождала от руски и сръбски офицери;

3. Никой не знаел положително отде иде тая ненадейна помощ, тя падала като от небето;

4. Каблешков толкова пъти бил говорил за някаква тайнствена армия, готова да прилети в уречения час, щото и най-маловерните хванали да вярват;

Ami az orosz cárt illeti, Sztambolov szemében ő csak „veszett jegesmedve“¹³, nem pedig jótevő vagy támogató.

A cár és a cári nagyság a *Rabigában* című regény egyik témája is. A regényben először Kralicsot egyszerre fogadják el orosz fejedelemként és török kémként, hamarosan azonban az idegenből „lovag“, a lovagból „gróf“ lesz, Sztefcsov ironikusan gúnyoló szemszögéből pedig a „gróf“ „kiskirály“, míg Altanovó falu parasztjai úgy bánnak vele, mint egy cárral. Napokkal a cárságért vívott dicső csata előtt egy gúnyoló levélben a „cárnak“ felajánlják, szabadítsa fel Bulgáriát, hogy Rada Goszpozszina cárné lehessen. De úgy tűnik, a cári korona nem elég súlyos, mert Ognyanov hamis halálhíre újabb megnevezésekhez vezet, amelyek a nem hivatalos, de annál őszintébb és közvetlenebb kanonizálásához kapcsolódnak: hősből ő „vértanúvá“, „szentté“ válik, az idős asszonyok gyertyát gyújtanak „Bojcsó nagyvértanú“ emlékére. Foglaljuk össze – a jövevény Iván Kralics fiú és apa, forradalmár és lovag, tanító és gróf, hős és vértanú, cár és szent, gyilkos és szerető, megmentő és elveszejtő egyszerre. Ognyanov személyében különböző típusú és idejű nemzeti azonosságtudatok egyesülnek, mint a folklorisztikus-eposzi, bibliai-vallási, prédikációs-felvilágosító, vagy a világi-európai. Alakja művészi szintézise az érő, tudatosuló, erős akaratú népfelkelő legmagasztosabb vonásainak. A regény végén Ognyanov keserűen elmélkedik a sikertelen felkelésről. Tétovázik, merre is induljon, de végül úgy dönt, Romániába megy. Tévedésből – jegyzi meg az elbeszélő – a főhős a Sztrema völgyében találja magát, a felkelésből kimaradt Bjala Cserkván. Hirtelen megpillant egy lobogót, és reményei feltámadnak. A vörös lobogó számára a lázadás egyértelmű jele. A hit, a remény és a szeretet így egységes egész alkot, az erő és az eltökéltség visszatér. Ugyanez a lobogó élesíti fel a bjalcserkvai lakosok reményeit is, azonban ki-kinek más módon. Amíg Ognyanov hű felkelő barátaiban bíz, a városi néptömeg a zászlót a legenda, a csoda, a hihetetlen szellemében értelmezi. És éppen a hihetetlen válik, paradox módon, a visszatérő remény táptalajává. Íme a bjalcserkvai szemiotikusok zászló-jelértelmezéseinek összefoglalása:

1. Néhány ezer felkelő érkezik Bjala Cserkva megsegítésére.

2. Ezt a haderőt szerb és orosz tisztek vezetik.

3. Senki sem tudja biztosan, honnan jött ez a váratlan segítség, talán az égből szállt alá.

4. Kablaskov annyit beszélt már egy titkos hadseregéről, amely készen áll arra, hogy a megbeszélte órában megjelenjen, hogy még a legkishitűbbek is elkezdtek hinni benne.

¹² Пак там, С. 138.

¹³ Ugyanott, 138. o.

5. Всички поглеждали радостно към знамето, към върха на Балкана;

6. На някои се сторило даже, че видят по гърба на планината хора с пушки изправени – взимали храсталака за войска;

7. Други, с по-остро зрение, различавали московците по големите им рунтави калпаци.

Подчертаните от нас думи и изрази са част от легендарно-митологичната представа за въстанието. Тук никъде не се разкрива вяра в себе си, в Огнянов и/или в неговите приятели. Напротив, армията спасителка идва незнайно откъде, тя е от небето (манна небесна), тя е тайнствена. *Виждащите остро* – неслучайно и Вазовата ирония тук е особено остра – я разпознават: това са московци, и то с големи и рунтави калпаци. Начело вървят офицери – всичките *чужденци*... Цитатно-митологичното мислене, резултат на риторично пропагандното слово-призив за бунт, се превръща в тип *виждане*, в изкривено възприемане и тълкуване на знаците. *Масата* е проговорила, след като е повярвала във въображаемото: нейният отговор е достоен за учителите си. И този отговор не е нищо друго, освен клиширан набор от цитати, ехо от многообразните слова убеждения, насочени към същите тези хора от рояка апостоли... Във Вазовия прочит на историята *народът изоставя своя водач* (рицар, цар...). Чуждият е месия.

В началото на, дваисети век разказът „Дядо Йоцо гледа“¹³ сякаш слага точка на разноречивия диалог за българското: той сменя оптиката към националноисторическото ни битие и диалогизира по неочакван начин корпуса от текстове на Вазов (и на литературата ни изобщо), тематично свързан с въпроса за родното царство. В най-общ и сгъстен вид водещите идеи-интерпретации в разказа очертават три достатъчно обособени и взаимно свързани линии:

Първата, подвеждаща към критическо умиление, показва спонтанния възторг от българското царство – безрезервна и безгранична радост и обич към *нашето*.

Втората е срещуположна по емоционалност и критичност: аналитично се вглежда в първата като към нещо смешно, детско, недоразвито, наивно. Тя индиректно извежда към красноречиви фразеологизми със съвсем прозаични значения – какво от това, чудо голямо, като си имаме царство. Скептичният поглед на тази линия е на свой ред странен, неразбираем, дори светотатствен за първата (дядоюцовската).

Третата линия е на авторитетния разсъдъчно-емоционален глас на повествователя, обемащ учудено

5. Mindenki boldogan tekint a zászló felé, a Balkán csúcsára.

6. Néhányan még azt is látni vélik, hogy puskákkal felfegyverzett emberek állnak a hegygerincen – seregnek nézik a bokrokat.

7. Mások – akiknek élesebb a szemük, még a moszkvaiakat is felismerik nagy, bozontos kucsmáikról.

A már ismertett szavak és kifejezések részét képezik a felkelésről alkotott legendás, mitikus elképzeléseknek. Sehol sem találkozunk az önmagukba vagy Ognyanovba és/vagy társaiba vetett hittel. Sőt, a felmentő sereg ki tudja, honnan érkezik, az égből való (mennyei manna), s titokzatos is. Az *éles látással megáldottak* – itt Vazov íróniája különösen éles – felismerik: ezek bizony a moszkvaiak, mégghozzá nagy, bozontos kucsmákban. Élükön tisztek haladnak, mind egy szálíg *külföldiek*... Az idéző-mitologikus gondolkodás, amely a felkelésre buzdító retorikai propagandaszöveg hatására jött létre, *szemléletmóddá*, a jelek eltorzult észlelésévé és értelmezésévé alakul. A *tömeg* megszólalt, miután elhitte a képzeletbeli: válasza tanítóihoz méltó. És ez a válasz nem más, mint az idézetek sablonos füzére, a sokszínű meggyőződést tükröző szavak visszhangja, amelyeket a forradalmárok (apostolok) raja intézett ugyanehhez a tömeghez... Vazov történelem-értelmezésében a *nép elhagyja vezetőjét* (a lovagot, a cárt). Az idegen a megváltó.

A 20. század elején a *Jocó apó nézelődik*¹⁴ című elbeszélés mintha pontot tenne a bolgárságról folyó dialógus végére: a hangsúly lekerül a történeti múlttól, és váratlan módon párbeszédessíti meg Vazov szövegeinek korpuszát (és irodalmunkat egyáltalán), tematikusan kapcsolódva a hazai cársághoz. Általánosan és tömören megfogalmazva az elbeszélés fő vezéreszméi és értelmezései három elkülönült, de egymással összefüggő irányvonalat vázolnak fel.

Az első a kritikus érzékenyülés felé hajt, a bolgár cárság iránti spontán lelkesedést mutatja – a *'saját'* iránt érzett feltétlen és határtalan örömtől.

A második vonal érzelmeiben és kritikájában ellentétes irányú: az előbbi elemelve valami nevetségeset, gyermeki, fejletlent, naivat tár fel. Közvetett módon tökéletesen prózai jelentésű, de ékesszóló frazeologizmusokhoz vezet, – na és mi van, nem olyan *nagy dolog*, hogy cárságunk van. E megközelítés szkeptikus látásmódja saját részről teljesen érthetetlen, különös, sőt szentségtörő az előbbi (vagyis Jocó apó) szemszögéből.

A harmadik aspektus az elbeszélő tekintélyt sugárzó, érzelmekkel teli, elmélkedő hangja, amely meglepődve fog-

¹³ За промените в понятието свобода след Освобождението вж. например у Протохризтова, К. – За понятието "свобода" във възрожденската поезия. – В "Несъвършени изречения", П-в, 1990, с. 43-49.

¹⁴ A szabadság fogalmának változásairól a felszabadulás után vö. pl. Protohrisztova, K.: *A szabadság fogalma az újjászülés kori költészetben*. In: *Befejezetlen mondatok*. Plovdiv 1990, 43-49. o.

първите две. Този глас обговаря национално-родовата ни чепатост, болезнено се визира в социалното пространство, странно пусто откъм мажорни патриотически възгласи и левски жестове. На мястото на отколе познати борческо-призивни и прославни интонации звучат делнично нови думи. Националнообединителната позиция на авторитетния глас вече е безсилна да помирява или тушира различията: с тревога се наблюдава срещуположността на първите две линии – „радващата се” и „нерадващата се”, „естествената” и „неестествената”, „неразумната”...

И тъй, въпреки многото различия между романа „Под игото” и разказа „Дядо Йоцо гледа”, представящи живота до и след Освобождението, се налага парадоксалният извод: *громко-патетичната (в романа) и интимно-простовата (в разказа) възторженост от чаканото или вече настъпващо българско царство е резултат на хипертрофирано виждане. Радостта от нашето царство е измамна или твърде краткотрайна, но все пак красива представа на създания, щастливи в своето погрешно виждане, тълкуване и вербализиране на битието.*

Следващият извод е не по-малко парадоксален: независимо от рязкото разминаване между Вазовата позиция и тенденциозно-травестийната позиция на Захари Стоянов, те се срещат в едно – *литературата ни радее за царя само когато липсва и само когато липсата му е знак за несвободата или застрашеността на отечеството.* В творчеството и на двамата автори образът на царя/княза от най-новата ни история не се превръща в емблематичен синоним на отечество. (Тук умишлено не споменавам някои текстове на Захари Стоянов, в които князът е емблема и гарант за наличността на българското, тъй като в тях чуждата – най-често руска – дипломатическа и военнополитическа арогантност предизвиква полемиичния патос и недотам префинения изказ в реакциите на много българофили: Захари Стоянов просто е най-талантливият сред тях.) Казаното е в определен смисъл достатъчно значимо и типологичното сходство на гореописаните парадокси с днешната социално-политическа конюнктура е очевидно. Друг е въпросът кому и за какво е нужна тази очевидност и от какъв характер е застрашеността за България сега.

Връщайки се отново към биографията на Чардафон, ще започнем с още един парадокс: снизяването на образа на властника (царя, княза) е компенсирано от насищането на родното пространство с *фараони*. Издигнат е лозунгът: „Долу черните – да живеят фараоните!”. С титлата „фараон” са удостоени всички „наши”: Петко Каравелов (преди да стане „козе месо”), четниците на Чардафон, Захари Стоянов, Иван Арабаджията и всички сиромаси българи. Княз Александър Батенберг, *когато приема Съединението*, също бива припознат за „фараон”. Видно

lalja össze az első kettőt. Ez a hang leírja nemzeti-nemzet-ségi göcsörtösségünket, fájdalommal szemlélődik a társadalmi térben, amelyből különösképpen hiányoznak az erőteljes hazafias szölamok és a bátor gesztusok. A túlon túl jól ismert harcra hívó és dicsőítő hangok helyén hétköznapi új szavak hangzanak el. A tekintélyt sugárzó hang nemzetegyesítő álláspontja már erőtlen ahhoz, hogy kibékítse vagy elfedje a különbségeket, helyett aggódva figyel az első két irányvonal ellentétjét: az „örömtelit” és az „örömtelen”, a „természetest” és a „nem természetest”, az „értelmezt” és az „értelmelem nélkülit”...

Végül, a felszabadulás előtti és utáni életet bemutató két mű, a *Rabigában* című regény, illetve a *Jocó apó nézelődik* című elbeszélés közötti számos eltérés ellenére az alábbi, paradox következtetés vonható le: *a harsányan patetikus (a regényben) és a bensőségesen egyszerű (az elbeszélésben) lelkesedés, amit a várva várt vagy már megvalósult bolgár cárság váltott ki, egy hipertrófiás látásmód eredménye. A mi cárságunk miatt érzett öröm ugyan csalóka vagy igen kérészerű, de mégis szép elképzelése azon teremtményeknek, akik boldogok, bár a létet tévesen szemlélik, értelmezik és verbalizálják.*

A másik következtetés semmivel sem kevésbé paradox: függetlenül Vazov és Sztojanov (szándékosan travesztált) pozíciói közötti éles elhatárolódástól, mégis találunk közös pontot – *irodalmunk csak akkor lelkesedik a cárért, amikor éppen hiányzik, és hiánya egyben a szabadság hiányát is jelenti, illetve amikor veszélyben van a haza.* A cár (a fejedelem) alakja egyik szerző életművében sem válik a haza jelképes szinonimájává. (Itt szándékosan nem említjük Sztojanov néhány olyan szövegét, amelyekben a fejedelem jelképe és garanciája a bolgarság létének, ugyanis ezekben az idegen – leggyakrabban orosz – diplomáciai és katonapolitikai arrogancia sok bulgarofilnél kiprovokálja a vitatkozó kedvet és a nem túl kifinomult kifejezőmódot. Közülük egyébként Sztojanov a legtehetségesebb.) Az eddig elmondottak bizonyos értelemben magukért beszélnek, a leírt paradoxonok tipológiai rokonsága a mai szociálpolitikai konjunktúrákkal pedig igen szembeötlő. Az már más kérdés, kinek és miért szükséges ez a nyilvánvalóság, illetve milyen jellegű napjainkban Bulgária veszélyeztettsége.

Visszatérve Csardafon életrajzához, még egy paradoxonra hívjuk fel a figyelmet: az uralkodó (cár, fejedelem) alakjának sárba tiprását azzal kompenzálja, hogy fáraókkal népesíti be a hazát. A következő felhívást teszi közzé: „Le a feketékkel, éljenek a fáraók!” A fáraó címmel a „mi” embereinket tünteti ki, mint Petko Karavelovot (mielőtt még kecskehús lenne belőle), Csardafon bajtársait, Zahari Sztojanovot, Ivan Arabadzsiát, illetve minden szegénysorú bolgárt. Amikor Alexander Battenberg fejedelem elfogadja az Egyesülést, őt is fáraónak ismeri el. Világos, hogy

е, че Чардафон Великий, в ролята на кръстник, надхвърля тесните европейски граници при удостояването на родното с номинации. Впрочем, подобно себенадсмиване – от бедна и многострадална майка България във възрожденските текстове, до „царство на фараоните” – е показателно за отношението на (не само) някогашния българин към титли и институции. Факт е обаче – *случаят Стамболов* не е единствен – главоломното преоценяне, което настъпва след 50-100 години: иронията и омерзението се заменят от вазовски тип възторженост. Миналото все се оказва „велико”, а днешното – профанно; вероятно това е начин да се компенсира нуждата от позитивни за самочувствието индикации, вероятно е комплексна смяна на оптиките в резултат на новооткрити (или новонаредени) данни – все едно. Твърде опълченско изглежда търсенето на поуки в шокиращата смяна на инвективата с апологетика... „Младите народи” (макар да сме с 1300-годишна история, най-честите номинации на българското започват ту с *ново-*, ту с *младо-*: „новопокръстени”, „от/новосъздадена”, „от/новообединила” се и пр. държава; „млада”/„нова” република, демокрация...) не обичат дидактиката.

Парадоксите в представянето на родното продължават и всичко излиза смешно, както би казал класикът, дори когато Чардафонът го мисли и говори сериозно. Неговите слова са... блестящ пример за риторска инвенция. Изкушаваме се да посочим знаменимата му реч в прослава на Ботев:

Подир няколко минути, тая дружина, която брояла вече около 15-20 души копелета от разни възрасти, стояла на онова място, гдето била едно време къщата на Хр. Ботйова. Чардафонът, като протосингел, държал проповед:

–...Тук, на това място, се е родил великият, славният и знаменитият наш патриот! Тук той расъл и порасъл... О, великий! Излез от гробът и погледни какъв огън гори в твоето нещастно отечество! Батемберг швабата, Ремлинген лудият и крадливият, черни ти души чорбаджии, екзархи и владиици и други пезевенци беснеят по България!...(с. 89).

Последвали марш и песен в заспалия Калофер, а умилини женски гласове редели: „Горкият, бог да го прости! Где е сега сиромашката му майка, да чуе как се слави името на синът ѝ...” (с. 89).

Не по-малко даровит е Чардафон и в защитните си речи:

Знаете ли вие кой е Славейков и Каравелов? Прекръстете са, преди да изговорите тия священи имена! Дядо Славейков е оня българин, оня патриот човек, който е издавал прочутият в Македония! Той е, който ни е дал малко хляб в ръцете, отворил ни е очите, научил ни е да четем и пишим, да бъдем писари и секретари, а не говедари и пъдари... Той е втори свети

Nagy Csardafon, mint keresztapa, túllépi a szűk európai határokat, amikor címekkel tünteti ki honfitársait. Egyébként a hasonló önirónia – a szerencsétlen sorsú, sokat szenvedett Bulgáriától az újjászületés korabeli szövegekben egészen a fáraók királyságáig – jellemző a (nem csak a hajdani) bolgároknak a címekhez és intézményekhez való viszonyára. Tény azonban – Sztambolov esete nem egyedülálló – az a gyorsütemű átértékelés, ami 50-100 év alatt bekövetkezett; az iróniát és a gyűlöletet felváltja a vazovi típusú lelkesedés. A múlt mindig „dicső”, a jelen pedig profán. Valószínű, hogy ily módon kompenzáljuk az önbecsüléshez szükséges pozitív indikációkat, vagy talán a szemléletmód totális váltását, amely az újonnan felfedezett (vagy más logikai sorba állított) tények tükrében következik be – mindegy. Túlzottan is kalandornak tűnik a tanulmányok keresése, akkor, amikor az invektívát sokkoló módon apologetika váltja fel... A „fiatal népek” (bár 1300 éves történelmünk van, a bolgarság leggyakoribb megnevezései mindig vagy az új- vagy a fiatal- előtaggal kezdődnek: az „újonnan megkeresztelt”, „újonnan létrehozott”, „újraegyesített” stb. állam; „fiatal/új” köztársaság, demokrácia...) nem szeretik a didaktikát.

A „saját” fogalmának paradoxonjai folytatódnak, még akkor is, amikor a Csardafon valamit komolyan gondol, és komolyan is beszél. Szavai ... a retorikai invenció ragyogó példái. Engedünk a kísértésnek és idézünk Botev dicséretére elmondott figyelemre méltó beszédéből:

„Néhány perccel később ez a csapat, amely már 15-20 főt számlált, mindenféle életkorú kurafiak, már ott állott azon a helyen, ahol hajdan Hriszto Botev háza volt. Csardafon, mint egy főpap, prédikációt tartott:

– ...Itt, ezen a helyen született a mi nagy, dicső és nevezetes hazafink. Itt nőtt és nődögejt... Ó, hatalmas! Emelkedj fel sírodból és nézd meg, micsoda tűz ég a te boldogtalan hazádban! Battenberg a sváb, Remlingen az örült és tolvaj, a fekete lelkű csorbadszik, ekzarchák és püspökök és más csibészek dúlnak Bulgária szerte.” (89. o.)

Éneklés és felvonulás következett az alvó Kaloferben, elérzékenyült női hangok pedig így kántáltak: „Szegény szerencsétlen! Nyugodjék békében! Hol van most szegény édesanyja, hogy hallja, hogyan magasztalják a fiát...” (89. o.)

Csardafon védőbeszédeiben is hasonló tehetségről tesz tanúbizonyságot:

„Tudjátok ti, ki az a Szlavejkov és az a Karavelov? Vessetek keresztet, mielőtt szátokra vennétek e szent neveket. Szlavejkov apó az a bolgár ember, az a hazafi, aki a Makedónia c. híres újságot kiadta. Ő az, aki kevéske kenyeret adott kezünkbe, kinyitotta a szemünket, megtanított minket írni és olvasni, hogy írjunk és titkárok lehessünk, ne pedig téhépásztorok vagy mezőőrök... Ő a második

Кирил и Методия! Другарът му, г. Каравелов, събра в България 100 000 000 франка за една година. Той написа святата конституция, която е майка на нас, сиромасите. Ето защо Батенберг немците, тая черна и продажна душа, не можа да търпи тия двама народни хора и ги изгони тука, при вас!... (с. 110).

Анализирането на приведените цитати е твърде встрани от основната ни задача, затова се задоволяваме да обърнем внимание на една-две дреболии: първо, българинът – все едно какъв пост заема – повтаря чардафонската матрица в упражненията си по риторика на тема реч за Ботев; второ, култът на нашенеца към просветата отново дава богат плод – Славейков е „втори Кирил и Методия”; трето, закърменият с политическия и държавния законосъобразен ред българин рязко се отказва от възрожденското приравняване на родина и майка – майка вече е станала конституцията. Стоте милиона франка пък обясняват защо Търновската конституция е скъпа за българския народ...

Изобретателно-зрелищният гений на Чардафон е неизчерпаем. Връхна точка в карнавализираното (панаирджийското)¹⁴ осъществяване на политически и национални цели е шествието с пленения Кръстевич по улиците на Пловдив. Освен че е ескортиран от мома – Делка Шилева, бъдещата жена на Чардафон – Кръстевич трябва да изпита огорчението от дюдюкането и перченето с него пред всички европейски консулства, най-много пред руското. От военно-политическа гледна точка това шествие е безсмислица – Кръстевич трябва да бъде изведен колкото се може по-бързо извън града. От емоционално-психологическа гледна точка обаче тук става демонстрация на независимост пред всички чужди, за да се изтъкне, че въпреки техните мнения и оценки, българинът, както би казал Къосев¹⁵, *може да бъде субект на собствената си история* дори когато, добавяме ние, е субект, чиито героични деяния нямат жертвено-трагичен характер. Револуционното събитие, актът на историческото Съединение на двете Бългрии, се осъществява и изживява като празничен процес. Великото и профанното, смешението на ценности и етикети, на атрибути от различни културни системи има и в облеклото, писмата, надписите, знамената:

Най-после знамето, чрез дълги препирни, излезе със следните надписи и фигури: По сред българският лев в най-разярена форма. Под краката му: Долу Румелия! Да живей Съединението! Напред, юнаци! От другата страна на същото знаме пак със златни слова написано: Съединение на България, да живей Александър I княз на България.

Cirill és Metód! Társa, Karavelov úr, Bulgáriában egy év alatt 100 000 000 frankot gyűjtött össze! Ő írta a szent alkotmányt, amely nekünk, nyomorultaknak az anyácskánk. Éppen ezért Battenberg, a német, ez az áruló fekete lélek nem tudta megtűrni a népnek ezt a két fiát és elkergette őket, ide, közétek!... (110. o.)

Az idézek elemzése túlmutat eredeti célkitűzésünkön, ezért megelégszünk néhány apró megjegyzéssel. Egy: a bolgár ember, az általa betöltött pozíciótól függetlenül mindig megismétli a csardafoni mintát, amikor Botevről tart szónoklatot; kettő: honfitársunk művelődés iráni kultusza ismét gazdag termés hoz – Szlavejkov a „második Cirill és Metód”; és három: a politikai és állami törvényes renden nevelkedett bolgár ember határozottan szembefordul azzal az újjászületés korabeli nézettel, amely egyenlőségjelet tesz az anya és a haza között – az anya szerepét az alkotmány veszi át. A százmillió frank pedig jó magyarázat arra, miért is drága a bolgárok szívének a Tirnovói alkotmány...

Csardafon látványtervezési találékonysága kimeríthetetlen. A politikai és nemzeti eszmék karneváli (vásári)¹⁴ megvalósításának csúcspontja az a felvonulás, amely Plovdiv utcáin vonul végig a foglyul ejtett Krasztecicssel. Azon kívül, hogy a fogoly kísérlője egy leány – Delka Sileva, Csardafon jövőbelije – Krasztecicsnek még azt a keserűséget is meg kell tapasztalnia, amit a füttykoncert és a külföldi konzulátusok (leginkább az orosz) előtti páváskodás okoz. Katonapolitikai szempontból ez a felvonulás tökéletesen értelmetlen, ugyanis Krasztecicset a lehető leggyorsabban ki kellene vinni a városból. Érzelmi és pszichológiai szempontból azonban a nemzeti függetlenség demonstrálása történik az idegenek előtt, hogy ezzel is hangsúlyozzák, véleményük és értékelésük ellenére a bolgárok (ahogy Kjoszev¹⁵ mondaná) lehetnek *a saját történelmük cselekvő alanyai*, még akkor is (tesszük hozzá), ha az alany hősi cselekedetei nem önfeláldozó-tragikus jellegűek. A forradalmi esemény, a két Bulgária egyesülésének aktusa, ünnepi folyamatként valósul meg és értékelődik.

A magasztos és a profán, az értékek és normák, illetve az eltérő kulturális rendszerek attribútumainak keveredése érhető tetten az öltözködésben, a levelezésben, feliratokban, a zászlókban:

„Végül, hosszas civakodás után, a zászlóra a következő ábrázolások és feliratok kerültek: közepén a bolgár orosz-lán legdühöngőbb formájában. A lábai alatt: Le Ruméliával! Éljen az Egyesülés! Előre, Hősök! A zászló másik oldalán szintén aranybetűkkel ez áll: Bulgária egyesülése, Éljen I. Alexander, Bulgária fejedelme! Felette Szabadság

¹⁴ По Огнян Сапарев – в устен разговор

¹⁵ Къосев, А. Исторически факти, националната идеология и националната литература: Освобождението на България в българската литература. – Сп. „Пламяк”, кн.5, 1990.

¹⁴ Ognyan Szaparev után, egy beszélgetés alapján.

¹⁵ Kjoszev, A.: *Történelmi tények, nemzeti ideológia és nemzeti irodalom: Bulgária fel szabadulása a bolgár irodalomban*. Plamak, 5. k. 1990.

*По горе Свобода или смърт и пак Напред юнаци! Около
ишята на левят, следующите стихотворения на Ботйова.*

*Вдъхни секиму, о, боже
любов жива за свобода
да се бори кой как може
с душманите на народа.*

*Пред устата на левят пък, стихотворенията на
Любена.*

*Не вярвам аз, че калугер
ще спаси раята –
Свободата не ще екзарх
Иска Караджата...(с.151)*

Картината е достойна за удивление: отрицание и съзидание, „долу” и „да живей”, юнаци, княз, лъв, България, свобода и смърт, лозунг и стих, омраза и любов – всичко изтиповано наедно; зрелищно, ефектно, агитационно, революционно и оптимистично, непосредствено продължение и функционализиране на традицията, смело и артистично, идеологически и политически зряло... Очевидното боравене с естетиката на несъчетаемостта и прекаляването¹⁶ превръща знамето¹⁷ в карнавален (панаирджийски) атрибут.

Сто години по-късно друга революция маркира падането на „желязната завеса” с драстично орязване на хералдичното излишество – знамената останаха дори без герб. Нещо повече, дълго време скъсването с миналото се бележеше с разкъсването на герба, за да зейне дупка¹⁸ – символичен гроб на една система, символична празнота на нейната утроба или символичен знак за опустошителната духовност... Кой знае. Няма го в предсказанията на Мартин Задека. Нищо чудно дупката да се окаже поредният белег за българското дворянство – справка, описанието на потурите на Маню-Бояджиевия баща, за които стана дума по-горе...

Финал на бутафорното перчене с национални и родови емблеми е кръщаването на сдобитата от Чардафон и Делка Шилева дъщеря. Девет града и деветдесет и девет души умували над името, което трябвало да отговаря на няколко условия: „първо, възпоменания за Съединението; второ, нещо като протест против черните; трето, някаква си ненавист към руският цар; четвърто, да бъде емблема и олицетворение на фараонството и пр., и пр.” (с. 253). Избраното име – *Свобода Чардафопова*, дори

*ваgy halál! és megint: Előre, Hősök! Az oroszlán nyaka
körüli Botev következő sorai:*

*A szabadság szent szerelmét
mindnyájunkban szítsd fel, Isten,
együtt küzdjünk, vagy egyenként:
erőddel mindig megsegítsen!*

(Nagy László fordítása)

Az oroszlán szájánál pedig Ljuben verse:

*Nem hiszem én, hogy szerzetes
menti meg a nyáját –
Szabadságnak kell püspök,
higgyünk Karadzának...” (151. o.)*

A kép igazán csodálatra méltó: a tagadás és a magasztalás, „le vele” és „éljen”, hősök, fejedelem, oroszlán, Bulgária, szabadság és halál, jelmondat és vers, gyűlölet és szerelem – mindez egy helyen; hatásosan, látványosan, mozgósítóan, forradalmian és optimistán, a hagyomány közvetlen folytatása és működése, bátran és színpadiasan, ideológiailag és politikailag éretten ábrázolva... Az összeegyeztethetetlen és a túlzó¹⁶ esztétikájának nyilvánvaló felhasználása a zászlót¹⁷ karneváli (vásári) attribútummá teszi.

Száz évvel később egy másik forradalom a heraldikai felesleg radikális eltávolításával jelzi a vasfüggöny lehullását – a zászlók címer nélkül maradtak. Sőt mi több, hosszú időn át a múlttal való szakítást a címer látványos szétzaggatása jelezte – hogy lyuk¹⁸ tátongjon a helyén, mint a rendszer szimbolikus sírgödre, méhének jelképes üressége vagy az elpusztított szellemiség szimbolikus jele... Ki tudja. Martin Zadeka jóslataiban ez nem szerepel. Az sem lenne meglepő, ha a lyuk a bolgár nemesi származás soron következő jele lenne, vö. Manyu Bojadzisiev apjának gatyáját, amiről már szó esett...

Csardafon és Delka Sileva leányának keresztelője a nemzeti és családi jelképekkel való látványos páváskodás méltó fináléja. Kilenc város és 99 személy törte a fejét a nevén, amely több feltételnek is meg kellett, hogy feleljen: „először is, emlékeztessen az Egyesülésre, másodszor tiltakozzon a „feketék” ellen; harmadszor fejezzen ki valamilyen gyűlöletet az orosz cár iránt; és negyedszer legyen emblémája és megtestesülése a fáraó-létnek stb.” (253. o.). A kiválasztott név – Szvoboda (szabadság) Csardafonova – még túl is szárnyalja a szerény atyai szándékot és bizo-

¹⁶ Терминът „естетика на прекаляването” тук не се покрива съвсем със смисъла, който влага О. Сапарев – вж. книгата му „Литература и интерпретация”, П-в, 1988, с.181-186.

¹⁷ Доста по-различно и по-лаконично е описанието на същото знаме в статията на Захари Стоянов „Историята на Голямоконарската камбана и нейния топуз” Вж. З. Ст. Съчинения. Т.3. 1983, с.410-418. Вж. Също и сб. Съединението 1885 г. (Спомени). С., 1985. Тук П. Шилев разказва, че знамето е ушито от Недялка Шилева; художникът Георги Данчов (Зографина) е нарисувал лъва; надписите слагали със златна боя гардафон, Недялка и Т.П.Овчаров от Конаре; П.Шилев начертал буквите.

¹⁸ Виж и коментара на Георгиев, Н. Зад гърба на герба. В неговата „Нова книга за българския народ”. С., 1991, с. 57-63.

¹⁶ А „тúlzás esztétikájának” fogalma itt nem egészen azonos О. Сапарев értelmezésével, вö. *Irodalom és értelmezés* c. könyvét, Plovdiv, 1988, 181-186.

¹⁷ Teljesen más jellegű és sokkal rövidebb e zászló leírása Zahari Sztójánovnak A nagykonarek harang és nyelvének története c. munkájában, вö. Sztójánov, Z.: *Írások*. 3. k., 1983, 410-418. вö. még az *Egyesülés* 1885 c. kötetet (Visszaemlékezések), Szófia 1985. Ebben P. Silev azt meséli, hogy a zászlót Nedjalka Sileva varrta, az oroszlánt pedig Georgi Dancsev festette. A feliratokat aranyozták Csardafon, Nedjalka és Т. П. Овсаров Konareből, míg P. Silev rajzolta a betűket.

¹⁸ вö. Georgiev, N. megjegyzéseit, *A címer háta mögött*. In: *Új könyv a bolgár népről* Szófia 1991, 57-63. o.

надхвърля скромните башини намерения и звучи някак не само национално, но и общочовешко: венец на възрожденските усилия и всечовешките блянове за свобода и равенство, неразривна връзка между свободата и царствеността, аристократизма.

Нов парадокс – след току що описания триумф на свободата, книгата на Захари Стоянов завършва с апотеоз на Сибир! Биографът е убеден, че Конаре влиза в историята не само с 6-и септември, но и с факта, че е превърнато в място за „рубладжии, каулбарсисти, Мингрелиевци, хлебосолци и православци“, изпратени „да четат звездите в Конаре и да славославят името на цар-государя!“ (255). Наистина бившият апостол се опитва да погледне откъм смешната страна на този факт, но самото приравняване на Конаре със Сибир е особено многозначително, защото става дума за текст с неприкрити политико-идеологически пристрастия:

Ясно и определено казано, Конаре е днес български Сибир. Разницата е само тая, че руският Сибир е ад, а българският е рай. В руския Сибир се души и уморява: свобода, прогрес, интелигенция, мисъл и гении; а в българският, в Конаре, са събрани сичките политически и продажни развратници, ония именно, които са кланят на величието на руския Сибир, които желаят щото и в хубава България да се направи такъв ад!

Да живеят българският Сибир – Конаре! Долу руският! (с.256).

Ако не бе игровият режим на говорене, трудно би се обяснила невероятната метаморфоза: поборникът за национална свобода вписва в историята ни с еднаква оценка два противоположни по значение образа на Конаре: град, радетел за национално обединение и свобода, но и град, затвор за политически – в гледната точка на биографа равносилно на национални – противници. Възрожденското „земя рай“ е трансформирано и в политическия език на Захари Стоянов е станало Конаре = български Сибир = рай. Не е редно тук да обсъждаме как, кога, къде, защо и доколко България, за съжаление, става Сибир – не рай, а ад. Впрочем, „пълното“ изброяване и анализиране на парадоксите в книгата (както и на онова, за което тя се оказва добър или лош пророк) и диалогичната им връзка с други текстове – особено с текстове, интерпретиращи личността на Фердинанд и на Борис III, – ще бъде направено в друго изследване, защото дори съвсем тезисното им изложение изисква не малки усилия и страници. Извършват се важни промени в позициите на известни наши писатели, ражда се (върху вече положената от Вазов типологична матрица) образът на царя-Обединител, „народен цар“, „човек от народа“¹⁹. Трудно е тук да се коментират и стихове като:

nyos szempontból nemcsak nemzeti, hanem egyetemes hangzású is, mintegy megkoszorúzza az újjászületés korabeli erőfeszítéseket és az emberiség álmait a szabadságról és egyenlőségről, széttephetetlen kapocs a szabadság és a cári viselkedésmód, az arisztokratizmus között.

Újabb paradoxonként, a szabadság már leírt diadala után Z. Sztojanov könyve Szibéria dicséretével végződik! Az életrajzíró meg van győződve arról, hogy Konare nemcsak szeptember 6-ával vonul be a történelembe, hanem azért is, mert ez az a hely, ahová a „rubelesek, kaulbar-sisták, mingrelieviek, só- és kenyérpártiak, illetve a pravoszlávok” kerültek, hogy „bámulják a csillagokat Konaréban, és dicsőítsék a cár urunk nevét” (255. o.). A szabadság ex-apostola megpróbálja ugyan e tény nevetséges oldalát szemléltetni, de a Konare és Szibéria közé tett egyenlőségjel különösen sokat mondó, ugyanis itt olyan szövegről van szó, amely nem titkolja politikai és ideológiai elfogultságát:

„Világosan és határozottan szólva, Konare ma a bolgár Szibéria. A különbség csupán az, hogy az orosz Szibéria maga a pokol, míg a bolgár: Paradicsom. Az orosz Szibériában fojtogatnak és elveszejtenek mindent – szabadságot, haladást, értelmiséget, gondolatot és géniuszt; a bolgárban, Konaréban viszont összegyűjtötték az összes áruló gazembert és politikust, éppen azokat, akik meghajolnak az orosz Szibéria nagysága előtt, akik arra vágnak, hogy a szép Bulgáriában is legyen ehhez hasonló pokol. Éljen Konare – a bolgár Szibéria! Le az oroszszal!” (256. o.)

Ha nem lenne a játékos kifejezési mód, igen nehéz lenne elmagyarázni ezt a hihetetlen metamorfózist: a nemzeti szabadság harcosa ugyanazon értékjellel írja be történelmünkbe Konare két ellentétes jelentésű alakját: a város, amely harcol a nemzet egyesítéséért és szabadságért; illetve a város, amely a politikai (a szerző olvasatában egyben nemzeti) ellenfelek börtöne. Az újjászületés korabeli „földi paradicsom” átváltozott, és Sztojanov politikai nyelvezetében Konare=bolgár Szibéria=paradicsom. Itt nem helyén való, hogy megvitassuk, hogyan, hol, mikor és miért lett Bulgáriából, sajnos, Szibéria, de már nem a paradicsomi, hanem a pokoli. Egyébként a könyv összes paradoxonjának (továbbá helytálló vagy téves jóslatának) felsorolása és elemzése, illetve ezek dialogikus kapcsolatának feltárása más szövegekkel (pl. a Ferdinánd és III. Borisz személyét tárgyalókkal) már egy újabb tanulmány tárgyát képezhetik, ugyanis még tételes felsorolásuk is nem kevés erőfeszítést és terjedelmet igényel. Fontos változások következnek be neves bolgár írók álláspontjában, megszületik (a Vazov által létrehozott tipológiai mátrix alapján) az Egyesítő Cár, a népi cár, a népből való ember²⁰ alakja. Az ehhez hasonló verseket is nehéz kommentálni:

¹⁹ Виж Георгиев, Н. Семейството: начин на употреба. - в „Нова книга за българския народ“ С., 1991, с.7-49.

²⁰ Vö. Georgiev, N.: A család: használati utasítás. In. Új könyv a bolgár népről. Szófia 1991, 7-49. o.

Но лумва брадва революционна.
И падат бурбони,
хохенцолери и кобурги...
Падат!...²⁰

Очевидна е направената в тях мрачна версия на Гео-Милевите стихове от поемата „Септември” – „Непрестанно се носи страхотния марш на / топора / ударил о кокал”. Топор, брадва, сърп, чук – емблеми...

Тук ми се ще да завърша, препращайки към мислите на Валтер Бенямин, които бяха избрани за епиграф. Не знам доколко следва да бъде споделен оптимизмът му, че миналото може напълно да се овладее и да стане актуален за деня цитат; не знам доколко е реалност или красива утопия понятието „освободено човечество; не знам доколко сме свободни ние, българите. Но друго нещо е геният на България, той знае:

КАРТИНА ТРЕТЯ

Апотеоза

Площадът пред Народния театър, озарен от вън феерически от разноцветни бенгалски огньове. /.../ Народът се трупа отляво и отдясно, развява прапорици. На стъпалата пред зданието са наредени вилите и музите. На най-горното стъпало и по-високо от тях стои България неподвижна, горда и величава, с корона на глава и държаща скиптер:

Геният на България (поjawява се отляво във въздуха с венец, в дясна ръка)

Поздрав, български народе!
Поздрав, родино свещена,
чудна земльо, райска земльо,
с всички дарове дарена.
/.../

Геният издига венец над главата на България. Отгоре вали дъжд от цветя. Народът ръкопещи и прекланя знамената пред България. Оркестърът свири Шуми Марица. Завесата се спуща бавно²¹

Всичко е в гения на България: той поставя венеца. Завесата се спуска. Бис! Завесата се открехва – венец от цветя или венец от тръни; изписва или изважда очи, коронясвайки своите кумири, геният на България? Какво вижда и накъде ще бъде поведен ръкопещещият народ...

„De feltámad a forradalmi balta,
s lehullanak bourbonok,
hohenzollernek és coburgok...
Lehullanak!... „²⁰

Егyértelműen fellelhető a szövegben Geo Milev „Szeptember” c. versének baljós változata: „Folyton felhangzik a csontot ért fejsze szörnyűsége indulója”. Fejsze, balta, sarló, kalapács – mind szimbólumok...

Szeretném itt befejezni, visszautalva W. Benjamin gondolatához, amelyeket mottóul választottam. Nem tudom, mennyire osztozhatunk a szerző optimizmusában, hogy a múlt teljesen uralható, és ezáltal a nap idézetévé válhat; nem tudom mennyire realitás vagy csak szép utópia a „felszabadult emberiség” fogalma, azt sem tudom, mi bolgárok mennyire vagyunk szabadok. De Bulgária géniusza más, ő mindent tud:

HARMADIK SZÍN

Апoteózis

A Népszínház előtti tér, amit színes csillagszórók fénye világít meg kívülről. (...) A nép jobbról is, balról is özönlök, lobogók lengenek. Az épület előtti lépcsőkön tündérek és múzsák állnak. Náluk magasabban, a legfelsőbb lépcsőfokon áll Bulgária, mozdulatlanul, büszkén és hatalmasan, fején koronával, kezében joggal:

Bulgária géniusza (megjelenik balról a levegőben, jobb kezében koszorúval)

Üdvözlégy bolgár nép!
Üdv néked, szent haza,
csodás föld, paradicsomi föld,
minden széppel, jóval áldott!
(...)

A géniusz Bulgária feje fölé emeli a koszorút. Fentről virágeső hullik. A nép tapsol és meghajtja a zászlókat Bulgária előtt. A zenekar a „Marica zúg” c. indulót játssza. A függöny lassan leereszkedik²¹

Minden Bulgária géniuszában rejlik – ő teszi fel a koszorút. A függöny le hull. Ráadást! A függöny félrelibben – virág- vagy töviskoszorú; felmagasztalja vagy a mélybe taszítja megkoronázott bálványait a bolgár géniusz? Mit lát majd, és merre vezetik a tapsoló népet...

Menyhárt Krisztina fordítása

²⁰ Левчев, Л. Поезия. Книга първа. С., 1985, с. 138.

²¹ Вазов, И. Събрани съчетания в 22 т. Т.3. 316-318. (Откъсът е от „Пролог за тържествено откритие на Народния театър на 3 януари 1907 г.”)

²⁰ Levcssev, L.: *Költészet. Első könyv*. Szófia 1985, 138. o.

²¹ Vazov, I.: *Összegyűjtött művek* 22. kötetben. 3. k., 316-318. (A részlet a *Prologus a Népszínház ünnepélyes megnyitójának (1907. 01. 03.) alkalmából* származik)

ХЕМУС 2001/3

Списание за обществен живот и култура
Основано от Дружеството на българите в Унгария през 1991 г.
Издание на Българското републиканско самоуправление
Отговорен издател: Димитър Цуцуманов
Списанието се издава с материалната подкрепа на Фонд "За националните и
етнически малцинства в Унгария"

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев
Редакционна колегия:
Светла Кьосева: главен редактор
Росен Русев: художествен редактор
Адриана Петкова, Ася Събева-Юричкаи, Георги Иринков, Дьорд Сонди,
Ленке Чикхеи, Петър Петров, Райна Симеонова, Светослав Стойчев
Секретар на редакцията: Вероника Шомоди

Печатница: Publicitas Art-Media Kft.
1021 Будапеща, ул. Тарогато 26.
Отговорен ръководител: Ибоя Над
Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. "Лоняи" №41.
Тел.: 216-0197
[www. slovo.orbitel.bg/haemus](http://www.slovo.orbitel.bg/haemus)
Цена на броя: 300 форинта. Годишен абонамент: 1000 форинта
ISSN 1216-2590

HAEMUS 2002/1

Társadalmi és kulturális folyóirat
Alapította 1991-ben a Magyarországi Bolgárok Egyesülete
A Bolgár Országos Önkormányzat kiadványa
Felelős kiadó: Czuczumanov Dimiter
Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségért
Közalapítvány támogatásával

A szerkesztőbizottság elnöke: Doncsev Toso
Szerkesztőbizottság:
Kjoszeva Szvetla főszerkesztő
Ruszev Roszen képszerkesztő
Csíkhelyi Lenke, Irinkov Georgi, Petkova Adriana, Petrov Petar,
Juricskayné Szabeva Aszja, Szimeonova Rajna, Szondi György, Sztojcszev Szvetoszlav
Somogyi Veronika szerkesztőségi titkár

Nyomda: Publicitas Art-Media Kft.
1021 Budapest, Tárogató út 26. Felelős vezető: Nagy Ibolya
A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Lónyay u. 41, tel.: 216-4210
[www. slovo.orbitel.bg/haemus](http://www.slovo.orbitel.bg/haemus)
Egy szám ára: 300 Ft Előfizetés egy évre: 1000 Ft
ISSN 1216-2590

HAEMUS 2002/1

A quarterly of social and cultural issues

Founded in 1991 by the Association of Bulgarians in Hungary

Issued by the Bulgarian National Self Government

Senior Editor: Dimiter Czuczumanov

The quarterly is published with the support of the
Foundation for Hungarian National and Ethnic Minorities

Chairman of the Board of Editors: Toso Doncsev

Board of Editors:

Szvetla Kjoszeva editor-in-chief

Roszen Ruszev art editor

Lenke Csíkhelyi, Georgi Irinkov, Adriana Petkova, Petar Petrov, Aszja Szabeva, Rajna Szimeonova,
György Szondi, Szvetoszlav Sztojceev
Veronika Somogyi editorial assistant

Printed by Publicitas Art-Média Kft.

Editorial offices: 1097 Budapest, Lónyai u. 41., tel.: (36-1) 216-4210

www.slovo.orbitel.bg/haemus/

Consumer price: Ft 300

Subscription for a year: Ft 1000

ISSN 1216-2590

CONTENTS

Ilko Dimitrov: One (poem)

Boris Minkov: Holidays And Travels (short story)

András Cserna-Szabó: A Little Bulgarian Gastronomy (short story)

Toso Doncsev: A Memory Of A Travel (memoirs)

Gyula Illyés: Twelve Days In Bulgaria (poems)

Dimiter Russev: The Touch (essay)

Ilko Dimitrov: Poems

Zsolt Láng: The Bulgarian Ticket Controller (short story)

Ivan Russkov: Some Paradoxes Of The National Symbols (study)

The photographs were taken by Konstantin Petrov